

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

İSRAİL'DE LİKUD PARTİSİ'NİN FİLİSTİN SORUNUNA YAKLAŞIMI (1973-2021)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP NİSA EMİŞEN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2024

10504588

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

İSRAİL'DE LİKUD PARTİSİ'NİN FİLİSTİN SORUNUNA YAKLAŞIMI (1973-2021)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYNEP NİSA EMİŞEN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. PINAR ÖZDEN CANKARA

BİLECİK, 2024

10504588

BEYAN

“İsrail’de Likud Partisi’nin Filistin Sorununa Yaklaşımı (1973-2021)” adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Zeynep Nisa EMİŞEN

../.../2024

İmza

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasını tamamlamama vesile olan, zorluklar içerisinde tamamlayabilmemde emeği geçen, her aşamasında rehberlik eden, bana lisans eğitimimden bu yana hem akademik hem de kişisel gelişimimde büyük katkılarda bulunan, ilham veren, değerli tez danışmanım Doç. Dr. Pınar ÖZDEN CANKARA'ya ve yine lisans eğitimimden bu yana desteğini her zaman hissettiren, bilgi birikimiyle, sabrı ve yönlendirmeleriyle yaşamıma ışık tutan kıymetli hocam Doç. Dr. Yavuz CANKARA'ya derin şükranlarımı sunuyorum. Lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca yönlendirmeleriyle ve bana kattıkları tecrübeleriyle destek olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Murat ÜSTÜNDAĞ'a teşekkürü borç bilirim.

Bu süreçte yalnızca eğitimim değil, hayatımın her döneminde en büyük destekçilerim olan, maddi ve manevi fedakârlıklarını benden esirgemeyen, bana güvenmekten ve inanmaktan vazgeçmeyen kıymetli babam Mehmet EMİŞEN, kıymetli annem Şeyda EMİŞEN ve biricik kardeşlerim Alperen, Beyza Nimet ve Ayşe Zehra EMİŞEN'e teşekkürlerimi sunuyorum. Zorlu bir sürece rastgelen bu çalışmamda bana inanan ve bu sürecin zorluğunu hafifleten, motivasyonumu daima yüksek tutan, Seyfettin YAVUZ'a teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamın her safhasında bana destek olan kıymetli arkadaşım Simge ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak bu tezi; sadece eğitimim değil yaşamımda da büyük bir yere sahip olan, hayatımda bıraktıkları izler sayesinde yolumu aydınlatan, varlıklarını, manevi desteklerini ve dualarını her zaman yanımda hissettiğim, bana inancını bir gün yitirmeyen merhum dedem Mehmet Ali UZANIR ve merhum anneannem Beşire Gülsen UZANIR'a ithaf etmekten onur ve gurur duyuyorum.

ZEYNEP NİSA EMİŞEN

2024

ÖZET

İSRAİL'DE LİKUD PARTİSİ'NİN FİLİSTİN SORUNUNA YAKLAŞIMI (1973-2021)

İsrail'in sağ eğilimli siyasi partilerinden biri olan Likud Partisi'nin 1977' de iktidara gelmesiyle ülkenin kurucu partisi olan İşçi Partisi'nin hâkim olduğu süreç sona ermiştir. Likud'un kuruluşu olan 1973'ten, Binyamin Netanyahu'nun 2021 yılına kadar başbakan olduğu dönemin ele alındığı bu çalışma, Likud Partisi'nin Filistin politikasının nasıl şekillendiğini, bu politikanın zaman içinde nasıl evrildiğini ve İsrail-Filistin çatışmasına olan etkilerini incelemektedir. Araştırma, Likud Partisi'nin ideolojik temellerini, liderlerinin söylemlerini ve uyguladığı politikaları analiz ederek, partinin Filistin sorunundaki temel yaklaşımlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tez, tarihsel bir perspektifle Likud'un kurulduğu dönemdeki ve sonraki yıllardaki Filistin politikasını ele alırken özellikle Menahem Begin, İzak Şamir, Ariel Şaron ve Binyamin Netanyahu gibi önde gelen liderlerin politikalarına odaklanmaktadır. Bu çerçevede, Filistin ile ilgili önemli dönüm noktaları ve müzakereler, İsrail'in yerleşim politikaları ve güvenlik stratejileri detaylandırılmaktadır. Ayrıca Likud'un sağ koalisyonlar içindeki rolü ve diğer sağ partilerle olan ilişkileri incelenerek, partinin genel sağ blok içindeki konumu değerlendirilmiştir.

Bu çalışma Likud Partisi'nin Filistin sorununa bakışını değerlendirerek, partinin İsrail siyasetindeki sürekliliğini ve değişimini anlamayı hedeflemektedir. Bu çalışma, İsrail'de sağ partilerin Filistin sorununa yaklaşımının nasıl şekillendiği ve Likud Partisi'nin bu süreçteki rolü üzerine önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Likud Partisi, İsrail-Filistin Sorunu.

ABSTRACT

LIKUD PARTY'S APPROACH TO THE PALESTINIAN QUESTION IN ISRAEL (1973-2021)

With the Likud Party, one of Israel's right-leaning political parties, coming to power in 1977, the era of the country's founding party, the Labor Party, came to an end. This study, which examines the period between the founding of the Likud Party in 1973 and Binyamin Netanyahu's rule in 2021, examines how the Likud Party's Palestine policy was shaped, how this policy evolved over time, and its impact on the Israeli-Palestinian conflict. By analyzing the ideological foundations of the Likud Party, the discourses of its leaders and the policies implemented by them, the study aims to reveal the party's main approaches to the Palestinian question.

The thesis examines Likud's Palestine policy at the time of its establishment and in the following years from a historical perspective, focusing particularly on the policies of prominent leaders such as Menahem Begin, Izak Shamir, Ariel Sharon and Binyamin Netanyahu. In this framework, it details key Palestinian milestones and negotiations, Israel's settlement policies and security strategies. In addition, Likud's role in right-wing coalitions and its relations with other right-wing parties are analyzed to assess the party's position within the overall right-wing bloc.

This study aims to understand the continuity and change of the Likud Party in Israeli politics by evaluating its impact on the Palestinian issue. In this context, it aims to provide important contributions on how the approach of right-wing parties in Israel to the Palestinian issue has been shaped and the role of the Likud Party in this process.

Keywords: Israel, Likud Party, Israel-Palestine Conflict.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
RESİMLER LİSTESİ	viii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAĞ VE SOL KAVRAMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE İSRAİL'İN SİYASAL YAŞAMI

1. Sağ-Sol Kavramı ve Tarihsel Gelişimi.....	5
2. Sağ İdeoloji	6
2.1. Milliyetçilik	7
2.2. Liberalizm.....	9
2.3. Muhafazakârlık	10
3. İsrail'de Merkez Sağ	12
4. İsrail' de Merkez Sol	13
5. İsrail Siyasetinde Alternatif Bir İdeoloji Olarak Siyonizm	14
6. Siyasi Partiler ve Genel Özellikleri	17
6.1. Sağ Partiler	17
6.1.1. Likud Partisi	17
6.1.2. Yesh Atid Partisi	19
6.1.3. New Hope (Tikva Hadasha) Partisi.....	20
6.2. Sol Partiler	21
6.2.1. İşçi Partisi (Avoda)	21

6.2.2. Hadash (Barış ve Eşitlik için Demokratik Cephe) Partisi	23
6.2.3. Balad (Ulusal Demokratik Birlik) Partisi	24
6.2.4. Ta'al (Arap Değişim Hareketi) Partisi	24
6.2.5. Meretz-Yahad Partisi	25
6.3. Haredi (Dinci) Partiler	26
6.3.1. Şas Partisi	26
6.3.2. HaTorah (Birleşik Tevrat Yahudiliği) Partisi	27
6.3.3. Ha'Am Itanu Partisi	28

İKİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN SORUNUNUN TARİHSEL SÜRECİ VE LİKUD PARTİSİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Filistin Sorunu ve Kısa Tarihçesi	30
2. Likud Partisinin Tarihsel Gelişimi	42
3. Likud Partisinin İdeolojisi	46
3.1. Ulusal ve Ekonomik Liberalizm	46
3.2. Liberal ve Millî Muhafazakârlık	47
3.3. Revizyonist Siyonizm	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİKUD PARTİSİ'NİN FİLİSTİN POLİTİKASI (1973-2021)

1. Likud Partisinin Filistin Sorununa Yaklaşımı	51
1.1. Menahem Begin Dönemi (1977-1983): Revizyonist Siyonizm İdeolojisinin Yansıması	51
1.2. İzak Şamir (1984-1992): 'Eretz İsrail' İdeali	55
1.3. Binyamin Netanyahu (1996-1999) I. Dönem: Barış Sürecini Yeniden Değerlendirme	60
1.4. Ariel Şaron (2001-2006): Ulusal Güvenlikte Yeni Evre: Batı Şeria Duvarı	64
1.5. Binyamin Netanyahu (2009-2021) II. Dönem: 'Güvenlikli Barış'	74
SONUÇ	88

KAYNAKÇA	92
-----------------------	-----------

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

FKÖ: Filistin Kurtuluş Örgütü

HAMAS: Hareket-ül Mukavemet-ül İslamiyye (İslamî Direniş Hareketi)

IDF: Israel Defence Forces (İsrail Savunma Güçleri)

IAF: Israel Air Forces (İsrail Hava Kuvvetleri)

UNSCOP: Birleşmiş Milletler Özel Filistin Komitesi

UNEF: Birleşmiş Milletler Acil Durum Kuvvetleri

UAD: Uluslararası Adalet Divanı

UBH: Ulusal Birlik Hükümeti

RESİMLER LİSTESİ

	Sayfa
Resim 1.1 'de BM'nin öngördüğü taksim planı yer almaktadır.	34
Resim 1.2. ' de İsrail'in 1967 Savaşı ile edindiği topraklar yer almaktadır:	37
Resim 1.3 'te İsrail'in Şaron döneminde inşa ettiği güvenlik duvarı görülmektedir.....	71
Resim 1.4. 2018 ve 2023 Yılları Arasında Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki Artan Yerleşim Birimlerinin Sayısı	80
Resim 1.5. İsrail Para Birimi Şekel'in ABD Doları Karşısındaki Düşüşü	85

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Likud Partisi Liderler Tablosu.....	50
---	-----------

GİRİŞ

Orta Doğu'da siyasal sistemin işleyişi açısından en dikkat çekici ülkelerden biri İsrail'dir. İsrail, 14 Mayıs 1948'de İngiliz mandasının Filistin'de sona ermesiyle ülkenin ilk devlet başkanı olacak olan Haim Weizmann liderliğinde resmî varlığını ilan etmiştir. İsrail'in kuruluşundan itibaren hem iç siyasetinde hem de Orta Doğu'daki bölgesel dinamiklerde önemli rol oynamıştır. Bu etkinin en somut örneği ise Filistin meselesidir. İsrail, Filistin toprakları üzerinde egemenlik iddiaları ve bu meselede izlediği politikalarla hem kendi ülke siyasetini hem de Orta Doğu'daki siyasi gelişmeleri şekillendirmiştir. Filistin sorunu, İsrail'in dış politikasının merkezinde yer alırken, bölgedeki diğer devletlerle olan ilişkilerini de derinden etkilemiş ve bu mesele, Orta Doğu'da süregelen çatışmaların ve diplomatik girişimlerin başlıca unsurlarından biri olmuştur. Dolayısıyla, Filistin sorunu İsrail'in salt kendi geleceğini değil, Orta Doğu'nun genel siyasi yapısını da yönlendiren bir faktör haline gelmiştir.

'Eretz Israel (İsrail Diyarı/Bölgesi)' ideali, ülke siyasetinin temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Eretz Israel; Batı Şeria, Kudüs, Gazze ve Ürdün nehrini kapsamaktadır. Bu amaç uğruna yapılan Arap-İsrail Savaşları sonucunda da İsrail, bölgede topraklarını oldukça genişletmiştir. İsrail siyasi tarihi boyunca Tevrat'ta geçen 'vaadedilmiş topraklar' düsturunun farklı söylemlerle (Eretz Israel, Arz-ı Mevûd gibi) propagandası yapılırsa da nihaî hedef aynı kalmış ve bu uğurda politikalar güdülmeye devam edilmiştir.

Filistin konusu İsrail'in kuruluşundan bu yana aktif siyasetin bir parçası olduğundan, ülke siyasetinin yansımaları incelendiğinde özel önem arz etmektedir. İsrail'in kuruluşundan 1977 yılına kadar iktidarda olan İşçi Partisi ve sonrasında uzun yıllar ülkeyi yöneten Likud Partisi'nin farklı politikalarıyla gerek toprak gerekse güvenlik meseleleri neden gösterilerek Filistin'i sürekli gündeme getirmesi, İsrail siyasetinin bu konuda yoğunlaştığının göstergesi haline gelmiştir. Özellikle 1977'den itibaren Likud gibi sağ kanattan bir partinin ilk kez iktidara gelmesiyle İsrail siyaseti, İşçi Partisi'nin siyaseten uzak durduğu 'Revizyonist Siyonizm' kavramı ile tanışmış, bu durum İsrail için bir dönüm noktası olmuştur. Likud Partisi'nin iktidara gelmesiyle ülke siyasal anlamda bir dönüşüme uğradığı gibi, Parti İsrail hakkında genellikle muhafazakarların desteğini alarak pro-aktif bir siyaset izlenmeye başlanmıştır. İsrail'de Likud partisiyle birlikte sağın yükselişinin toplumda yarattığı etki, bölgesel dinamiklerin de değişimini beraberinde getirmiştir. Likud iktidarlığında sınır güvenliği, Filistinli yerleşimciler ve Yahudi milliyetçiliği temel politikaları oluşturmuş; parti bu politikaların uygulamasında kullandığı sert tutumuyla bir yandan sempatican edinirken

diğer yandan da muhalefetin ‘ılımlı’ tavrından dolayı yoğun eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Menahem Begin ile başlayan Revizyonist Siyonizm siyaseti, her Likud liderinin kendi düşüncesine evrilerek günümüze dek ulaşmıştır.

1967 Savaşı ile İsrail’in işgal ettiği Batı Şeria ve Doğu Kudüs, İşçi partisi ile birlikte Yahudiler’in bu topraklara yerleşimi konusunu masaya yatırmıştır. İşçi partisi ve İsrail solu 1977 seçimlerinde yenilgiye uğrasa da seçimin kazananı Likud Partisi ve Başbakan Menahem Begin Yahudi yerleşimleri konusunda hız kesmeden projeyi devam ettirmiştir. Likud partisinin aşırı sağcı tutumu iki ülke arasındaki kalıcı barışın tesis edilemeyeceğinin sinyallerini ilk iktidarlık döneminde vermiş olsa da Parti liderleri gerek bölgedeki diğer devletlerin gerekse ABD’ nin arabuluculuğuyla dönem dönem barış için masaya oturmuştur.

Merkez sağ partilerin başat gücü olan Likud Partisi, ülke yönetimine ‘Revizyonist Siyonizm’ ideolojisiyle yön vermiştir. Bu çalışmanın temel argümanı, Likud Partisi’ nin Revizyonist Siyonizm ve militarist tutumunun İsrail’in hem iç hem de aslında bir dış politika sorunu olan Filistin sorununu çözmek yerine, konuyu çözümlenemez bir noktaya getirmiş olmasıdır. İsrail devletinin kuruluşundan bu yana uzun yıllar boyunca iktidarda olan bu partinin, kalıcı barışı tesis etmek yerine sergilediği aşırı sağcı tutum hem bölgesel hem de ulusal çapta sonuçlar doğurmuştur. Bu doğrultuda halen güncelliğini koruyan Filistin sorunu ile ilgili politikaları belirlemede parti ideolojileri oldukça etkili olmuştur. Çalışmanın amacı, Partinin siyasal duruşunun Filistin politikasını nasıl etkilediğine ışık tutmaktır. Çalışmada özellikle parti liderleri bazında yapılan bir incelemeyle, partinin Filistin politikası ortaya konmak istenmiştir. İsrail devleti, içerisinde bulundurduğu farklı etnik ve dini unsurlardan dolayı ülkenin siyasal sistemi de payını almıştır. Günümüz siyasetinde dahi temelinde farklı kültür çatışmalarından doğan anlaşmazlıkların olduğu ve bu anlaşmazlıkların politik süreci etkilediği ortadadır.

Barış süreci, karşılıklı tarafların masaya oturduğu bir akit sürecidir. Bu bağlamda barış masasına oturan tarafların her ikisi de taviz vereceği gibi; her ikisi de menfaatlerine uygun çıkarlar elde etmeye çalışır. Bu doğrultuda çalışmanın hipotezi, Likud Partisi’nin barış söylemlerine en çok vurgu yaptığı dönemde dahi, sistematik olarak İsrail tarafının çıkarlarını maksimize etmek ve buna paralel olarak tavizler elde etme üzerine kurulu olup, taviz verme yanlısı olmadığıdır. Bu duruma ek olarak Likud Partisi, İsrail’deki diğer partiler ile karşılaştırıldığında barıştan ziyade çatışmayı yeğlemektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, bu hipotezin doğruluğunu sınamaktır. Bu doğrultuda Likud Partisi’nin iktidarı süresince

liderlerin özellikle barış söylemleri ve bölgeye yönelik askerî operasyonları ele alınmıştır. Bu kapsamda ortaya atılan hipotezin sınanması için çalışmanın araştırma soruları şu şekildedir:

1. Likud Partisi' nin ideolojisi nedir, Likud Partisi'nin Filistin'e yönelik söylem ve uygulamaları partinin ideolojik perspektifiyle paralellik göstermekte midir?
2. Likud Partisi'nin Filistin sorununa yaklaşımı barışçıl mıdır, Filistinlilerin taleplerine uygun politikalar izlenmekte midir?
3. Likud Partisi iktidarları döneminde gerçekleştirilen askerî operasyonlar amaçlarıyla sınırlı kalmış mıdır, Filistinliler'in bu duruma yaklaşımı nasıl olmuştur?

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır; ilk bölümde kavram analizi yapılarak sağ-sol kavramlarının tarihsel gelişimi, merkez sağ ve merkez sol yaklaşımın ideolojik unsurları ve bu yaklaşımların İsrail'deki yansımaları irdelenmiş olup İsrail siyasal hayatının gelişimini ortaya koyabilmek amacıyla, merkez sağ ve sol partiler, muhafazakâr partiler ile dinci partilerin sistemdeki konumu incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Filistin sorunun tarihsel gelişiminden, Likud Partisi'nin kuruluş süreci ile birlikte partinin temel ideolojisinden bahsedilmektedir. Son olarak üçüncü bölümde ise, Likud Partisi'nin liderleri nezdinde Filistin sorununa yaklaşımları incelenmiştir. Çalışmanın 1973-2021 yıllarıyla sınırlandırılmasının temel sebebi, partinin ön plana çıkan isimlerinden Menahem Begin, İzak Şamir ve onun mirasçısı olan Ariel Şaron ve Binyamin Netanyahu'nun analiz edilmek istenmesidir. Bu sınırlamalar yapılırken Filistin ile İsrail arasında yaşanan olaylar incelenerek, Likud Partisi'nin yaklaşımı örneklemeler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İsrail-Filistin çatışması kronik bir sorun olmasının yanı sıra, disiplinlerarası ele alınabilecek bir konu olması nedeniyle literatürde konuyla ilgili çalışmaların sayısı fazla olsa da literatürde Likud Partisi özelinde analiz yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Literatürdeki kaynaklardan farklı olarak bu çalışmada Likud Partisi ve özellikle parti liderlerinin Filistin sorununa yaklaşımı ve yine parti liderlerinin bu konuyla ilgili politika ve söylemleri esas alınarak ortaya konulan Likud Partisi'nin sağ siyasal tutumunun Filistin sorununun çözümündeki müzakere sürecini sonuçsuz hale getirmiştir. Buna ek olarak çalışmada, Parti söylem ve tutumlarının sorunu daha da derinleştirmesine yol açtığı iddiasının doğrulanabilir nitelikte olduğunu göstermek amaçlanmıştır. İsrail-Filistin sorununun parti özelinde incelenmesi ve bu incelemenin partinin ilk iktidar olduğu süreçten başlayarak 2021'e kadar getirilmesiyle Türkçe literatürde yapılmış olan çalışma, diğer kaynaklardan ayrılmaktadır. Tezde çalışılan konu, nitel araştırma yöntemlerinden tarihsel araştırma yöntemi ve betimsel yöntem

kullanılarak çalışılmıştır. Bununla birlikte Camp David Anlaşması, Oslo Barış Süreci, Filistin halkına yönelik politikalar ve İntifada Hareketleri gibi örnek olay incelemeleri yapılmıştır. Bu konuda alanda yazılmış eserlerden yararlanarak doküman ve içerik analizi yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAĞ VE SOL KAVRAMLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE İSRAİL'İN SİYASAL YAŞAMI

1. Sağ-Sol Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Toplumlar ister istemez kutuplaşmayı da beraberinde getiren 'sağ ve sol' kavramları, günümüzde siyasal hareketleri ve fikirleri analiz etmek amacıyla kullanılan bir ölçüt haline gelmiştir. Sağ ve sol ayrımı tarihsel sürece bakıldığında toplumların ideolojik unsurlarla birlikte, sınıflar arasında çatışmayı, ayrışmayı ve bu durumun uzun yıllardır devam etmesi sonucunu doğurmuştur. Sağ genellikle gelenekselci yapıyı muhafaza eden, milliyetçi bir duruşu temsil ederken sol reformist, eşitlikçi ve değişime açık bir duruşu temsil etmektedir. Buradan hareketle sağ güruhun statükocu bir tavır sergilediği noktada; sol güruhun devrimci olduğu şeklinde bir genelleme yapmak yanlış olmamaktadır.

Sağ-Sol kavramının tarihi Fransız İhtilali' ne dayanmaktadır. 1789 Fransız Devrimi'nin kraliyet rejiminin yıkılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanmasının ardından ilk genel meclis toplantısının ardından meclisteki oturma düzeni, siyaset bilimi literatürüne bu iki kavramı kazandırmıştır. Kralı destekleyen aristokratlar kralın sağında otururken, Üçüncü Meclis üyesi olan radikaller kralın sol tarafında oturmaktaydı. İlerleyen toplantılarda da aynı oturma düzeninin devam etmesinden bir süre sonra sağ kavramı 'kraliyet yanlılığı ve gericilik' olarak tasvir edilirken sol kavramı 'devrimci, eşitlikçi' olarak anılmaya başlandı (Heywood, 2013:33). Eski kraliyet rejiminin, düzenin 'muhafaza' edilmesi gerektiğini savunanlar 'sağcı'; rejim değişikliğinden yana olanlar, cumhuriyeti destekleyenler ise 'solcu' olarak adlandırılmaya başlandı. Başlangıçta bir oturma düzeninin karşılığı olan bu kavramlar, ilerleyen zamanlarda toplumlar arasında da karşılık bularak ayrışma ve çatışma haline dönüştü. Sol gruplar kendilerini eşitlik ve özgürlüğe adanırken sağ gruplar, eşitliği imkânsız olarak gördüğü için reddetmeye başladı (Heywood, 2013:33).

Toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına göre değişkenlik gösteren bu kavramlar, her ne kadar karşılıklı iki zıtlığı ifade etse de Noberto Bobbio, sağ ve sol kavramlarının eş zamanlı olarak biri siyasal sahneye çıkıp diğeri indiği zamanda dahi varoluşlarının birbirlerine borçlu olduğunu ifade etmiştir (Bobbio, 1999:59). Siyaseten sağ görüş yetke, hiyerarşi, teamül ve kültürün muhafazası gibi kavramları kutsarken sol görüş; özgürlük, eşitlik kardeşlik gibi kavramları kutsallaştırmaktadır. Sağ- sol kavramları siyaset ile ekonomi alanına da giriş yapmıştır. Öyle ki ekonomik anlamda sağcı görüş, temel üretim

maddelerinin mülkiyetinin özel kesimin elinde olması gerektiğini savunurken solcu görüş, üretim maddelerinin mülkiyetinin kamuda olması gerektiğini savunmaktadır (Eğilmez, 2015). Sağcı görüş toplumlarda varlıklı sınıfların oluşumuna karşı çıkmazken solcu görüş, toplumdaki sınıf farkının derinleşmemesi gerektiğini savunmaktadır. İki grup arasındaki hem siyasi hem de ekonomik alandaki bu farklılıklar toplumdaki kutuplaşmaya zemin hazırlamaktadır.

Bobbio, sağ-sol tartışmasının anlamsız olduğunu, kavramların çoğu zaman birbiriyle çelişkiye düştüğünü savunan tanımlamaların aksine; iki kavramı tanımlarken zemine 'eşitlik' kavramını oturtmaktadır. Ona göre bu ayrımın temel sebebi eşitlik/eşitsizlikten kaynaklıdır. Noberto Bobbio sağcı görüşün eşitlik karşıtı düşüncesini, insanlar arasındaki eşitliğin giderilemeyeceğini ya da salt özgürlüğün kısıtlanmasıyla giderilebileceğini öne sürmüştü ancak bu durumun toplumsal ilerlemenin de önüne geçeceğini eklemiştir (Bobbio,1999:36). Nitekim sağ ve sol değişken kavramlardır, meydana gelen bir olgunun karşısında sağcı veya solcu olarak düşünmenin mümkün olabileceğini öne süren Bobbio, tek başına Komünist, Liberal ya da Muhafazakâr olmanın bir anlamı olmadığını ifade etmektedir (Bobbio, 1999:99). Sağ ve sol kavramlarını salt bir olgunun veya olayın sağında veya solunda olmak şeklinde daha yalın bir şekilde tanımlayan Tunçay'a göre, siyasal anlamda sağ-sol kavramlarının bağılılığı anlamak adına belirli noktalar vardır. Bu noktalara politik, ideolojik veya sosyolojik olarak iki taraflı yaklaşılması gerekmektedir (Tunçay, 2000:17). Kavramlar günümüzde ülkelerin gelişmişlik düzeyi, süregelen kültür ve eğitim seviyesi, ekonomi ve siyasetine göre değişiklik gösterse de her halde kutuplaşmanın önüne geçemediği görülmektedir. Bu kutuplaşmanın getirdiği handikaplar, her ne kadar Bobbio için 'toplumsal ilerleme' olarak görülse de toplumsal çatışma, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkları beraberinde getirmektedir.

2. Sağ İdeoloji

Merkez kavramı genel itibarıyla ideolojilerin siyasi yelpazede sağ ve sol şeklinde kategorize edilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Toplumlar süregelen iktidar mücadelesinden yola çıkan Amerikalı sosyolog Edward Shils, toplumların merkez ve çevre ilişkisine dayalı olarak şekillendiğini ileri sürmektedir. Merkez-çevre dikotomisinden hareketle bakıldığında Shils'e göre merkez, toplumu etkileyecek bir güce sahiptir. Merkezin bu etkili gücü inançlar ve değer sistemine dayanmaktadır (Shils, 2002:86). Bu kavramsallaşma ile siyasi akımlar merkez, merkez sağ/sol, aşırı sağ/sol şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim politikada merkez, iki karşıt düşünce arasında merkezî bir konumu ifade etmektedir. Merkezde sağ ideoloji aşırı ve keskin ideolojik düşünceden kaçınmayı yeğleyen

ve bu bağlamda geniş seçmen kitlelerine ulaşmayı hedefleyen ideoloji niteliğindedir. Diğer bir ifadeyle merkez sağ ideolojiyi, diğer ideolojilerden ayıran en belirgin özelliği aşırı ve uç ideolojilere göre daha hoşgörülü olmasıdır (Çavuşoğlu, 2009:266). Merkez sağ ideoloji genellikle muhafazakâr ve liberal değerlerin birleşimini ifade etmektedir. Bu ideoloji, sosyal ve ekonomik politikaları dengede tutarak geniş bir seçmen kitlesine hitap etmeyi amaçlamaktadır. Temelinde muhafazakârlık ve liberalizm gibi iki etkin ideolojiyi barındıran merkez sağ bireysel özgürlükler; serbest piyasa ekonomisi, toplumsal düzenin postmoderniteye karşı korunması gibi ilkeler üzerine inşa edilmiştir.

Merkez sağ, her ne kadar sağ kanadın içerisine dahil olsa da aşırı sağ/radikal sağ gibi ideolojilerden uzaktır. Nitekim merkez sağ tandanslı partiler, görece daha geniş kitlelere hitap etmektedir. Bu bağlamda merkez sağ partilerin manifestolarında genel olarak, devlet-millet bütünlüğünü vurgulanırken aynı zamanda da iktisadî kalkınma, hukuk gibi geniş kitlelere hitap edilen kavramlar kullanılmaktadır. Bir başka deyişle merkez sağ, iktisadî olarak serbest piyasa ekonomisini kabul etmekle birlikte, sosyal devlet anlayışını ön planda tutmaktadır. Kitle partilerde¹ olduğu üzere toplumun temel ihtiyaçlarına dayalı bir modernleşme sisteminin önemi vurgulanırken; her türlü aşırılığa karşı mesafeli durmaktadırlar (Başkan, 2011:154). Merkez sağ partiler buldukları konum ve ideolojileri dolayısıyla temel üç unsur üzerinde durmaktadır. Bu unsurlar: milliyetçilik, liberalizm ve muhafazakârlık kavramlarıdır. Kitlelerin bir arada hareket edebilmesi adına ve bununla birlikte toplumun ortak düşüncelerinin bu kavramlarda barındığını öne sürmektedirler.

2.1. Milliyetçilik

Milliyetçilik kavramının ideolojik olarak tarihsel zemini olsa dahi, her ülkenin ve her topluluğun tabiatına has bir milliyetçiliği bulunmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik kavramı üzerinde farklı yorumsamalar yapılmıştır. Milliyetçilik ideolojisi, 18. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olsa da modern toplumlarda, sanayileşme ve değişen sosyo-kültürel yapı ile etkin hale gelmiştir. Örneğin milliyetçilik kavramını, Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan toplumsal düzlemden itibaren yorumlamaya çalışan Eric Hobsbawn; milliyetçiliği modern devletin idari gereklerine cevap veren bir ideoloji olarak tanımlamakla birlikte; milletlerin politik, teknik, idari koşullar ve ihtiyaçlar çevresinde analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hobsbawn, 1995:25). Hobsbawn'ın aksine bir diğer milliyetçilik tutumu ise

¹ Büyük grupları temsil eden ve aynı zamanda bu geniş grupların siyasete etkin olarak katıldığı partilerdir.

Ernest Gellner'in savunucusu olduğu "Milletleri yaratanın milliyetçilik olduğu" olgusudur. Gellner için milliyetçilik; Hobsbawn'ın aksine modern devletten ziyade sanayi toplumunun varlığını devam ettirebilmesi açısından anonim kültürün yaratılması ve bu kültürün topluma nüfuz etmesi gerekmektedir. (Gellner,1992).

Milliyetçilik kavramı üzerine tarihsel bir tartışma sürse de modern anlamda kullanılan biçimi; milletlerin kendine has bir kültürü, çıkar ve değerlerinin olduğu ve bununla birlikte diğer tüm değerlerden de üstün olduğunu savunan siyasal ve düşünsel harekettir. Bu düşünce biçiminde millet, meşruiyetin ve bağlılığın biricik öznesidir. (Kerestecioğlu, 2019:314). Milliyetçilik, siyasal ve kültürel anlamda birleştirici bir güç olarak kabul edilmiştir. Milliyetçilik bu bağlamda odak noktasını 'ulus' kavramı olarak görmektedir. Öyle ki, milliyetçi ideolojide Sanayi Devrimi'nden sonra oluşan modern toplumların varlığını sürdürebilmesinin yegâne yolu olarak; temelinde ulus kavramı bulunan yapılanmaların inşa edilmesiyle sağlanılacağı düşünölmektedir.

Milliyetçilik genel olarak toplumlarda birleştirici bir unsur olarak görünse de ayrıştırmacı ve toplumda otoriter baskıyı hissettiren bir ideoloji olarak görölmektedir. Toplamları her ne kadar ileriye taşımayı amaçlasa da gerici olduğu noktalar bulunmaktadır. Andrew Heywood' a göre milliyetçilik bu bağlamda hem rasyonel hem de irrasyonel olma özelliği taşımaktadır. Bir yandan özgürlükçü bir öz-yönetim modelini getirirse de diğer yandan otoriteye olan itaate zorlamanın da önünü açmaktadır. Nitekim bu durum, milli imaj için olumlu bir hava getirirse de toplumlarda militarizme kadar yol açabilmektedir (Heywood, 2013:174).

Milliyetçilik olgusu, topluma kimlik kazandırmanın yanı sıra güven ve aidiyet duygusunu beraberinde getirmektedir. Modern toplumların etkin bir ideolojisi olan milliyetçilik; bu bağlamda psikolojik bir bağ kurma konusunda aracı haline gelmiştir. Nitekim Anthony Giddens' ın milliyetçilik tanımını da milliyetçilik ideolojisinin toplumun zihninde ve duygularında yer alan bir olgu olduğu yönündedir. Giddens' a göre milliyetçilik, bireylerin semboller ve inançlar arasındaki ilişkiyi nasıl deneyimledikleriyle ilgilidir. Bu semboller ve inançlar genellikle bir topluluğa ve toplumsallığa işaret etmektedir (Giddens: 2008:158). Bu bağlamda milliyetçilik, modern toplumların şekillenmesi ve ulusal kimliklerin oluşumunda kritik bir rol oynamaktadır. Bu ideolojinin etkilerini anlamak açısından toplumların sosyopolitik dinamiklerini kavramak; bireysel ve toplumsal düzeydeki psikolojik kökenleri, tarihsel gelişimi ve çağdaş etkilerini analiz etmek gerekmektedir. Bu yönüyle milliyetçilik bir yandan ulusal birliği ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmesi beklenirken diğer bir taraftan

özellikle aşırı milliyetçilik, totaliter rejimlerin ve savaşların meşrulaştırılması konusunda tehlikeli bir araç olarak kullanılma riski taşımaktadır.

2.2. Liberalizm

Liberalizm, bireyin ön planda olduğu, serbest piyasa ekonomisinin ve hukukun üstünlüğünün yanı sıra bireysel haklar ile demokrasiye önem atfeden siyasi ve felsefi düşünce biçimidir. Modern toplumların temel yapıtaşı olan liberalizmin tarihsel kökenleri 17. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Özgürlüğün mutlak olduğu bu ideolojide bireysel özgürlüğe öncelik tanınmaktadır. Nitekim liberalist ideoloji de kolektiflik kavramı ikinci plana atılmaktadır. Öyle ki, bireyin özgürlüğü ve hakları, toplum ve kolektifin menfaati için yok sayılmamakla birlikte; keyfi olarak sınırlandırılmamaktadır (Butler, 2018: 23). Liberal düşünce sistemine göre bireyler kendi yaşamlarını, düşünce ve eylemlerini özgür bir biçimde belirleme hakları, toplumsal düzeyde bir yarar sağlama amacı taşısa dahi ihlal edilmemektedir.

Liberalizm, bahsedildiği üzere bireyin temel alındığı, özgür ve adil bir toplumu hedeflemektedir. Liberalist ideoloji, bireysel hakların ve özgürlüklerin korunmasını, ekonomik ve siyasi özgürlüklerin desteklenmesiyle birlikte demokratik düzenin savunulmasını esas almaktadır. Modern toplumlarda liberal değerler barışçıl bir toplumun inşası adına kritik rol oynamaktadır.

Bireycilik ve özgürlük kavramlarının etrafında oluşan liberal düşünce sistemine göre, “devlet” olgusu bahsi geçen bu kavramları korumakla görevlidir. Öyle ki devletin bu biricik görevini hukukun üstünlüğünü esas alarak, kanunlar eliyle yerine getirmesi beklenmektedir (Butler, 2018:26). Bu bağlamda liberal düşünce sisteminin birey-devlet ilişkisine asgari müdahaleyi beraberinde getirmektedir. Devletin yegâne görevi bireyin temel hak ve özgürlüklerini kanunlar çerçevesinde korumaktır. Nitekim liberalizm devleti, hakların korunması bakımından bir tehdit olarak görmekle birlikte; devleti birey kadar biricik kabul etmemektedir. Bu bağlamda devletin yönetimini kısıtlamaya yönelik zorunlu kamusal ve hukuksal düzenlemelerin var olması gerektiğini savunur.

Liberalizmin temel ilkelerinden olan bireycilik ve özgürlük kavramlarının beraberinde getirdiği bir diğer unsur, piyasa ekonomisidir. Liberalist düşünce sisteminin kökenine bakıldığında birey, özgürlük ve sınırlandırılmış devlet üçgeninin sonucunda piyasa ekonomisi kaçınılmaz bir gereksinimdir. Piyasa ekonomisi, bireylerin ekonomik faaliyetlerini özgürce sürdürebilmeleri ve kârlarını maksimize edebilmeleri açısından gereklilik taşımaktadır. Piyasa ekonomisi mülkiyet, özel teşebbüs rekabet gibi kavramların garanti altına alındığı; devletin

fiyatlara müdahalesinin asgari seviyede tutulduğu bir ekonomi modelidir. (Tayyar ve Çetin, 2013:113).

Liberalizmin vazgeçilmez unsurlarından olan piyasa ekonomisi, kaynak dağılımının devlet müdahalesi olmaksızın, piyasa tarafından belirlendiği bir sistemdir. Bu sistemde fiyatlar arz-talep dengesi² tarafından belirlenmektedir. Bununla birlikte ekonomik özgürlük ve bireyin girişimciliği teşvik edilirken, kaynakların verimli ve adil kullanılması amaçlanmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda rekabete dayalı sosyal eşitsizliklerin meydana gelebileceği öngörülerek devletin bu noktada müdahale etmesi beklenmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013:13).

Siyasal anlamda liberalizm ise, ekonomik ve sosyal hakların yanı sıra bireyin siyasi haklarının da korunduğu bir ideolojidir. Bireyin özgürlüklerinin, hukukun üstünlüğünün ve demokratik değerlerin ön planda tutulduğu; adil ve özgür bir toplum yaratmayı amaçlayan siyasi liberalizm farklı görüşlerin, inançların ve yaşam tarzlarının bir arada bulunabileceği çoğulcu bir toplum yapısını desteklemektedir. Bu bağlamda siyasi liberalizm, bireylerin eşit fırsatlara sahip olmasını ve toplumsal adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır (Butler, 2018:25).

Siyasal liberalizmin temelini oluşturan çoğulculuk ve hoşgörü kavramı; bireyin ekonomik ve sosyal bir özne olmasının dışında siyasi olarak da ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Nitekim bireyin siyasi haklarını koruma görevi de yine devlete düşmektedir. Devlet, bireyin siyasi olarak katılımcı olabilmesi adına düzenlemeler yapması ve bu bağlamda sosyal hayatı ayrıntılı şekilde düzenlemesi gerektiği savunulur. Siyasi liberalizmin önde gelen düşünürlerinden John Rawls'a göre devlet bu siyasi alanı düzenlerken "adalet ve eşitlik" kavramını göz önünde bulundurmak zorundadır. Bu unsurların korunması bireyi toplumsal olarak iş birliğine teşvik ederken aynı zamanda farklılığı olan bireylerin bir arada barış içinde yaşamasını savunmaktadır (Kocaoğlu ve Altundal, 2017:73).

2.3. Muhafazakârlık

Muhafazakârlık, toplumların tarihsel birikimlerini ve geleneklerini koruma arzusu ile şekillenmiş bir ideoloji olarak kabul görmektedir. Toplumsal, kültürel ve politik düzende geleneksel değerlere ve mevcut konjoktüre bağlılığı savunan bir ideoloji olmakla birlikte

² Piyasa fiyatları mal ve hizmetlere olan arz ve talep tarafından belirlenir. Talep ve arz arttığında fiyatlar yükselirken; talep ve arz düştüğünde paralel olarak fiyatlar genel seviyesi de düşmektedir.

tarihsel bağlamda muhafazakârlık, genellikle hızlı ve radikal toplumsal değişimlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve zamanla çeşitli biçimlerde evrilmiştir. Muhafazakârlık, modernitenin getirdiği hızlı ve köklü değişimlerin yani Sanayi Devrimi ile hızlanan kültürel ve siyasi dönüşüm ile birlikte sekülerleşme, bireyselleşme ve demokrasi gibi kavramların önem kazanmasına karşı çıkmıştır. Nitekim bu ideolojiye göre liberalizmin aksine esas olan birey değil, ailedir. Muhafazakâr düşünce soyutluktan uzaktır ve bu duruma paralel olarak modern toplumun karşısında bulunan geleneksel toplumdaki aile, din ve cemaat kavramlarının gerçeklikle örtüştüğünü savunmaktadır (Suda, 2018:127).

Muhafazakâr düşünce yapısında toplumların radikal ve köklü değişikliklerden zarar görebileceğini, geleneksel değerlerin, kurumların dini inanç ve normların korunması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla muhafazakârlar bireycilik; eşitlik, özgürlük de demokrasi gibi liberalizmin temel yapıtaşısı olan ilkelere karşı çıkmaktadır. Bu ilkelerin muadili olarak meşru bir düzende bağlılık, vatanseverlik ve dindarlık gibi erdemleri sergileyerek, toplumun genel refahına katkıda bulunabileceklerine dair inanç beslemektedirler (Suda, 2018:121).

Muhafazakâr ideoloji, toplumsal yapının ani ve köklü değişimlerine karşı temkinli bir yaklaşım sergilemesiyle meşhurdur. Bu tavrın başlıca sebebi olarak gelenekselcilik ile kurulan biricik bağ görülmektedir (Erdoğan, 2006:5). Muhafazakârlık toplumun tarih boyunca geliştirdiği ve sürdürdüğü geleneksel değerler ve normlara büyük önem vermektedir. Geleneksel değer ve normlar muhafazakâr ideoloji için temel fenomendir.

Muhafazakâr ideolojide gelenek, bireylerin ve toplumların kimliğini oluşturan unsur olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu düşüncede gelenekler, bireylerin istikrar ve süreklilik duygusunu pekiştirmektedir. Bu bağlamda muhafazakârlık geçmişin olduğu kadar geleceğin inşasında da kritik rol oynamaktadır.

Muhafazakârlığa siyasi bir bakış açısı olarak, gerçeğin belirli ve somut bağlamlara dayandığını; salt yerel, tarihsel ve kültürel gerçekliklerle anlaşılması gerektiğini savunulmaktadır. Samuel Huntington bu konuya paralel olarak, muhafazakarlığın kendisinin özel doğasını vurguladığını ve bununla birlikte kapsayıcı genel ilkelerin tehlikesi konusunda temkinli davranmak gerektiğini savunmaktadır (Huntington, 1957:457). Bu cümleden hareketle muhafazakârlık, evrensel genel geçer ilkelerin ve bu minvalde uygulanmaya çalışılan teorik yaklaşımların tehlike arz edebileceği konusunda ideolojisinde bir savunma mekanizması oluşturmaktadır. Muhafazakârlar, toplumsal düzenlemeler ve politikaların somut

ve yerel gerçekliklere dayanması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu nedenle soyut teori ve ideolojileri reddederek, kültürel bağlamlara ve pratik gerçeklere odaklanmaktadırlar (Huntington, 1957:458). Muhafazakârlığın bu gelenekselci tavrı, modernleşme süreci devam ettiği sürece süreklilik gösteren bir döngü haline gelmektedir. Bir taraftan değişime karşı dururken diğer bir taraftan da modernleşmeye ayak uyduran unsurlar muhafazakâr ideolojiyi bir paradoks haline getirmektedir (Bora, 2017:53).

Sonuç olarak siyasal yelpaze sağ ve sol kanattan oluşmakta ancak bu iki ideoloji de kendi içerisinde alt dallara ayrılmaktadır. Buradan hareketle İsrail’de bunun yansımalarının nasıl olduğuna ve sağ ve sol siyasetin temel yapıtaşlarına bakmak gerekmektedir.

3. İsrail’de Merkez Sağ

İsrail’de merkez sağ partiler geniş bir yelpazeye yayılmaktadır ve çeşitli partilerde bu spektrumda yer almaktadır. İsrail’de merkez sağda bulunan bu partiler İsrail politikasında kilit öneme sahiptirler. İsrail siyasetinin çok partili olması ve koalisyon hükümetlerinin yaygın olması, merkez sağ partileri ülkede önemli bir aktör haline getirmiştir. Ülkede bulunan etnik ve dini ayrışmalar, siyasi görüş açısından da farklılıklar yaratmaktadır. İsrail’de merkez sağ, toplumsal ve kültürel meselelerde; geleneksel değerlere saygı duyan bir yaklaşımı benimsemektedir. Eğitim, göç politikaları ve toplumun çeşitli entegrasyonu gibi konularda, İsrail’in ulusal ve kültürel kimliğini koruyacak politikaları desteklemektedir. Merkez sağ partiler genel hatları itibariyle ekonomide liberalleşmeyi öne çıkarmaktadır. Liberal politikalara öncelik veren İsrail sağ, özelleştirmeyi desteklemekle birlikte devlet bünyesinde şirketler kurmayı da sürdürmüştür (Ulutaş vd., 2012:72). Piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve yatırımcıların teşvik edilmesi gibi konular İsrail merkez sağının ekonomik vizyonunun temel unsurlarını oluşturmaktadır (JVL, 2024).

Merkez sağ ideoloji, siyaset spektrumunda sağın görece daha ılımlı ve pragmatik kanadını temsil etmektedir. İsrail’in merkez sağ ülkenin kuruluşundan itibaren giderek önemli rol oynamış ve özellikle 1977 yılında Likud Partisi’nin iktidara gelmesiyle belirginleşmiştir. Geçmişten günümüze küresel siyasete bakıldığında hem bireysel özgürlükleri hem de toplumsal düzeni korumayı amaçlayan dengeli bir merkez sağ görülmekteyken, İsrail özelinde bu ideoloji güvenlik ve ulusal savunma konularını da öne çıkarmaktadır. İsrail’in kuruluşundan bu yana güvenlik ihtiyaçları ve demografik yapısı, merkez sağ ideolojinin burada diğer ülkelerdekilerden farklı olarak görece daha milliyetçi ve güvenlik odaklı bir çerçevede gelişmesine yol açmıştır. Bu durum, İsrail siyasetinin merkez

sağ ideoloji tarafından güçlü bir şekilde şekillendirildiğini ve ülkedeki siyasi dengeyi etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha da detaylı bahsedileceği üzere İsrail’de merkez sağ Likud partisi ve onun etrafındaki daha küçük sağ partiler aracılığıyla temsil edilmektedir. İsrail’in merkez sağ hareketi, ülkenin demografik ve sosyal yapısındaki değişimlerden etkilenmiştir. Özellikle Doğu Avrupa, Rusya, Etiyopya gibi farklı göçmen grupları, merkez sağın tabanını genişletmiştir (Ceylan, 2024). Değişen konjonktürde İsrail sağı barış süreci konusunda ihtiyatlı adımlar atmaya tercih etmektedir. İsrail’in sol fraksiyonu ‘barış için toprak’ fikrini savunurken; sağ fraksiyon güvenlik ve inanç gibi gerekçelerden dolayı topraklardan taviz vermekten kaçınmaktadır. Özellikle 2000’li yılların başında hükümetin soldan sağa el değiştirmesi ve beraberinde El-Aksa İntifadası’ nın yarattığı şiddet ve güvensizlik ortamı İsrail sağının toplumda güven kazanarak güçlenmesine yol açmıştır (Arı, 2009:84).

4. İsrail’ de Merkez Sol

İsrail’ de merkez sol siyaseti de farklı fraksiyondaki çeşitli partiler tarafından temsil edilmektedir. Bu partiler genellikle sosyal adalet, dış politikada barış süreci ve laiklik gibi konular üzerine odaklanmaktadır. İsrail solu genellikle ekonomik eşitlik, işçi hakları, sosyal refah devleti gibi dinamiklere dayalıdır. Nitekim İsrail’ de merkez sol fraksiyon sosyal demokrasi ilkesi etrafında şekillenmektedir. İsrail’in kuruluşundan önceki dönemden itibaren sol ideoloji, Siyonist hareketin önemli bir parçası olmuştur. İsrail’in resmî varlığını ilan etmesinden 1977 yılında sağ kanattan Likud’un iktidarlığına kadar olan 29 yıllık dönemde ülkeyi yöneten sol grup, uzun yıllar boyunca İsrail siyasetinde baskın güç olarak kalmış ve sosyalist ilkeler doğrultusunda devletin alt yapısını oluşturmuştur. Sosyal demokrasiyi savunan merkez sol, geniş kapsamlı sosyal hizmetler; sendikaların güçlü olduğu bir ekonomik düzen ve eşitlikçi bir toplum yapısı üzerinde durmaktadır (Serbest, 2005:228).

Sosyo-ekonomik anlamda eşitlikçi bir yapıyı savunan merkez sol bu yaklaşımı, tartışmalı bir mesele olan Filistin ile sürdürülen barış sürecine de yansıtmaktadır. Nitekim merkez sağ ve merkez solun ayrımı da bu noktada görülmektedir. Öyle İsrail’de merkez sol ve sağ arasındaki ayrım alışılan sosyal refah; hükümetin kamu harcamaları, azınlık politikaları gibi sosyo-ekonomik konulardan ziyade, laiklik ve geleneksellik arasındaki çatışmadan kaynaklanan bir ayrım olarak karşımıza çıkmaktadır (Pappé, 2015:2). Merkez sol genellikle barış anlaşmalarında temkinli bir yaklaşımı benimseyen merkez sağın aksine, geleneksel

olarak ‘barış için toprak’ ilkesini savunarak kronik bir sorun olan Filistin sorunu özelinde dış politikada barışçıl yolların kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda İsrail merkez solunun bağımsız bir Filistin Devleti’nin kurulması fikrini desteklediği söylenebilmektedir (Melnikova, 2020:355).

Politize bir toplum olan İsrail’de sol, sosyalist geleceği inşa etmek adına Arap kitleleriyle anlaşmaya varılarak tam eşitlikçi ve işbirlikçi bir yapı kurulması gerektiğini savunmaktadır. Örneğin İsrail’de merkez sol denildiğinde akla ilk gelen İşçi Partisi’nin selefi Mapai;³ 1947’de BM’ nin verdiği 242 sayılı taksim kararına sert tepki vermiş, bu durumu Arap ve Yahudi ırklarının emekçi kitleleri arasındaki iş birliğinin önünde engel olarak görmüştür (CIA, 1977). İsrail’de merkez sol ideoloji, Yahudi kimliği ile demokratik değerleri harmanlayan, sosyal adaleti ve insan haklarını önceleyen bir anlayış ile birlikte piyasa ekonomisini sosyal politikalarla dengeleyen bir anlayışı temsil etmektedir. Merkez solda bulunan partiler, parti çizgisi olarak bu anlayış etrafında şekillense de barış süreci konusunda ve iki devletli çözüm sürecinde fikir ayrılıkları yaşayabilmektedir. Nitekim merkez solun başat gücü olan İşçi Partisi, Filistin sorununa ilişkin ihtiyatlı ve güncel konjonktüre göre pragmatik bir tutum sergilemektedir (JVL, 2024). Merkez sol fraksiyonun diğer bir önemli partisi olan Meretz Partisi, Filistin-İsrail barış sürecine görece en güçlü destek veren parti olarak öne çıkmaktadır. Merkez solun temsilcilerinden olan Meretz, iki devletli çözümü savunmakla birlikte İsrail hükümetinin işgali sonlandırmasının ve Arap vatandaşlara yönelik ayrılıkçı tavrından vazgeçilerek, Araplar’ın da topluma entegre edilmesi gerektiğini savunmaktadır (JVL, 2024).

İsrail’deki merkez sol ideolojide iki devletli çözüm arayışları, ekonomik eşitlik ve insan haklarının korunması gibi temel ilkeler, parti politikalarının kapsamında yer almaktadır. Hem iç hem de dış politikada uzlaşma, diyalog ve sürdürülebilir barışa odaklanan merkez sol, İsrail’in demokratik yapısını güçlendirmeyi amaçladığı görülmektedir. Bu ideoloji, İsrail’in karşı karşıya olduğu karmaşık zorluklara karşı kapsayıcı ve ilerici çözümler sunma çabasını sürdürmektedir.

5. İsrail Siyasetinde Alternatif Bir İdeoloji Olarak Siyonizm

İsrail, politik sisteminde başat kurumlar parlamento ve hükümet olarak ikiye ayrılmaktadır. Parlamenter demokrasi ile yönetilen ülkede Cumhurbaşkanı sembolik yetkilerle

³ Mapai Partisi, 1968 yılında Ahdut HaAvoda ve Raff’ nin birleşmesiyle oluşan İşçi Partisi’ne dönüşmüştür.

donatılmış; yürütmenin aslî icra yetkileri başbakana tanınmıştır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri birbirinden ayrı olmakla birlikte, yargı bağımsızlığı temel yasalar çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Cumhurbaşkanı devletin başıdır ve yedi yılda bir gizli oyla İsrail parlamentosu Knesset tarafından seçilir. Cumhurbaşkanı'nın temel görevleri devletin birliğini temsil etmek, uluslararası antlaşmaları imzalamak, hükümet raporlarını almak gibi simgesel yetkililerdir (Knesset,2022). Başbakan ülkede asıl yürütme mercii konumundadır ve Knesset'e üye olma zorunluluğu vardır. Ülkenin yazılı bir anayasası olmadığından dolayı başbakanın yetkileri açıkça belirtilmemişse de görev süresinin dört yıl olmasıyla birlikte, hükümetin başı olduğu konusu diğer bir ismi 'temel kanun'⁴ olan özel kanunlarda belirtilmiştir.

Ülkenin yasama görevi Knesset tarafından yerine getirilmektedir. 1958 yılında çıkarılan Knesset'in temel işleyişini ve görevlerini esas alan temel kanuna göre, aksi belirtilmedikçe görev süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Knesset, dört yılda bir seçilen yürütme erkinden bağımsız 120 temsilciden oluşmaktadır. Seçilen bu 120 temsilci bireysel olarak değil partiler adına İsrail halkını temsil etmektedirler. Seçilen bir temsilci salt partisini veya seçim bölgesini değil; tüm ulusu temsil etmektedir. Öyle ki temsil edilen parti her ne kadar küçük olsa da Knesset'te bulunan bir temsilci dahi kritik öneme sahiptir (Peretz, 1983:161) Knesset temsilcileri Yahudi, Arap ve Dürzi gibi İsrail halkını oluşturan topluluklardan oluşmaktadır. Bu özelliği ile Knesset kozmopolit bir yapıya sahiptir.

Knesset genel kurul şeklinde ve çeşitli uzmanlıklara göre ayrılmış 15 daimî komite ile çalışmaktadır (Ben-Haim, 2008:77). Bu komiteler Knesset'in araştırma ve çalışmalarına ihtiyaç duyduğu durumlarda uzmanlıklarına raporlar hazırlamaktadırlar. Genel kurulda hem hükümetin hem de bireysel olarak Knesset üyelerinin sunduğu yasa teklifleri üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Nitekim genel kurulda salt yasa tasarıları değil; hükümetin politikaları ve uygulama fonksiyonları görüşülmektedir. Bu bağlamda Knesset yasama görevi kadar, denetim görevi de üstlenmektedir.

Knesset'in hükümet denetimi, devlet bütçesi onaylama, başbakan ve beraberindeki kabinesine yetki vermek gibi başlıca görevleri bulunmaktadır (Knesset, 2022). Ülkede yasama gücü, 1949 yılında Knesset'te yapılan ilk seçimlerden bu yana yürütme erkini denetimi

⁴ İsrail'de mevcut 13 adet temel yasa bulunmaktadır. Bunlar, 'Knesset (1958)', 'İsrail Toprakları (1960)', 'Devlet Başkanı (1964)', 'Hükümet (2001)', 'Devlet Ekonomisi (1975)', 'Ordu (1976)', 'Kudüs, İsrail'in Başkenti (1980)', 'Devlet Denetçisi (1988)', 'Meslek Özgürlüğü (1994)', 'İnsan Onuru ve Özgürlüğü (1992)', 'Referandum (2014)', 'İsrail-Yahudi Halkının Ulus Devleti (2018)' olarak kabul edilmektedir (Knesset, 2022).

konusunda etkin bir role sahiptir. İsrail’ de parlamenter demokrasiye ve kuvvetler ayrılığına atfedilen güç, Knesset’in varlığında oldukça göze çarpmaktadır. Öyle ki Knesset’in varlığını feshetme yetkisi yine Knesset’e ait olmakla birlikte parlamentodan çıkan yasalar herhangi bir yargı denetimine tabi tutulmamaktadır. Cumhurbaşkanı’nın da parlamentodan geçen bir yasayı veto etme hakkı olmadığı gibi Anayasa Mahkemesi’nin de Knesset’ten geçen bir yasayı iptal etmesi söz konusu değildir (Harari, 1962:145). İsrail meclisi güvenoyu ile hükümeti destekleyebileceği gibi güvensizlik oyu ile de hükümetin görevine son verme yetkisine sahip bir kurum özelliği taşımaktadır. Knesset’te bulunan temsilcilerin partilerine ve parti liderlerine karşı sorumluluğu bulunmaktadır. İsrail’ de seçimlerin uygulanması konusunda yürürlükte bulunan kanun, 1958 tarihli ‘Temel Kanun’dur. İsrail seçim sisteminde ülke tek seçim bölgesi olarak kabul edilmekte olup, nispi temsil uygulanmaktadır. Kanuna göre, yasalardan herhangi bir mahrumiyeti bulunmadığı sürece 18 yaşını doldurmuş her İsrail vatandaşı oy kullanabilmektedir. Kanun İsrail’de seçimlerin uygulanması hususunda sorumluluğu Merkez Seçim Komitesi’ne vermektedir. Seçim Komitesi’nde Knesset’te bulunan partilerin temsilcileriyle doğru orantılı olacak şekilde üyeler bulunmaktadır (Basic Law, 1958). Merkez Seçim Komitesi’nin bir partinin faaliyetlerinin ve amaçlarının açık veya örtülü şekilde İsrail devletinin resmî varlığını inkâr etme, halkı ırkçılığa teşvik etme ve İsrail’in demokratik yapısını tehdit etme (Basic Law,1958) gibi durumlarda olduğunu tespit ettiği taktirde söz konusu siyasi partinin seçimlere katılmasına engel olabilme yetkisi bulunmaktadır. İsrail’de genel seçim barajının yüzde 3,25 olarak uygulanmasıyla birlikte partiler aldıkları oy oranıyla orantılı olacak şekilde temsil hakkı elde etmektedir. Seçim barajının görece düşük olması, ülke siyasetinde daha çok partinin aktif rol oynaması sonucunu doğurmuştur.

İsrail devletinde ideolojiler ayrı bir yer tutmakla birlikte bunlardan ilki ve en eskisi Siyonizm’dir. Herzl’e⁵ kadar olan süreçte Siyonizm kavramı içerisinde her ne kadar duygusal ve kültürel anlamlar taşısa da Theodore Herzl’ den sonra siyasal anlam kazanmıştır. Bu ideoloji Filistin’de geniş anlamda örgütlü ve meşru bir Yahudi devleti kurmayı ve buna ek olarak da dünyada bulunan Yahudiler’in de bu ideoloji etrafında toplanmasını amaçlamaktadır (Warhman, 1947:39). İsrail devletinin bu denli politize edilmiş bir toplum olmasının ardındaki temel sebeplerden biri Herzl’in başlattığı bu örgütlü harekettir. Etnik ve dinî unsurlara dayalı

⁵ Theodore Herzl, Yahudiler’in bir devlet kurma amacıyla Filistin topraklarına yerleşmeleri gerektiğini savunan modern siyonist düşüncenin fikir babası olarak kabul edilmekle birlikte, Dünya Siyonist Örgütü’ nün kurucu lideri olan gazetecidir.

bu milliyetçilik itici güç olarak siyasi ve kültürel anlamda Herzl'den sonra da devam ettirilmiştir. Siyonizmin programı, Yahudi milli hayatının sosyo-ekonomik, kültürel ve politik canlanmasını hızlandırmaya ve kutsal olarak onlara bahşedilen topraklarda her türlü baskı mekanizmasından uzak, milli kimliklerini geliştirebilecekleri ve uluslararası hukukta tanınan, bağımsız bir yurt edinebilecekleri hem ideolojik hem de pratik öğeler içermektedir (Ben-Haim, 2008).

Siyonist hareket kendi içinde fraksiyonlara ayrılarak günümüz İsrail devleti içindeki siyasi partilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu fraksiyonlar, İsrail'deki siyasi partilerin oluşumuna doğrudan etki ederek İşçi Siyonizmi, Revizyonist Siyonizm, Dinî Siyonizm ve Genel Siyonizm olarak İsrail siyasetinde yer edinmiştir. İşçi Siyonizmi, tarım kolektifleri (Kibbutz) ve işçi hareketleri ile güç kazanmış, İsrail'in ilk yıllarında devletin kurucu ideolojisi olmuştur (Atmaca, 2012). Mapai Partisi ve selefi olan İşçi Partisi bu ideolojiyi temsil etmiştir. Sol-sosyalist eğilimli bu partiler, ülkenin siyasetinde baskın bir rol oynamıştır. Siyonizmin bir diğer uzantısı olan Revizyonist Siyonizm; Siyonist ideolojinin milliyetçi ve liberal ekonomi temellerine dayanan bir fraksiyonudur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı ele alınan bu ideolojinin İsrail siyasetinde en önemli temsilcisi Likud Partisi'dir. Dinî olarak Siyonizm, Rav Abraham İzak Kook tarafından teorize edilmiştir (Sonuç, 2018:173). Siyonizmin dinî bağlamda yeniden yorumlanması olan bu fraksiyonda, Yahudi halkının yeniden doğuşunun Tanrı'nın iradesiyle uyumlu olduğu görüşü savunulmaktadır. HaBayit HaYehudi (Yahudi Evi) ve Şas Partisi gibi partiler aracılığıyla temsil edilmektedir (Sonuç, 2018). Son olarak Genel Siyonizm fraksiyonunda ise ne sosyalist ne de radikal bir çizgi söz konusudur. Daha ılımlı ve pragmatik bir yaklaşım benimseyen Genel Siyonistler, İsrail'deki merkez sağ ve merkez sol partiler aracılığıyla temsil edilmiştir (Rolef, 2024). Günümüzde bu ideoloji, büyük ölçüde Likud ve merkez partiler tarafından içselleştirilmiş durumdadır.

6. Siyasi Partiler ve Genel Özellikleri

6.1. Sağ Partiler

6.1.1. Likud Partisi

İsrail siyasetindeki en eski sağcı partilerden biri olan ve 1973 yılında Menachem Begin tarafından kurulan Likud Partisi, İsrail'de sağın iktidara gelişinin ilkini temsil etmektedir. Likud, 1977 yılında yapılan seçimlerde 43 sandalye kazanarak iktidara gelmiştir. 1977 seçimleri İsrail'de milliyetçi-muhafazakâr ideolojinin gelişimi açısından bir eşik olarak kabul edilmektedir (Peretz, 1997: 251).

1977 seçimleri ile Başbakan olan Begin, Mısır ile Camp David Anlaşması'nı imzalayarak barış sürecini başlatmıştır. Parti, 1981 seçimlerinde 48 sandalye kazanarak iktidarını sürdürmüştür Begin'in 1983 yılında emekli olmasının ardından Yitzhak Shamir Başbakan olarak atanmıştır. Shamir 1986 yılından 1992 yılına kadar Likud adına Başbakan olarak görevini sürdürmüştür. Parti, 1984 yılında 41 sandalye kazanarak İşçi Partisi ile birlikte kurulan Ulusal Birlik hükümetinde yer almıştır. Shamir'in emekli olmasının ardından 1996 yılında yapılan seçimlerde Netanyahu Başbakan olmuş ve bu seçimlerde Likud, 32 sandalye kazanarak gücünü pekiştirmeye devam etmiştir. 2003 yılına gelindiğinde Ariel Sharon liderliğinde 38 sandalye elde edilmiştir. 2005'e kadar görevde kalan Sharon'un partiden ayrılmasından sonra Likud, üç yıl boyunca muhalefet konumunda yer almıştır. 2009 seçimlerinde ise 27 sandalye kazanan Likud, Netanyahu'nun Başbakan olmasını sağlamış ve ikinci Netanyahu hükümeti kurulmuştur (Likud, 2013). 2013 seçimlerinde Yisrael Beiteinu ile ittifak içerisine giren Likud, toplamda 31 sandalye kazanmıştır. Likud Partisi'nin etkisini sürdürdüğü tüm bu yıllar içerisinde seküler ve aşırı milliyetçi kutuplaşma belirginliğini artırmıştır (Polat, 2018: 397).

Likud 2020 seçimlerinde yine birinci parti olma özelliğini korumuş ancak tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamamıştır. Bu nedenle Mavi ve Beyaz İttifakı ile birlikte bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet bütçe krizi sebebiyle başarısız olurken 2021 seçimlerinde Likud, 30 sandalye kazanarak İsrail siyasetindeki birinci parti olmaya devam etmiştir. Ancak hükümet kurmak konusunda zorlanmış hükümet kurmak için yeterli çoğunluğun desteğini alamamıştır. Yair Lapid liderliğindeki Yesh Atid ve Naftali Bennet liderliğindeki Yamina Partisi çeşitli partileri bir araya getirerek oluşturdukları koalisyon hükümeti ile Netanyahu'yu n 12 yıllık iktidarına son vermiştir. Bennet'in Başbakan Lapid'in ise Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı bu hükümet anlaşmazlıklar sonucunda dağılmış ve 2022 yılında seçimlere gidilmiştir. Bu seçimlerde 32 sandalye kazanarak birinci parti olan Likud'un lideri Netanyahu ultra-Ortodoks partilerle kurduğu koalisyon hükümeti ile iktidara geri dönmüştür. İsrail'in en sağcı hükümeti olarak değerlendirilen bu koalisyon hükümetinde; Otzman Yehudit (Yahudi Gücü), Noam Partisi, Tzionut Datif, Şas ve Yahadut Torah yer almıştır (BBC News Türkçe, 2022). Bu hükümet döneminde yargı reformları ve Filistin meselesine ilişkin sert politikalar izlenmiştir. Özellikle yargı reformu İsrail iç siyasetinde oldukça geniş çaplı gösterilere yol açmıştır (Euronews, 2023).

2023 yılında başlatılan yargı reformu bağlamında öngörülen değişiklikler, Yüksek Mahkeme dahil olmak üzere yargıçların atanması üzerinde hükümete tam yetki verilmesi,

Yüksek Adalet Divanı'nın Knesset yasaları ve yürütme üzerindeki yargısal inceleme yetkisini sınırlayacak nitelikte kurgulanmıştır. Bu açıdan Netanyahu toplum nezdinde sert bir muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır (Sharon, 2023). Hükümet üzerinde artan baskılar nedeniyle Netanyahu, bir konsensus sağlanana kadar sürecin durdurulduğunu açıklamıştır (Breuer, 2023). İsrail kamuoyunda hükümet karşı gelişen bu tepkinin sürdüğü günlerden 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın, İsrail'in bazı askeri üslerini ve şehirlerini hedef aldığı saldırısı ile ülkenin gündemi değişmiştir. Hamas'ın bu Aksa Tufanı olarak isimlendirdiği bu operasyonun ardından Netanyahu; İsrail'in, Hamas'ın başlattığı bir savaşa girdiğini belirtmiştir (Staff, 2023).

Likud Partisinin, Filistin meselesine yönelik yaklaşımı oldukça sert ve milliyetçi bir tutuma sahiptir. Bu yönde en sert tutuma sahip olan Likud, iki devletli çözümü reddetmek ve Batı Şeria'daki yerleşim yerlerinin İsrail'in parçası olarak kalması gerektiğini savunmaktadır. Kudüs'ün İsrail'in ayrılmaz bir parçası olduğunu savunan Likud, meseleye güvenlik odaklı bir yaklaşım benimserken, dolayısıyla İsrail'in askeri üstünlüğünü öncelikle politika alanlarından biri olarak kabul etmektedir.

6.1.2. Yesh Atid Partisi

Yair Lapid tarafında 2012 yılında kurulan Yesh Atid, İsrail siyasetinde merkez yer alan ve laikliği savunan bir partidir. Parti, girdiği ilk seçimlerde (2013 seçimleri) Knesset'te 19 sandalye kazanarak ikinci büyük parti konumuna gelmiştir. Bu seçimlerin ardından 2014 yılında dağılacak olan, Likud ile bir koalisyon hükümetinde yer almıştır. 2019 yılında Benny Gantz liderliğinde Mavi ve Beyaz İttifakında yer alarak toplamda 35 sandalye kazanılmıştır ancak 2020 yılında bu ittifak da sona ermiştir. 2021 yılında yapılan seçimlerde 17 sandalye kazanarak ikinci büyük parti konumuna gelen Yesh Atid, Bennet ile bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Ancak bu hükümet de 2023 yılında dağılmıştır.

Partinin hedefleri; orta sınıfın koşullarının geliştirilmesi, eğitim ve askeri almada eşitlik sağlanması (Ortodoks ve Arap kesimler), hukukun üstünlüğünü güçlendirerek yolsuzluklarla etkili bir mücadele sürdürmek, ülkedeki nüfus grupları arasındaki gerginliğin önüne geçilmesi adına bir anayasa oluşturmak, İsrail'in yerleşim yerleri ve güvenliğini tehlikeye atmayacak şekilde iki devletli bir çözüm adına çabalamaktadır (JVL, 2024).

6.1.3. Yisrael Beitenu Partisi

Avidgor Liberman tarafından 1999 yılında kurulan Yisrael Beitenu, milliyetçi sağ bir partidir. Sovyetlerden İsrail'e göç eden Yahudiler arasında popüler olan Yisrael Beitenu, güvenlik ve Arap vatandaşlara karşı politika konularında milliyetçi bir tutum benimsemektedir. Laik Rus Yahudilere hitap eden parti, 2006 yılında yapılan seçimlerde 11 sandalye, 2009 seçimlerinde ise 15 sandalye kazanarak ülkedeki üçüncü parti haline gelmiştir. 2013 seçimlerine Likud ile ortak listeden girerek toplam 31 sandalye kazanmıştır. 2015 seçimlerinde Likud'dan ayrılarak 6 sandalye kazanmıştır. 2019 seçimlerinde 5, 2021 seçimlerinde ise 7 sandalye kazanarak Bennet ve Lapid liderliğinde kurulan bir koalisyon hükümetinde yer almıştır (Britannica, 2024).

Partinin Filistin meselesine yaklaşımında ise iki devletli çözümü desteklemektedir ancak bu çözümün İsrail'in güvenlik çıkarlarının tehlikeye atmaması gerektiğini savunmaktadır. İsrail'in Yahudi kimliğinin korunması gerektiğini savunan Yisrael Beitenu, Doğu Kudüs'ün İsrail'in parçası olduğunu vurgulamakta ve 1967 sınırlarına dönülmesi yönündeki görüşlere karşı çıkmaktadır. Liberman Planı olarak adlandırılan iki devletli çözüme ilişkin oluşturdukları versiyonda, Batı Şeria'daki sınıra yakın yerleşim yerlerinin İsrail tarafından ilhak edilirken, Hayfa'nın güneydoğusundaki 'üçgen' bölgesinin kurulacak bir Filistin devletine devredileceği öngörülmüştür. Burada yaşayan Arapların İsrail vatandaşlığının sona ermesi gerektiğini savunan bu plan, İsrail vatandaşı olan Araplar tarafından eleştirilmiştir (Israel Policy Forum).

6.1.3. New Hope (Tikva Hadasha) Partisi

Likud'dan ayrılan Gideon Sa'ar tarafından 2020 yılında kurulan New Hope, merkez sağda yer almaktadır. Sa'ar, Likud içerisinde Netanyahu'ya karşı muhalefet eden bir isimdir. İlk kez 2021 seçimlerine katılan New Hope, Knesset'te 6 sandalye kazanmıştır. Partinin kurulmasından kısa bir süre sonra yapılan bu seçimde elde edilen sonuç başarı olarak yorumlanabilir. 2021 seçimlerinin ardından İsrail'de süregelen siyasi istikrarsızlığın sona ermesi amacıyla geniş tabanlı bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu koalisyon hükümetinde New Hope, Naftali Bennett ve Yair Lapid (Yesh Atid) yer almıştır. Sağ, merkez ve sol partilerin yer aldığı bu koalisyon ile Netanyahu'nun başbakanlığı sona ermiştir. Sa'ar, bu hükümette Adalet Bakanı olarak görev almış ve hukuk reformlarına odaklanmıştır. 2022 seçimlerinde Benny Gantz liderliğinde Ulusal Birlik ittifakı oluşturulmuştur. Ulusal Birlik, 2023 Hamas saldırısının ardından İsrail'in 30. Hükümetine katılmıştır. Sa'ar, 12 Mart 2024

tarihinde ittifaktan ayrıldıklarını açıklamıştır. Hamas saldırısı karşısında ulusal güvenlik meselesine ilişkin konularda iki lider arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Sa'ar bir Filistin devleti oluşumuna karşı konumda yer alarak operasyonların genişletilmesinden yana iken Gantz, iki devletli çözümü tamamen dışlamamakta ve operasyonların kapsamının artırılmasından yana değildir (Breuer, 2024).

New Hope, İsrail'in güvenlik konusuna odaklanmakta ve bu bağlamda Filistinlilerle barış sürecine daha mesafeli bir konumda yer almaktadır. İki devletli çözüme destek vermekte ancak bu çözümün İsrail'in güvenliğini tehdit etmediği ölçüde desteklenebileceği görüşünü savunmaktadır. Doğu Kudüs'ün İsrail'in başkenti olmasını destekleyen New Hope, 1967 sınırlarına dönülmesi gerektiği yönündeki görüşlere karşı bir konumda yer almaktadır. Genel olarak Likud'un güvenlik ve dış politik tutumu ile yakınlık göstermektedir.

6.2. Sol Partiler

Ülkenin 1949 yılında kurulmasının ardından gelen devletin inşa sürecinde Ben Gruion Başbakan ve Savunma Bakanı olarak görev üstlenmiştir. 1956 yılında istifa etmesi üzerine hükümeti kurma görevini Moşe Sharett üstlenmiştir. 1954 ve 1955 yılları arasında görev yapan Sharett, Mapai'ye mensup olan isimlerden biri Pinhas Lavon'u Savunma Bakanı olarak atamıştır. 1954 yılında gerçekleşen ve İsrail siyasetinde Lavon Olayı⁶ olarak tarihe geçen bir hadise sonrasında İsrail solunun kamuoyu nezdindeki güvenilirliğini sarsılmıştır. 1955 yılına gelindiğinde ise Gruion tekrar hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. Ancak Lavon olayının⁷ etkisi siyaseten etkisini sürdürmeye devam etmiş ve Gruion, uzun yıllar iktidarı elinde tutan Mapai'den istifa etmiştir. İsrail solunun siyasi krizler ve 1967 6 Gün Savaşı'na giden süreçle meşgul olduğu dönemde Levi Eşkol ve Yigal Allon başbakanlık görevini üstlenmiştir. 1967 yılında yapılan Altı Gün Savaşı sonucunda toprak kaybı yaşayan Mısır ve Ürdün'ün İsrail'e karşı başlattığı "yıpratma savaşı" karşısında İsrail'de sol kadrolar iş birliğine gitmiştir. (Çetin, 2021: 119-121)

6.2.1. İşçi Partisi (Avoda)

1968 yılında kurulan İşçi Partisi sosyal demokrat bir ideoloji benimseyen, İsrail'deki en köklü partilerden biridir. İsrail'de 1965 sonrasında sol partilerin bir araya gelmesinde etkili olan iki seçim yaşanmıştır. Bunlardan ilki 1965-1968 arasında Mapai, Rafi ve Ahdut

⁶ Mısır'da İsrail İstihbarat Servisi Mossad tarafından gerçekleştirilen bombalı saldırı.

HaAvoda'nın bir araya gelmesiyle 1965 yılından hemen öncesinde Levi Eşkol tarafından oluşturulmuştur. Eshkol'un 1969 yılında vefat etmesi ardından ise ikinci seçim iş birliği kurulmuştur. Sol partilerin bu iş birliği İşçi Bloğu olarak isimlendirilmiştir (Serbest, 2005: 228). 1969 ve 1973 yılları arasında hükümet kurma görevini üstlenen Golda Meir'in Başbakanlık süresi, Yom Kippur Savaşı sürecinin etkisiyle sona ermiştir (Peretz, 1983: 154). 1974 yılında istifa eden Meir'in ardından İsrail solunun son hükümetini kurma görevi İzak Rabin'e verilmiştir. Rabin, İsrail'in işgal ettiği yerlere Yahudi yerleşimleri kurmasına karşı bir görüş benimsemesinin yanında İsrail'in Arap komşuları ile ilişkilerinin normalleşmesinin devletin varlığının devamlılığının sağlanması adına gerekli olduğu yönünde bir tutum benimsemiştir. 1977 yılında Likud Partisi'nin iktidara gelmesi ile İşçi Partisi muhalefet konumuna geçmiştir. Rabin'in istifası ardından partinin başına Şimon Peres getirilmiştir. 1984 seçimlerinin sonucunda ise Likud ve İşçi Partisi ortaklığı ile oluşturulan Ulusal Birlik hükümetinde başbakanlık görevi Şimon Peres ve İzak Şamir tarafından üstlenilmiştir. 1988 seçimlerinde ise yine Likud karşısında başarılı olamayan İşçi Partisi, Likud liderliğindeki koalisyonda yer almıştır. Ancak 1992 seçimlerine gelindiğinde İşçi Partisi Rabin liderliğinde seçimleri kazanmış ve Rabin tekrardan başbakan olmuştur. Bu seçimlerde İşçi Partisi'nin kazançlı çıkması İsrail'deki Arap vatandaşların desteği ile sağlanmıştır. Rabin Filistinlilerle diyalogun kurulması yönündeki söylemleri ile seçmen desteğini sağlamıştır. Bu dönemde başlayan Oslo Görüşmeleri ile Rabin, FKÖ Lideri Arafat ile görüşerek geçici bir Filistin hükümeti için bir adım atarak İlkeler Bildirgesi imzalamıştır. Ancak 4 Kasım 1995 tarihinde düzenlenen bir mitinge Yigal Amir adında bir Yahudi tarafından düzenlenen suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Nihayetinde Yigal'ın asıl hedefi olan barış süreci olumsuz etkilenmiştir (Seydi, 2010: 316). Rabin'in ardından başbakanlık görevine getirilen Peres, Arap ülkeler ile yakın ilişkiler kurmak istemiştir. Ayrıca Batı Şeria ve Gazze'de işgalin sonlandırılmasının, İsrail'in bölge ülkeleri ile ilişkilerinin geliştirilmesi açısından bir gereklilik olduğunu savunmuştur (Eker, 2005: 30-31).

2000 yılına gelindiğinde İşçi Partisi lideri olarak seçilen Ehud Barak, Camp David'de Arafat ile barış anlaşması yapmaya çalışmışsa da zirve başarısız sonuçlanmış ve İkinci İntifada başlamıştır. 2001 yılında erken seçime gidilen İsrail'de İşçi Partisi, Ariel Şaron liderliğindeki Likud Partisi karşısında başarısız olmuştur. Bu yıllarda İşçi Partisi'nin oy oranları düşmüş ve koalisyonlarda yer aldığı bir sürece girmiştir. İsrail'de solun dağılmasının temsili olan haline gelen İşçi Partisi ülke siyasetinin ağırlıklı olarak sağa kaymasıyla birlikte seçmen kitlesini kaybetmiştir. İşçi Partisi'nin zamanla sağa kayması barış sürecine olan

savunusunun zayıflamış görünmesine neden olmuştur. Ancak Parti hala en makul çözüm yolunun iki devletli çözüm olduğu görüşündedir. 2021 seçimlerine gelindiğinde ise Merav Michael liderliğinde Knesset'te 7 sandalye kazanarak nispeten olumlu bir gelişme kaydetmiştir. Yair Lapid önderliğindeki Yesh Atid'in başında olduğu Değişim Bloğu'nda yer alan İşçi Partisi'nin İsrail siyasetindeki eski gücünü yeniden kazanıp kazanmayacağı belirsizliğini korumaktadır.

6.2.2. Hadash (Barış ve Eşitlik için Demokratik Cephe) Partisi

Hadash Partisi 1977 yılında kurulmuştur. Partinin kökeni İsrail Komünist Partisi'ne (Maki) dayanmaktadır. Hadash, 1977 seçimlerinde 5 Milletvekili Knesset'te temsil imkânı bulmuştur. Sosyalist ve anti-siyonist bir ideolojiye sahip olan Hadas, işçi hakları, sosyal adalet ve eşit haklar üzerine yoğunlaşan bir tutum benimsemektedir. Parti çoğunlukla muhalefet konumunda faaliyetlerini yürütmektedir. İsrail devleti içerisinde yaşayan Arap vatandaşların haklarının iyileştirilmesi yönünde vurguda bulunun Hadash Partisi, devletin tüm vatandaşlara eşit yaklaşması gerektiğini savunmaktadır. Partinin sol eğilimli olması ve Arap vatandaşların haklarını savunuyor olması dolayısıyla sağ eğilimli hükümetlerle ideolojik açıdan uyumsuzdur. Faşist olarak değerlendirdiği Netanyahu hükümetinin Arap vatandaşlara negatif ayrımcılık yapmakta ısrarcı olduğunu öne süren Hadash, Arap vatandaşlara yönelik tutumun İsrail demokrasisi açısından belirleyici olduğunu belirtmektedir. Hadash kendi İsrail siyasetindeki yerini şu şekilde tanımlamaktadır (Hadash, 2024):

“1967'den beri işgal altında olan bir ülkede pasifist olmak; topraklardan tahliyeyi ve insan haklarını çiğneyen yasaları öne çıkaran bir rejimde demokrasinin savunucusu olmak; ırkçılığı ve ayrımcılığı her alanda kurumsallaştıran bir sistemde Yahudi Arap ortaklığını hayata geçirmek; özelleştirme rejimine karşı ve işçilerin sendikal hakkı için mücadelenin önderi olmak; işte yaşam boyu sürececek bir proje.”

Hadash, Filistin-İsrail meselesine yönelik barışçıl bir çözümü desteklemektedir. İki devletli bir çözümden yana olan Hadash, İsrail'in 1967'de işgal ettiği yerlerden çekilmesini, FKÖ'nün tanınmasını ve bağımsız bir Filistin devleti kurulmasından yana bir tutum benimsemektedir. Barışın ancak müzakereler yoluyla gerçekleşebileceğini savunan Hadas, bu doğrultuda da FKÖ ile temas kurulması yönünde adım atan ilk partilerden biridir (Kölge, 2015: 13).

Hadash, İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini savunmakla birlikte Trump'ın ortaya attığı Yüzyılın Anlaşması'nın siyasi çözüme bir engel niteliği

taşıdığını öne sürmektedir. Netanyahu hükümetinin Filistin meselesine yönelik yaklaşımı ile tamamen karşıtlık içerisinde olan Hadash'ın, 7 Ekim Hamas saldırısının ardından yaşananlara ilişkin açıklamalarında da sağıcı Netanyahu hükümetinin uyguladığı şiddetin bölge barışını çıkmaza sürüklediğini vurgulanmıştır. Çatışmanın sona erdirilmesi çağrısında bulunan Hadash cephesi Filistin halkının meşru haklarının tanınması gerektiğini belirtmiştir (IndyTurk, 2023).

6.2.3. Balad (Ulusal Demokratik Birlik) Partisi

1995 yılında Azmi Bishara tarafından kurulan ve Filistinlilerin haklarını savunan Balad Partisi, bir Arap milliyetçi partisidir. İsrail'deki Arap vatandaşların milliyetçi kimliğine hitap eden bir ideolojiye sahiptir. Araplara ilişkin özellikle kültürel ve dilsel hakların korunması gerektiğini vurgular. Balad, İsrail devletinin Yahudi kimliğine karşıt bir konumda yer alarak devletin tüm vatandaşların devleti olması gerektiğini savunur. Parti katıldığı seçimlerde Knesste 2 ila 3 temsil hakkı kazanmıştır. Seçmen kitlesini çoğunlukla Arap vatandaşların oluşturduğu Balad seçimlere genelde Arap partilerle ittifaklar kurarak katılmıştır. 2015 seçimlerine Ra'am, Hadash ve Ta'al partilerinin katılımıyla oluşturulan Birleşik Arap Listesi ile girilmiş ve Knesset'e 3 sandalye kazanılarak Likud tahminlerinden daha iyi bir sonuca ulaşılmıştır (Saatci, 2015). Bu şekilde Arap seçmenin meclisteki temsilinin artırılması amaçlanmıştır.

Balad Partisi'nin Filistin meselesine yaklaşımı ise iki devletli çözümden yana bir tutum şeklidir. Ancak temelde vurgu İsrail'deki Arap vatandaşların haklarına yönelik düzenlemelere yöneliktir. 1967 sınırlarına dayanan iki devletli bir çözümü destekleyen Balad, 1948 Nakba sırasında yerinden edilen Filistinlilerin geri dönüş hakkını savunmaktadır. (Serbest, 2005: 243). Ayrıca Parti'de İsrail'in Filistinlilere ilişkin politikaların dolayı İsrail'in bir apartheid devleti olduğu yönünde bir görüş savunulmaktadır (Roffe-Ofir, 2018).

6.2.4. Ta'al (Arap Değişim Hareketi) Partisi

1996 yılında Ahmed Tibi tarafından kurulan Ta'al Arap İsrailli bir parti görünümüne sahiptir. Arap nüfusunun ekonomik, sosyal ve siyasi haklarının artırılmasına dikkat çeken bir partidir. Ta'al değişim için Arap hareketi anlamına gelmektedir. Ta'al 1996 yılında yapılan seçimlerde meclise tek başına girememiş 1999'da yapılan seçimlerde ise Hadash Partisi ile birlikte katılarak Knesset'e girmeyi başarmıştır. Genelde Arap partilerle koalisyonlar kurarak seçimlere giren Ta'al 2015 seçimlerinde Ortak Arap Listesi adı altında kurulan Hadas, Balad ve Ra'am ile birlikte Knesset'e toplam 13 sandalye kazanılmasına destek vermiştir. 2020

seçimlerine ise yine Ortak Arap Listesi ile giren Balad, Hadash, Ra'am ve Ta'al, Knesset'te 15 sandalye kazanmıştır. Ancak 2021 seçimlerinde Ra'am'ın Ortak Liste'den ayrılması üzerinde Ra'am 4 sandalye, Ortak Arap Listesi 6 sandalye kazanmış ve meclisteki Arap temsiliyeti gerileme yaşanmıştır (Sınmaz, 2021: 2).

Arap vatandaşların hakları ve refahı üzerine vurgu yapan Ta'al, İsrail devletinin Yahudi kimliğinin tartışılması gerektiği görüşünü beslemektedir. Ta'al Partisi'nin Filistin meselesindeki yaklaşımı ise iki devletli bir zmnden yana bir tutuma sahiptir. 1967 sınırlarının esas alındığı bağımsız bir Filistin devletinin kurulması ve Doğu Kudüs'n başkent olarak kabul edilmesini savunmaktadır.

6.2.5. Meretz-Yahad Partisi

 sol eğilimli parti olan Mapam (Birleşik İşçi Partisi), Ratz (Sivil Haklar Hareketi) ve Shinui'nin (Değişim Partisi) birleşmesiyle 1992 yılında kurulan Meretz Parti'si İsrail siyasetinde merkez sol partiler arasında yer almaktadır. Shulamit Aloni'nin liderliğindeki Meretz, 1992 seçimlerinde Knesset'te 12 sandalye kazanarak İsrail siyasetinde ne çıkan bir sol parti haline gelmiştir.

1990'larda Oslo Barış sürecinin güçlü bir savunucusu olan Meretz, Filistinlilerle iki devletli bir zmn İsrail açısından gerekli olduğunu savunmuştur. Bu dönemde İsrail'de yelpazenin sol kanadının ne çıkan sol partisi olarak insan hakları, sosyal adalet ve barış yanlısı bir zm arayışı içerisinde hareket etmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Filistin-İsrail atışmasının Şiddetini artırması ve barış sürecinin sona ermesiyle birlikte Meretz'in İsrail popülaritesi negatif yönde seyretmeye başlamıştır. 2009 seçimlerinde sadece 3 sandalye kazanarak yaşadığı güç kaybı bu dşsn bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. 2013 yılında gerçekleşen seçimlerde 6 sandalye kazanarak yeniden bir yükseliş göstermiştir. Ra'am ile birlikte girdiği 2021 seçimlerine gelindiğinde 6 sandalye kazanmıştır. Partinin en önemli koalisyon ortaklığı Rabin liderliğindeki hükümette Oslo Anlaşmaları döneminde olmuştur.

2010'lu yıllarda İsrail siyasetinde muhalefet partisi olarak varlığı koruyan Meretz, sağ hkmetlere karşı sosyal adalet, insan hakları ve Filistinlilerle barıştan yana bir tutum benimsemeye devam etmiştir. 2021 seçimlerinde Naftali Bennet ve Yair Lapid tarafından kurulan koalisyon hükümetinde yer almıştır. Bu gelişme, İsrail siyasetinde merkez sağ ve sol partilerin bir arada olması açısından önemlidir. 2022 seçimlerine gelindiğinde Meretz, seçim barajını (%3,25) aşamamış ve Knesset'te koltuk kazanamamıştır. Bu seçimlerin bir diğer kaybedeni de İşçi Partisi olmuştur. İşçi Partisi, bu seçimlerde Knesset'te sadece 4 sandalye

kazanarak en düşük performansını sergilemiştir (Euronews, 2022). Bu kötü giden gidişata karşılık iki parti birleşme kararı almıştır (Sokol, 2024). 2024 yılında Meretz ve İşçi Partisi ile birleşerek Demokratlar Partisi'ni kurulmuştur. Bu birleşme sonucunda iki parti de kurumsal ve bütçesel açıdan varlıklarını sürdürmeye devam edecek ancak belediye meclislerinde ve Knesset içerisinde iş birliği yapacaktır (Breuer, 2024).

Meretz, Filistin meselesinde iki devletli çözümü destekleyen partilerden birini oluşturmaktadır. Kudüs'ü ise iki devletin başkenti olarak görmektedir. Ayrıca ülke içerisindeki her vatandaşın statüsü milliyet temelli ayrımcılıklara söz konusu edilmeden eşitlenmesi gerektiğini savunmaktadır (JVL, 2024).

6.3. Haredi (Dinci) Partiler

İsrail' de din temelli partiler genellikle dinî değerleri koruma amacı güderken, aynı zamanda sosyal adalet, yoksullukla mücadele ve dinî eğitim gibi konularda da aktif rol oynamaktadırlar. İsrail'de dinci partiler hem toplumsal hem de siyasi düzlemde oldukça etkili bir gruptur. Siyaset sahnesi adına önemli bir yere sahip olan dinci partiler, koalisyon hükümetlerinin yoğunlukta olduğu İsrail'de hükümet kurulabilmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptirler. Haredi toplumun çıkarlarını etkili bir şekilde savunurken, koalisyon hükümetlerinde oynadıkları kilit roller sayesinde İsrail'in iç ve dış politikasını da şekillendirebilmektedir. Ancak, bu partilerin laik kesim ile olan gerilimleri ve İsrail toplumundaki din-devlet ilişkisine dair yarattıkları tartışmalar, ülkede önemli bir toplumsal ve siyasi mesele olarak varlığını sürdürmektedir.

6.3.1. Şas Partisi

1984 yılında, Sefarad Haredi toplumu tarafından kurulan Şas, özellikle bu topluluğun çıkarlarını savunmak için ortaya çıkmıştır. Partinin kurucu Haham Ovadia Yosef, partinin siyasi ve manevi lideri konumundadır. Diğer bir topluluk olan Aşkenazilerin İsrail'deki etkinliğine karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır (Shas, 2024). Partinin temel kuruluş argümanları Yahudilerin dini ve kültürel kimliğini korumayı ve bu kimliği İsrail'in geneline entegre etmeyi amaçlamaktır. Nitekim parti programında Yahudi kimliğine ek olarak, Sefaradlara yapılan sosyo-ekonomik ayrımcılığın karşısında durarak Sefaradları eski güçlü dönemlerine kavuşturmayı amaçladığı belirtilmektedir (JVL, 2024). Sağ fraksiyona yakın dinci bir parti olan Şas Partisi, İsrail siyasetinde hem dini muhafazakârlığın hem de sosyal adaletin savunucusu olarak kendini konumlandırmıştır. Parti özellikle Sefarad Yahudi topluluklarının haklarını savunurken, aynı zamanda İsrail'in genel siyasi dengeleri üzerinde de önemli bir etki

yaratmaktadır. Şas Partisi ilk kez katıldığı 1984 seçimlerinde İçişleri Bakanlığı elde etmesinin ardından 1988 ve 1992 hükümetlerinde de yine bu bakanlığı elde tutmayı başarmıştır. 1996 seçimlerinde 10 sandalye elde edebilen Şas, 1999 yılında gücünü bir adım öteye taşıyarak Knesset'te 17 sandalye elde etmiştir. Hükümetin kurduğu kabinede İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere, Sağlık Bakanlığı, İş ve Sosyal İşler Bakanlığı ve Kudüs İşleri Bakanlığı gibi kritik bakanlıklar elde etmiştir (Hasanoğlu: 2015:2). Şas Partisi'nin temsil ettiği Sefarad topluluğu, partinin büyük oranda tabanını oluşturmaktadır. Parti bu toplulukların kültürel mirasını, dilini ve geleneklerini korumayı; bu değerleri parçacıklı bir sisteme sahip olan İsrail siyaseti içinde güçlü bir şekilde temsil etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda Şas Partisi' nin pragmatik yaklaşımı, koalisyonların kilit rolü olmasını sağlamaktadır.

Şas Partisi'nin Filistin politikası genel olarak pragmatik tutumunun yansıması olarak öne çıkmaktadır. İsrail'in güvenlik çıkarlarını ve Yahudi yerleşim birimlerini koruma odaklı bir politika çizgisi izlemiştir. Barış müzakerelerinde de Filistin tarafı ile gerçek anlamda barış temelli bir müzakere yürütülmediğini dile getirmekle birlikte, El-Aksa İntifadası'nın ardından gelen süreçte İsrail'in Gazze'den geri çekilmesine şiddetle karşı çıkmıştır (The Times of Israel, 2013). Şas Partisi'nin siyasi tutumu Ovadia Yosef özelinde bakıldığında sert bir politika izlemiştir. Parti Filistin ile müzakere sürecinde ihtiyatlı bir tutum sergilese de katı ve sert politikasının yansıması olarak Filistinliler ile ilgili, 'İsrail'in amansız düşmanları' şeklinde söylemler de bulunmuştur (Çarhoğlu, 2010).

6.3.2. HaTorah (Birleşik Tevrat Yahudiliği) Partisi

1992 yılında kurulan Birleşik Tevrat Yahudiliği, iki ana Haredi grubu olan Ya'akov Lizman liderliğindeki Agudat Yisrael ve Moşe Gafni liderliğindeki Degel HaTorah'ın birleşiminden oluşmaktadır. Bu partiler genel olarak Aşkenazi Haredi toplumunu temsil etmektedir. Yahudi Aşkenazi toplumunu temsil eden Birleşik HaTorah, farklı siyasi yaklaşımlara sahip olsalar da Haredi toplumun Knesset'te gücünü arttırmak amacıyla ittifak kurmuşlardır. Temelde Tevrat'ın otoritesine dayanan bir yaşam biçimi savunulmaktadır. Parti Haredi topluluğun dini eğitimine, sosyal haklarına ve devletin laik yapısına karşı Haredi yaşam biçimini korumaya odaklanmaktadır.

1992 ve 1996 seçimlerine bakıldığında Knesset'te 4 sandalye elde etmiş, Netanyahu hükümetinde İskân Bakanı yardımcılığında görev almıştır. 1999 seçimlerinde ise 5 sandalye ile temsil hakkı kazanmıştır. 2004 seçimlerinde Ariel Şaron'ın hükümetine katılmasının

ardından Birleşik Tevrat Yahudiliği kısa bir süre yeniden iki parti olarak bölünmüştür. Ancak, çok geçmeden 2006 seçimlerine ortak liste olarak girmişlerdir (JVL, 2024). Birleşik Tevrat Yahudiliği, iki farklı Haredi grubunu bir araya getiren bir ittifak olduğu için zaman zaman iç çatışmalar yaşansa da bu çatışmalar genellikle partinin temel ideolojik birliğinde çözülmektedir. Bu bağlamda parti, Haredi topluluğun çıkarlarını koruma misyonunu her zaman ön planda tutmaktadır. Birleşik Tevrat Yahudiliği Knesset'te bulunduğu süre zarfında Yahudi bayramlarında ve Şabat (Cumartesi) günlerinde çalışılmaması gerektiği ve resmi nikah kısılmaması gerektiği gibi yasa tasarıları sunmuştur (Ulutaş vd., 2012:125). Nitekim Ultra-Ortodoks Haredi gençlerinin askere alınmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Toplumsal yapılarını ve dini yaşam tarzlarını tehdit ettiği gerekçesiyle Birleşik Tevrat Yahudiliği bu konuyu İsrail Yüksek Mahkemesi'ne taşıyarak günümüzde halen varlığını süren protestolarla konuya dikkat çekmektedir (BBC, 2024).

Birleşik Tevrat Yahudiliği, Filistin politikası olarak yürütülen müzakere sürecinde Knesset'te yapılan oylamalarda genel olarak aleyhte oy kullanmakla birlikte bu durumun İsrail'de dini değerleri etkileyebileceğini düşünmektedir. Birleşik Tevrat Yahudiliği'nin Filistin politikası İsrail'in güvenliği, Yahudi yerleşim birimlerinin korunması üzerine şekillenmektedir. Bu bağlamda Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim birimlerinin korunmasını savunmakla birlikte, tahliye edilen birimlerde yeniden yerleşim yerleri kurulması gerektiğini; bu yerleşim yerlerinin Yahudi halkının mirası olduğunu savunmaktadır (Haaretz, 2008).

6.3.3. Ha'Am Itanu Partisi

Ha'Am Itanu Partisi, Şas Partisi milletveki Eli Yishai tarafından, Ovadia Yosef'in ardından Şas lideri olan Aryeh Deri ile doğan anlaşmazlıkların ardından 2014'te kurulmuştur. Yishai, Ha'Am İtanu'yu kurmadan önce Şas Partisi'nde uzun yıllar siyaset yapmış ve bu partinin liderliğini de üstlenmiş bir isimdir. Ancak, Şas Partisi'ndeki liderlik mücadelesi ve ideolojik farklılıklar nedeniyle Yishai, 2014 yılında partiden ayrılarak kendi siyasi hareketini başlatma kararı almıştır. Ha'Am İtanu, Yahudi milliyetçiliği, dini muhafazakârlık, sosyal adalet ve İsrail'in güvenliği gibi temel ilkeler üzerine kuruludur. Türkçe karşılığı 'Halk Bizimle' anlamına gelen Ha'Am İtanu Partisi'nin kuruluş manifestosu da bu isimle paraleldir. Öyle ki Yishai yaptığı basın toplantısında "Millet bizimle çünkü millet birlik istiyor, dindar ve laik; Aşkenazi ve Sefaradlar arasındaki engelleri aşmak istiyoruz" şeklinde söylemlerde bulunmuştur (The Times of Israel, 2014).

Parti, İsrail'in Yahudi karakterini korumayı ve Yahudi dini yasalarının toplumda daha geniş bir şekilde uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Ha'Am İtanu, İsrail'deki diğer sağcı ve dini merkezli partilerle benzer bir yapıya sahiptir. Buna paralel olarak benzer partilerde olduğu gibi Filistin politikalarına Eli Yishai özelinde bakıldığında Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim yerlerinin korunmasını savunmaktadır. Bu yerleşimlerin İsrail açısından Yahudi kimliğinin korunması adına hayati öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Öyle ki Yishai Şas bünyesinde İçişleri Bakanlığı yaptığı dönemde de bu minvalde politikalar yürütmüştür. 32. Dönem hükümetinin önerdiği Ma'ale Adumim yerleşim bölgesinin 12.000 km genişletilmesi planına onay vererek, Yahudi yerleşimlerinin genişletilmesini sağlamıştır (Balcı, 2010:56).

Bu bilgiler ışığında bakıldığında İsrail'in siyasi yapısı, tarihsel olarak birçok farklı ideoloji ve toplumsal grubun etkisi altında şekillenmiştir. Ülkenin erken döneminde işçi hareketleri ve sosyalist temelli partiler ağırlıklı yer tutarken, zamanla bu yapı yerini daha çeşitli gruplara bırakmıştır. Özellikle sağ kanatta yer alan Likud Partisi, ilerleyen bölümde daha detaylı bahsedileceği üzere, milliyetçi ve güvenlik odaklı politikalarıyla dikkat çekerken; sol kanatta yer alan İşçi Partisi, barış süreçleri ve sosyal adalet politikalarını ön plana çıkarmıştır. Ayrıca dinî partiler İsrail siyasetine dinî temelli bakış açıları ve Ultra-Ortodoks toplulukların talepleri üzerinden etki etmişlerdir. Bu siyasi çeşitlilik Filistin sorununa yönelik yaklaşımlarda belirleyici olmuştur. Sağ partiler, güvenlik odaklı politikalar izleyerek yerleşim yerlerinin genişletilmesini savunurken, sol partiler genellikle iki devletli çözüm gibi daha uzlaşmacı politikaları benimsemişlerdir. Dinî partiler ise bu soruna teolojik bir perspektif ile yaklaşarak Kudüs'ün statüsü ve kutsal topraklar üzerindeki egemenlik tartışmaları üzerine yoğunlaşmışlardır.

Bu bağlamda İsrail'deki siyasi partilerin Filistin sorununa bakış açısı derin farklılıklar gösterse de çalışmanın odağında sağ kanadın başat gücü olan Likud Partisi yer almaktadır. Likud Partisi'nin milliyetçi ve güvenlik odaklı politikaları, Filistin sorununun çözümüne yönelik sert ve kararlı adımlar atılmasına öncülük etmiş, yerleşimlerin genişletilmesi ve tek taraflı güvenlik önlemleri gibi konular gündeme getirilmiştir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, Likud Partisi'nin kuruluşundan 2021' e kadar Filistin meselesine nasıl yaklaştığı ve bu yaklaşımın hem İsrail'in iç politikasında hem de bölgesel dengelerde nasıl bir rol oynadığı detaylı bir şekilde irdelenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

FİLİSTİN SORUNUNUN TARİHSEL SÜRECİ VE LİKUD PARTİSİ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI

1. Filistin Sorunu ve Kısa Tarihçesi

İsrail-Filistin sorunu tarihsel, siyasi ve sosyal bağlamda karmaşık bir yapıdadır. Çatışmanın kökenleri yalnızca bir toprak meselesi olmadığı gibi aynı zamanda kimlik, tarih ve ulusal haklar üzerindeki bir mücadeleyi anlatmaktadır. Filistin, tarihsel olarak dinler arası çatışmaların; kültürel etkileşimlerin ve siyasi çekişmelerin merkezi olmuştur. 20. Yüzyılın başlarında, bölge hem Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olarak varlığını sürdürmekte hem de Siyonizm hareketinin etkisiyle derin bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetindeyken, idare içerisinde “Filistin” olarak adlandırılan resmî bir bölge olmamakla birlikte; bölgedeki Şeria Nehri’nin batısı, Beyrut’un güneyi, Kudüs, Nablus ve Akka’dan oluşan idari kısım “Filistin Bölgesi” olarak geçmekteydi (Baumann, 2024:14). Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm idari ve sosyolojik yapısında olduğu gibi bu topraklar üzerinde de Müslüman, Yahudi ve Hristiyan cemaatler bir arada yaşamaktaydı. Osmanlı idaresindeki Filistin nüfuzlu “eşraf” adı verilen birkaç aile tarafından idare edilmekteydi. Bahsi geçen aileler merkezi yönetim (Osmanlı idaresi) ile halk arasında aracı konumundaydı. Öyle ki, bu ailelerden bazıları İstanbul’da bulunan Meclis-i Umumi’ye seçilerek yönetimde söz sahibi olmaktadır. Bu yerel liderlik anlayışı, dönem dönem rekabete ve merkezî yönetim ile çatışmalara yol açsa da Filistin’de önemli rol oynamıştır (Hülagû, 1998:506) 19. Yüzyılda Osmanlı’ nın idaresi altında bulunan Filistin’ de ekonomi tarıma dayalı biçimdeydi. Tarım, bölgenin ana geçim kaynağıydı ve pamuk, zeytin, tahıl, portakal gibi ürünler yetiştirilip, ihraç edilmekteydi. Filistin’de Yafa gibi bir liman şehrinin bulunması ekonomik canlılık bakımından Osmanlı idaresine katkı sağlamaktaydı (Hülagû, 1998:508). Osmanlı imparatorluğu dönemindeki Filistin din, kültür ve etnik çeşitliliği barındıran bir coğrafya olarak önemli bir rol oynamıştır. İdari yapı, yerel ve bölgesel dinamiklere göre şekillenirken, sosyal ve ekonomik yaşam da tarım ve ticaret üzerine kurulmuştu. Ancak 19. Yüzyıldan itibaren başlayan ulusal hareketler ve uluslararası siyasi gelişmeler; bölgedeki dengeleri değiştirerek Filistin’in geleceğine yön vermiştir. Bu dönemde Filistin birçok etnik yapıya ev sahipliği yaptığı gibi, sayısı henüz artmamış Yahudiler’e de ev sahipliği yapmaktaydı. Kuzey Afrika’ dan göç eden Sefaradlar ile Avrupa’dan göç eden Aşkenazilerden oluşan bu Yahudi cemaat, Osmanlı imparatorluğu içinde kendi kimliklerini

yaşatarak, imparatorluk içerisinde ayrılıkçı olmanın aksine, Osmanlı hükümetinde bürokratik görevler üstlenmişlerdir (Baumann, 2024:17).

Osmanlı imparatorluğunda iç düzen bu şekildeyken dünya geneline bakıldığında Yahudi toplumu ve Filistin toprakları adına geniş çaplı gelişmeler yaşanmaktaydı. Siyonist ideolojinin kurucusu olarak kabul edilen Theodor Herzl; 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde düzenlenen kongredeki tartışmalarda yer almıştır ve kongrenin ardından kongrenin Dünya Siyonist Teşkilatı kurulmuştur. Kongreye katılanların amacı bir Yahudi Devleti kurma arzusuydu. Siyonist oluşumun nihai hedeflerine ulaşabilmesi için güçlü ve etkili devletlerin siyasi ve mali desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Bu bağlamda, özellikle Avrupa'nın güçlü devletlerini yanına almak Herzl için kritik önem taşımaktaydı (Baumann, 2024:19). Theodor Herzl, diplomatik girişimler kapsamında Osmanlı imparatorluğu ile de temaslar kurmuştur. Herzl ve II.Abdülhamit arasındaki bu diplomatik temas, Siyonizm'in siyasi ve diplomatik boyutlarını anlamak açısından önemlidir. Bu diplomatik manevra, Siyonist hareketin uluslararası arenada tanınması ve destek bulması açısından kritik rol oynamıştır. Herzl'in Basel programı erken dönem taşısa da Herzl'in 1904'te vefatına kadar istediği siyasi ve finansal desteği bulamamış ancak 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasına giden yolu açmıştır. Herzl'in vefatının ardından, 1904'teki İkinci Aliyah Siyonist hareketin stratejilerini yeniden şekillendirerek Filistin'e yapılan göç dalgasını genişletmişti. Siyonist ideolojiyi benimseyen Yahudi toplulukları, Rusya'daki pogromun etkisiyle başlayan göç dalgası, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma fikri ile başlamış ve genellikle Tel Aviv, Yafa, Hayfa, Kudüs ve Celile gibi büyük yerleşim yerlerine tarımsal faaliyetler kurdular (Deveci, 2017:42).

Osmanlı imparatorluğundaki yetkililer bu göç ve yerleşim faaliyetleri adına yasal önlemler alsa da 20. Yüzyılın başlarına kadar artan göçler; Dünya Siyonist Örgütü'nün yerleşimleri koordine etmek amacıyla 1907 yılında Yafa'da ofis açmasıyla sonuçlanmıştır (Baumann, 2024:22). Ancak 1914 yılının Ağustos ayında I.Dünya Savaşı'nın başlaması, dünya genelinde büyük bir siyasi ve askeri karmaşayı beraberinde getirerek Filistin dahil olmak üzere birçok bölgede dengeleri değiştirmiştir. Osmanlı imparatorluğu, İttifak Devletleri yanında savaşa katılmış ve Filistin Cephesi'nin de içerisinde olduğu çeşitli cephelerde mücadele etmiştir. Bu süreçte imparatorluk, topraklarını kaybetmemek adına büyük çaba sarf etse de savaşın sonunda ağır yenilgiler ile karşı karşıya kalmıştır. Savaşın görece en önemli aktörlerinden Osmanlı Devleti yükselen milliyetçilik akımları, ulaşım ve askeri teknolojilerin ilerlemesinin etkisi; Osmanlı'nın askeri, ekonomik ve sosyal gücünü zayıflatmıştır. Bu bağlamda imparatorluk hakimiyetindeki bölgelerden çekilmek zorunda kalmıştır. 1916 yılında

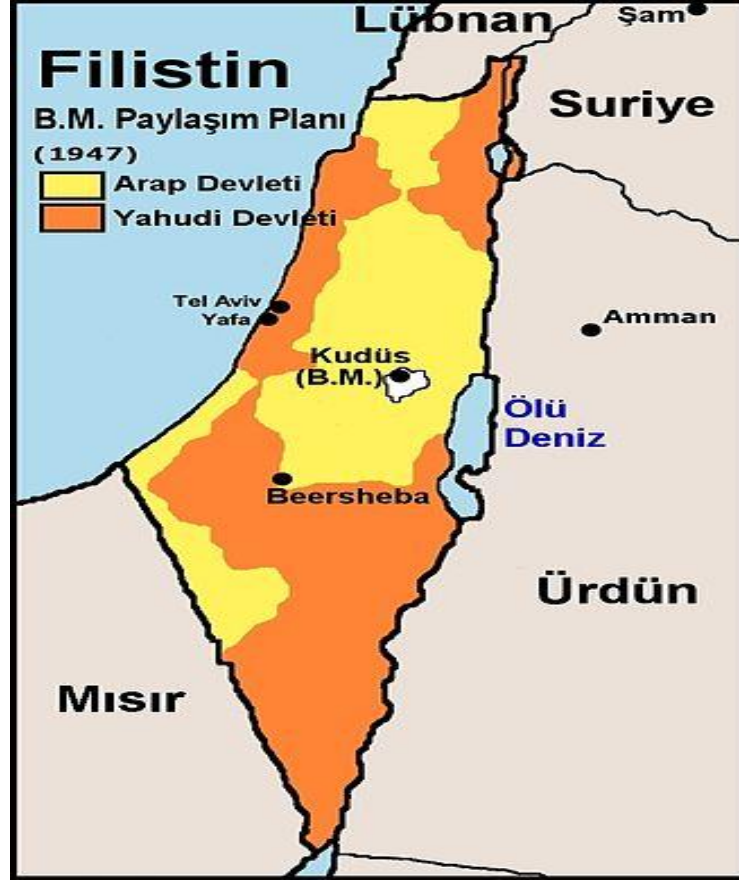
Osmanlı'nın Orta Doğu bölgesindeki topraklarının paylaşımını öngören İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes- Picot gizli antlaşmasının ardından Filistin bölgesi İngiliz mandater rejimine bırakılmış ve bölgede İngiltere hakimiyeti başlamıştır (Cleveland, 2019). Theodor Herzl'den sonra Siyonist hareketin yeni lideri olan Haim Weizmann bölgede İngiliz varlığını Yahudiler'in lehine görerek, Herzl'den miras kalan Yahudi Devleti kurma fikrini hayata geçirmek amacıyla İngiltere'nin desteğini yanına almak istemiştir. Buna karşılık İngiltere, Yahudiler için bölgedeki uzun vadeli emperyalist stratejik planlarıyla doğru orantılı olacak şekilde 1917 yılında Balfour Deklarasyonu' nu yayınladı. İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour'un, İngiliz Yahudileri'nin önde gelen ismi Lord Rothschild'e gönderdiği deklarasyon, "Yahudiler için kurulacak milli yurdun İngiltere tarafından destekleneceği" yönündeydi (Kasalak, 2016:69) Balfour Deklarasyonu, bölgede Yahudi milli yurdunu desteklerken, Filistin' deki Arap nüfusunun siyasi haklarına ve temsil edilmelerine ilişkin dair herhangi bir garanti vermemekteydi. Bu durum, Arap nüfusun siyasi gelecekleri konusunda belirsizlik ve güvensizlik yaşamalarına neden oldu. İngiltere'nin denge siyaseti, yerini Yahudi yerleşimlerinin artırılması yönünde politikalara bırakmıştır. Nitekim bu deklarasyon, ilerleyen yıllarda Filistin başta olmak üzere Arap-Yahudi çatışmalarının temelini oluşturmuş ve bölgedeki istikrarsızlığa giden yolu açmıştır. 1920'deki San Remo Konferansı'nın ardından İngiliz General Allenby, Aralık ayında Kudüs'e girmiş, resmi olarak Filistin'de mandater rejim kurmuştur. Böylelikle Balfour Deklarasyonu resmîyet kazanmıştır. Bu duruma Arapların tepki göstermesinin ardından İngiltere San Remo Konferansı'nda öngörülen, her iki tarafın da kendi kurumlarını oluşturabileceği "federal devlet" fikri ön plana çıkmıştır (Üstündağ, 2019: 250). Yahudilerin bölgeye artan göçüyle birlikte eş zamanlı olarak artan Arapların tepkileri 1920'li yılların İngiliz manda yönetimine karşı olan ayaklanma ve isyanlarla geçmesine neden olmuştur. Avrupa'da artan antisemitist olaylar, Filistin'e yönelik göçü arttırmış; değişen demografik yapı ve artan rekabetin etkisiyle bölgede Araplar'ın artan isyanına karşılık, Yahudiler örgütlenme yoluna giderek yerleşimlerini resmi kılmaya, Filistin' de bir Yahudi devleti kurmaya yönelik çaba içerisine girmişlerdir. Yahudi Ajansı ve Siyonist bir işçi örgütü olan Histadrut⁸ bu çabanın en önemli iki kurumu olarak öne çıkmaktaydı

⁸ Histadrut, 4 Aralık 1920' Hayfa'da toplanan bir kongrede kurulmuştur. Kuruluşunun arkasındaki temel motivasyon, Filistin'deki Yahudi işçilerin ekonomik ve sosyal haklarını savunmak ve Yahudi yerleşimcilerin ekonomik bağımsızlığını artırmaktı. İlk başlarda 'Genel İşçi Federasyonu' olarak anılan Histadrut, yalnızca bir sendika konfederasyonu olarak değil aynı zamanda tarım kooperatifleri, bankalar, sağlık hizmetleri ve diğer ekonomik girişimleri yöneterek kapsamlı bir ekonomik organizasyon haline geldi (Histadrut, 2024).

(Baumann, 2024:38). Yahudilerin bu denli örgütlenmesi Arap tarafında gerilimin giderek artmasına neden olmaktadır. 1929 yılında çıkan ayaklanmalar⁹ Filistin'deki etnik ve dinî gerilimlerin derinleşmesine neden olmuştur. 1936-1939 yılları arasında Filistin' de İngiliz yönetimine ve artan Yahudi göçüne karşı büyük bir Arap isyanı patlak vermişti. Bu isyanlar hem İngiliz hem de Yahudi hedeflerine yönelik şiddetli saldırılara karakterize edilmişti. Yahudi bloğunda Irgun gibi Revizyonist Siyonist ideolojiye sahip askerî bir yeraltı örgüt kurulurken; Arap tarafında ise El-Kassam grubu kurularak, karşılıklı savunma mekanizması oluşturularak. İngiliz mandası yönetimi, ayaklanmalar sırasında sıkıyönetim ilan etti ve düzeni sağlamak için sert tedbirler aldı. Ancak İngilizler'in müdahalesi yetersiz ve taraflı olarak görüldü (Yiğit, 2019:412). Dünya çapında yeni bir savaşın ayak sesleri duyulduğu esnada 1939 yılında İngiltere'nin yayınladığı bir planda Filistin'e on yıl içerisinde bağımsızlık verileceğini öne sürerek; artan Yahudi göçünü beş yıllık bir süre ile 75.000 ile sınırlandırılacağını belirtmiştir. Ancak bu durum Avrupa'daki antisemitist olayların artmasından dolayı, bölgeye göç eden Yahudilerin hoşuna gitmediği gibi Araplar tarafından da çözümcül kabul edilmemiştir (Armaoğlu, 2018:157).

II.Dünya Savaşı'nda Filistin'de her ne kadar pro-aktif bir çatışma olmasa da Nazi rejiminden kaçan ve bölgeye yerleşen Yahudiler hızlanarak artmıştı. İngiltere buna karşılık Yahudi göçünü sınırlandırmak istese de Yahudi örgütleri olan Irgun, Stern gibi çetelerin İngiliz yönetimine karşı silahlı direniş başlatmasına neden olmuştur. Yahudi paramiliter örgütlerin artan eylemleri İngiltere'nin vakit kaybetmeden konuyu, savaşın hemen ardından kurulan Birleşmiş Milletler'e taşınmasıyla sonuçlandı (Armaoğlu, 2018:369). BM konuyla ilgili araştırmalar yapması adına BM Özel Filistin Komitesi (UNSCOP)' ni kurdu. UNSCOP konu ile ilgili yaptığı çalışmaların raporunu 1947 Ağustos'unda BM Genel Kurulu'na sundu. Raporun içeriğinde Filistin bölgesinin taksim edilmesi ve birbirinden bağımsız Yahudi ve Filistin devletinin kurulması öngörülmüştür (Baumann, 2024).

⁹ 1928 yılında Kudüs'te bulunan Yahudiler Süleyman Mabedi'nin son parçasına ait olduğunu düşündükleri kayanın üzerine Ağlama Duvarı'nı; Müslümanlar'ın Hz. Muhammed'in miraca yükseldiğine inandıkları Kubbet-üs Sahra ve Mescid-i Aksa üzerine inşa etmiştir. Araplar arasında kutsal mekanlarına saldırı olarak görülen bu hareket, Jabotinsky' nin izinden giden aşırılıkçı Siyonistler ve Müslümanlar arasında şiddet olaylarının yaşanmasına neden olmuştur (Baumann, 2024).



Resim 1.1'de BM'nin öngördüğü taksim planı yer almaktadır.

Kaynak: ("BM 1947 tarihli taksim planı" Commons, 2024)

Yahudi kesim, meşru devlet kurma fikrine uluslararası arena destek bulduğu için plandan memnun olsa da Filistinli Araplar, Yahudilerin nüfuslarına oranla taksim edilen toprakların daha geniş olması ve kritik öneme sahip şehirlerin Yahudi tarafında kalması nedeniyle plana şiddetle karşı çıkmıştı. 1947 tarihli taksim planının BM Genel Kurulu'nda kabul edilmesinin ardından, Filistin'de Araplar ve Yahudiler arasında şiddet olayları giderek ivme kazanmıştı. Öyle ki bu şiddet olayları sivil halka yönelik saldırılar, köylerin basılması ve karşılıklı intikam eylemleri şeklinde devam etti. Yahudi paramiliter örgütlerinden Menahem Begin liderliğindeki Irgun ve Lehi¹⁰ 9 Nisan 1948' de Kudüs'ün batısında yer alan yaklaşık 600 nüfuslu Deir Yasin Köyü'nde bir operasyon gerçekleştirdi. Operasyonun amacı, Arap köylerindeki denetimi ele geçirmektir. Bu saldırı birçok sivilin hayatını kaybetmesine neden olurken; Filistinli Araplar'ın göç etmesine ve peşinden gelen karmaşanın 'Nekbe (Felaket)' adıyla anılmasına neden olmuştur (Baumann, 2024:92). 1947 Taksim Planı, Filistin' deki

¹⁰ İngiliz mandasının Filistin topraklarından kaldırılarak, Yahudi göçünün serbest bırakılmasını savunan milis örgüt.

siyasi yapının ve bölgesel dinamiklerin köklü bir değiştiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu süreç, Filistin’de uzun süredir devam eden Yahudi ve Arap toplulukları arasındaki gerilimlerin uluslararası bir sorun haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. 1947 Taksim Planı’nın kabul edilmesinin ardından, Filistin’de şiddet olayları hızla artmış ve İngiliz yönetimi bölgedeki durumu kontrol etmekte zorlanmıştır. İngiltere, Filistin mandasını sona erdirmeye kararı alarak, 14 Mayıs 1948’de bölgeden çekilmiştir. İngiliz mandasının çekilmesinin peşinden Yahudi lider David Ben-Gurion 14 Mayıs 1948’de, İsrail Devleti’nin kurulduğunu ilan etmiştir. Ben-Gurion şu sözleriyle İsrail’in meşruluğunu dile getirmiştir:

“İsrail toprağı Yahudi halkının doğum yeridir. Burada onların ruhları, dinleri ve ulusal kimlikleri oluştu. Burada onlar bağımsızlığa ulaştı. Ulusal kültürleri ve evrensel değerleri oluştu. Burada onlar Bible’yi (Tevrat) dünyaya armağan etti. İsrail Yahudi halkının doğum yeridir” (Arı, 2005:230).

David Ben-Gurion’ un İsrail Devleti’ni ilan etmesinin hemen ardından Arap ülkeleri sert tepki göstermiş ve Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak’tan oluşan Arap kuvvetleri; İsrail’in kurulduğu gün savaş ilan ederek Filistin’e girmişlerdir. 1948 Arap-İsrail Savaşı modern Orta Doğu tarihinin en kritik ve belirleyici çatışmalarından biridir. Yaklaşık bir yıl süren 1948 Savaşı’nda Arap kuvvetleri arasında koordinasyon eksikliği ve lojistik yetersizliklerden dolayı sonuçta İsrail topraklarını yüzde 78’e çıkarmışken, Filistin’in toprakları yüzde 22’lik kısımda kalmıştır (Arı, 2007:17).

1948 Savaşı sonrasında İsrail, bağımsızlığını pekiştirmiş ancak bölgedeki Arap devletleri ile olan çatışmayı derinleştirmiştir. Nitekim bölgedeki siyasi dinamiklerin değişmesi de çatışmanın derinleşmesine neden olan bir diğer unsur olmuştur. Mısır’da Cemal Abdünnasır ve Hür Subaylar iktidara gelmesiyle Arap milliyetçiliği en üst noktaya ulaşmıştır. Arap milliyetçiliğinin yükselmesiyle İsrail-Filistin çatışmasında yeni bir döneme girilmiştir.

Nâsır’ın 1956 Temmuz’unda Süveyş Kanalı’nı millileştirdiğini açıklaması; kanalın işletmesini elinde bulduran İngiltere, Soğuk Savaş’ın da etkisiyle Batılı devletleri safına çekerek İsrail üzerinden yeni bir Arap-İsrail Savaşı’nın ayak seslerini duyurmuştur. 1956’ da İngiltere ve Fransa, İsrail’in de katıldığı ortak saldırı kararı aldılar (Balcı, 2015:81).

İsrail harekâtın başlamasının ardından Sina Yarımadası’nı işgal ederek, bölgedeki stratejik noktaların kontrolünü ele geçirmiş; Mısır kuvvetlerini kısıp almıştır. Savaşın sonucunda İsrail bölgedeki güvenliğini arttırmış öyle ki Batılı devletler ile savaşa girmek diplomatik alanda da güçlenmesine katkı sağlamıştır. Birleşmiş Milletler’in bölgeye

konuşlandırdığı Acil Durum Kuvvetleri (UNEF) de İsrail'in güvenliği adına ek bir koruma sağlamıştır (Armaoğlu, 2018:381). Savaş ortamında Filistinliler bölgedeki diğer Arapların da olduğu gibi Nâsır'ı kurtuluş bileti olarak görmekteydi. Mısır lideri Nâsır'ın Arap milliyetçiliği ideolojisi, Filistinli kimliğinin şekillenmesinde önemli rol oynadı. Nitekim Cemal Abdünnâsır, İsrail karşısında Arap Birliği'ni kurarak Filistinlileri anavatanına kavuşturacak tek lider olarak görülmekteydi (Baumann, 2024:113).

1956'da yaşanan Süveyş Krizi'nin Filistinliler üzerinde doğrudan bir etkisi olmasa da Arap dünyasının lideri olarak görülen Mısır lideri Nâsır, bölgedeki Arap ülkeleri arasındaki dayanışma ve iş birliği için bir katalizör oldu. 1956 Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Mısır önderliğinde artan milliyetçilik ideolojisinin sonucu olarak Yaser Arafat liderliğinde El-Fetih örgütü ortaya çıktı. El-Fetih'in gerilla hareketleri Suriye sınırından İsrail sınırına saldırılara başlamıştı. 1966'da başlayan bu olaylar, İsrail'in misliyle karşılık vermesine neden olmuş 7 Nisan 1967'de altı adet Suriye uçağını düşürmüştür. (Yalçın, 2021:78) İsrail'in Suriye üzerinde kontrolünü arttırmasıyla Arap ülkeleri ile İsrail arasında ilişkilerin gerginliğini arttırmıştır. 1956 Savaşı'nın da misillemesini gerçekleştirmek isteyen Mısır Cumhurbaşkanı Nâsır, Süveyş Krizi sonrasında BM'nin bölgeye konuşlandırdığı UNEF'in geri çekilmesini istemiştir. Bu hamlelerin ardından 5 Haziran 1967' de 'Altı Gün Savaşı' olarak tarihe geçecek olan savaş, tıpkı Nâsır'ın da arzu ettiği gibi İsrail tarafından başlatıldı. İsrail Hava Kuvvetleri'nin Mısır, Ürdün ve Suriye havaalanlarına başlattığı bombardımanla; Arap ülkelerinin hava üslerinin büyük bir kısmını imha etmiştir. 1967 Savaşı'nda İsrail Batı Şeria, Kudüs ve Golan Tepeleri gibi stratejik noktaları işgal ederek kontrol altına almıştır (Acar, 2020:97). Altı gün süren savaşın ardından İsrail topraklarını dört katına çıkartırken, Arap ülkeleri savaşın sonucunda büyük toprak kayıpları ve askeri yenilgilerle karşı karşıya kaldı. Ancak BM Genel Kurulu'nun acil toplanarak 22 Kasım 1967' de 242 sayılı kararı çıkarmıştır. Bu karar ile İsrail'in 1967 Savaşı'nda elde ettiği topraklardan geri çekilerek; savaş öncesi sınırlarına dönmesi öngörülmekteydi (Yılmaz ve Alagöz, 2023:117).

1967 Savaşı sonrası

■ İsrail tarafından 1967'de işgal edilen topraklar



Resim 1.2.' de İsrail'in 1967 Savaşı ile edindiği topraklar yer almaktadır:

Kaynak: (BBC News Türkçe, 2020)

Birleşmiş Milletler'in 242 sayılı kararı, Orta Doğu'da kalıcı barışın sağlanması için temel bir belge olarak tasarlanmış ve savaş sonrası bölgedeki çatışmaları çözmeye yönelik bir yol haritası sunmayı amaçlamıştır. İsrail kararı kabul etmiş, ancak kararı kendi güvenlik endişeleri doğrultusunda yorumlamıştır. Nitekim İsrail hükümeti kararda söz edilen “güvenli ve tanınmış sınırlar” kavramına dayanarak işgal ettiği bölgeleri “kazanılmış hak” olarak yorumlayarak geri çekilmeyi reddetmiştir (Kemiksiz, 2016:149). Arap-İsrail Savaşları arasında en kısa süren ancak, büyük sonuçlar doğuran 1967 Savaşı, özellikle Filistin üzerinde sosyal ve demografik anlamda yıkıcı etki yaratmıştır. Mülteci krizinin derinleşmesine paralel olarak Filistin milliyetçiliği de artmaya başlamıştır. Altı Gün Savaşı'nın ardından Filistinliler arasında İsrail işgaline karşı direniş hareketleri güçlenmeye başlamıştır. El-Fetih'in ardından Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuş ve bağımsızlık mücadelesini temsil eden ana örgüt haline gelmiştir. Yaser Arafat, FKÖ'nün başına geçerek direnişi kontrol etmek adına aktif bir rol üstlendi. Arafat, Filistinli kimliğinin öne çıkarılması için bağımsız bir politika izlemiştir (Kemiksiz, 2016:149). 1967 Savaşı sonrasında Filistin'in bağımsızlık mücadelesi devam ederken, Arap ülkeleri ağır yenilginin verdiği stratejilerini yeniden gözden geçirmeye başladılar. Mısır lideri Nâsır'ın prestiji darbe almış, Arap milliyetçiliği ideolojisi sarsılmıştı. Altı Gün Savaşı'nın sonucunda İsrail, Sina Yarımadası, Batı Şeria ve Golan Tepeleri gibi stratejik öneme sahip toprakları işgal etmişti. Mısır lideri Cemal Abdünnâsır, bu kayıpları geri

almak ve İsrail'e karşı askerî bir zafer kazanmak için Yıpratma Savaşı stratejisini benimsemiştir. İsrail'in Süveyş Kanalı'ndaki askerî pozisyonlarını yıpratmayı amaçlayan bu savaş, 1967'den 1970'e kadar devam etmiş ve her iki taraf arasında sürekli bombardımanlar, hava saldırıları ve küçük çaplı kara operasyonları şeklinde geçmiştir. Ancak Yıpratma Savaşı sonucunda her iki taraf için de önemli kayıplar ve yıpratıcı etkiler bıraksa da Nâsır'ın düşündüğünün aksine, Mısır için herhangi bir toprak kazanımı olmamış; İsrail daha da baskın bir güç haline gelerek, 1973 Savaşı'na zemin hazırlamıştır (Britannica, 2024). 1970 yılında Cemal Abdünnâsır'ın hayatını kaybetmesi, Arap dünyasında bir belirsizlik yaratarak halihazırda zayıflayan Arap milliyetçiliğini olumsuz etkiledi. Cemal Abdünnâsır'ın ardından Mısır'ın yeni lideri yardımcısı Enver Sedat oldu. Sedat, savaşların ardından çöken Mısır ekonomisini iyileştirmek ve ABD desteği alabilmek adına İsrail'e barış çağrısında bulundu ancak İsrail, güvenlik endişesini göz önünde bulundurarak bu çağrıya yanıtız kalmıştır (Armaoğlu, 2018:718). Sedat ilk etapta barıştan yana olsa da İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmeme konusundaki ısrarcı tavrı Sedat'ı askerî çözüm üretmeye yöneltmiştir. Mısır lideri Enver Sedat ve dönemin Suriye lideri Hafız Esad, İsrail'e karşı askeri bir saldırı planı üzerinde anlaşmaya vardılar. Anlaşmaya göre saldırı yalnızca Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri'ni kapsayacaktı. 6 Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı ortak bir sürpriz saldırı düzenlemesi ile başlayan 1973 Savaşı, İsraililer'in kutsal günü olan Yom Kippur'a denk gelmesi nedeniyle Yom Kippur Savaşı olarak da bilinmektedir. İsrail sürpriz saldırısının ardından ilk etapta ciddi kayıplar vererek Araplar karşısında prestijini sarsmış olsa da savaşın seyrini değiştirecek stratejik saldırılar gerçekleştirmiştir (Baumann, 2024:129). Dönemin İsrail başbakanı Golda Meir, özellikle savaşın ilk günlerindeki hazırlıksızlığı nedeniyle eleştirilere maruz kalmış ve bu durumun misillemesi olarak Mısır ve Suriye kuvvetlerine karşı gerçekleştirdiği saldırıların dozunu arttırarak, BM kuvvetleri devreye girinceye kadar savaşta agresif bir tutum izlemiştir. Ariel Şaron komutasındaki İsrail kuvvetleri çok geçmeden Mısır'ı kuşatıp, Golan Tepeleri'nde Suriye güçlerine karşı üstünlük sağlamıştır (Mecdi, 2023). 1973 Yom Kippur Savaşı, her iki taraf için de ağır kayıplarla sonuçlandı. İsrail her ne kadar askerî açıdan başarıya ulaşsa da savaş İsrail toplumunda derin etkiler bıraktı. İsrail halkında hükümet ve orduya yönelik şüphe oluşmuştu. Savaş, hükümet dışındaki örgütlerin kurumsallaşmasına yol açmış; Gush Emunim gibi muhafazakâr, Yahudi yerleşimciliğini destekleyen örgütlerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Hükümetteki şüphencilik sol gruba olan güveni sarsmış; sağ fraksiyondaki muhafazakâr Likud Partisi için siyasi arenada ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kutuplaşmanın sonucu olarak İsrail' de halkın çoğunluğu yerleşim yerlerinin inşası ve

toprakların taksimi fikrini desteklemeye başlamışlardır (Inbar, 2013:2). İsrail toplumunda oluşan bu durum, hükümete sirayet ederek eleştirilere ve baskılara maruz kalan Başbakan Golda Meir'in yerine gelen halefi İzak Rabin Filistinliler'in sınırlı bir öz-yönetim hakkının olması gerektiğini, bu durumun İsrail'in güvenliği açısından önem taşıdığı yönündeki düşünceleri hayata geçirmek konusunda kararlıydı (Baumann, 2024:140).

1973 Savaşı, FKÖ' nün programında köklü değişiklikler yapmasında neden olmuştur. FKÖ' nün lideri Yaser Arafat; Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kabul edildi. Bu sayede FKÖ' nün Batı Şeria ve Gazze'de kurmak istediği bağımsız bir Filistin Devleti fikrinin önü açılmıştı. 1974 yılında FKÖ' nün Birleşmiş Milletler' de gözlemci statüsü elde etmesi Filistin konusuna uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Arafat, bunların peşinden konuşma yapmak üzere BM' nin genel toplantısına davet edilmiştir. Arafat'ın barış üzerine yaptığı konuşma olumlu tepkilerle karşılanırsa da bu yönde bir ilerleme sağlayamamıştır (Baumann, 2024:162).

FKÖ'nün uluslararası zeminde ün kazandığı dönemde ABD' nin aracılığında Orta Doğu'da barış için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. ABD öncelikli olarak Mısır ve Suriye ile temaslara geçerek Yom Kippur Savaşı' nın yarattığı olumsuz havayı dağıtmak istiyordu. 14 Haziran 1974'te ABD Başkanı Nixon ile Sedat arasında iş birliği anlaşması imzalandı. Nitekim ABD'nin ilişkilere getirdiği yeni soluk Mısır ile İsrail ilişkilerine de yansdı. 1977'de Sedat'ın İsrail'i ziyaret etmesi barış sürecine olan istekliliğini göstermişti. Sedat, İsrail'i ziyareti ile Sina Yarımadası'nı geri kazanmayı amaçlamaktaydı (Huber, 2018:3). 1978' de dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'ın aracı olduğu Camp David görüşmeleri Mısır lideri Enver Sedat, İsrail lideri Menahem Begin ve ABD lideri Jimmy Carter arasında anlaşma imzalanarak sonuçlandı. Camp David'in Filistinliler özelinde önemi; Filistinlilere self-determinasyon hakkı tanınmasıydı. Batı Şeria ve Gazze' de İsrail askerî unsurlarının asgari düzeye indirilmesi öngörülmekteydi. Bu duruma çok geçmeden Arap ülkelerinden tepki yağdı ve Mısır'ın Arap Ligi'nden atılmasıyla sonuçlandı (Armaoğlu, 2018:561). Camp David Anlaşması, Mısır ile İsrail arasında kalıcı bir barış sağlamış olsa da Filistin için aynı durum söz konusu değildi. Anlaşma Filistin'e özerklik vaat etmesine rağmen bağımsız bir Filistin Devleti kurulması yönünde somut bir adım atılmamıştır (TÜBA, 2023:10). Filistinlilerin özerklik taleplerinin karşılanmaması, bölgede gerginliklerin devam etmesine yol açtı. Arap ülkeleri gibi FKÖ de Mısır'ın bu adımını Filistin davasına ihanet olarak görmüş ve Camp David Anlaşması bölgesel barış için önemli bir adım olsa da Filistin sorununun çözümü için daha kapsamlı ve kapsayıcı bir yaklaşım gerekliliğini ortaya

koymuştur. Camp David görüşmeleri sırasında Filistinliler sürece doğrudan katılmadı. Filistin Kurtuluş Örgütü, Enver Sedat'ın İsrail ile barış müzakerelerine başlamasını ve Filistinlilerin temsil edilmemesini sert bir şekilde eleştirdi. Filistinliler, İsrail ile yapılan herhangi bir barışın ancak ulusal haklarının tanınması ve işgal altındaki toprakların özgürleştirilmesiyle mümkün olabileceğini savunmuştur ancak, Mısır'ın öncelikli hedefi, kendi topraklarını geri almak ve İsrail ile ilişkileri normalleştirmek olduğundan, Filistinliler bu süreçten dışlanmış hissederek, mücadelelerinde yalnız kalmışlardır (Yıldırım, 2021:3853). Enver Sedat'ın İsrail ile barış masasına oturması, Mısır için stratejik bir zafer anlamına gelse de Filistinliler açısından ciddi bir hayal kırıklığı olmuştur. Camp David Anlaşmaları, Filistin halkının ulusal haklarının tanınmasını ve işgal altındaki topraklarda bağımsız bir devlet kurma umutlarını gerçekleştirmemiştir. Aksine, bu süreç Filistinlilerin yalnızlaşmasına, Arap dünyasında desteğin azalmasına ve İsrail'in yerleşim politikalarının devam etmesine zemin hazırlamıştır. Sedat'ın İsrail ile barış sağlaması, Filistinlilerin siyasî ve sosyal taleplerini karşılamaktan uzak kalmış ve Filistin sorununun çözümüne katkıda bulunmamıştır. Bu süreç, Filistinliler için bir kazanım olmaktan ziyade, ulusal mücadelelerinde yeni zorluklar yaratmıştır.

Filistinliler için daha karmaşık bir hale gelen atmosfer İsrail adına tam tersi seyretmiştir. Menahem Begin liderliğindeki Likud hükümeti stratejik ve politik bir dizi karar alarak İsrail güvenliği için önlemler almaya başlamıştır. Likud hükümeti Camp David kritiğinden sonra bakanlıkları Tel Aviv'den Kudüs'e taşımış peşinden 1980'de Doğu Kudüs'ü ilhak ettiğini açıklayarak İsrail'in ebedî başkenti ilan etmiştir (Armaoğlu, 2018:642). İsrail'in bu hamlesi; Kudüs'ün tamamını kendi başkenti olarak gördüğünü ve uluslararası topluma da bu durumu kabul ettirmeye çalıştığını göstermektedir. Doğu Kudüs hamlesinin hemen ardından 1981'de Golan Tepeleri'ni ilhak eden İsrail 1982'de de Lübnan'ı işgal ederek topraklarını genişletme ve güvenliğini sağlama politikası sürdürmüştür. Lübnan'ı işgal etmesindeki amaç, FKÖ'nün İsrail'in tutumlarına yönelik artan gerilla hareketleri ve buna paralel olarak artan Filistin milliyetçiliğinin önünü kesmektir. Bu işgal sonrası FKÖ merkezini Beyrut'tan Tunus'a taşımak zorunda kalmıştır (Armaoğlu, 2018:647). FKÖ'nün merkezini Tunus'a taşıması Filistin topraklarındaki direniş hareketinin büyük ölçüde zayıflamasına neden oldu. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı bir şekilde bahsedileceği üzere 1987'de Birinci İntifada'nın patlak vermesi, Filistin halkı arasında yaygın bir ayaklanmayı tetiklemiştir. İsrail hükümeti İntifada'nın hızlı bir şekilde yayılmasına karşı koymak için "demir yumruk" politikası olarak adlandırılan katı bir baskı stratejisi geliştirdi (Baumann, 2024:171). Bu politika, dönemin Savunma Bakanı İzak Rabin tarafından yönetildi. Rabin ilk

başta İntifada'nın şiddetini hafife almış olsa da, kısa sürede hareketin büyüklüğünü farkederek bastırmak adına sert askerî önlemler alınması gerektiğini savundu (Baumann, 2024:172).

Bu dönemde Müslüman Kardeşler'in Filistin kolu olan HAMAS (Hareket'ül Mukavemet'ül İslamiyye/İslamî Direniş Hareketi) ortaya çıktı. Birinci İntifada'daki ayaklanmalar ile doğrudan orantılı olan Hamas, 14 Aralık 1987'de resmen kuruluşunu ilan etti (Doyran, 2008:78). Şeyh Ahmed Yasin, Abdülaziz el-Rantisi, Mahmud ez-Zehhar ve Muhammed Taha tarafından kurulan Hamas, FKÖ'nün seküler ideolojisine ve iki devletli çözüm yaklaşımına karşı çıkararak, Filistin'in kurtuluşunun ancak İslam'ın rehberliğinde ve cihat yoluyla mümkün olduğunu savunmaktadır (Abu-Amr, 1993:12). Nitekim Hamas, FKÖ'nün bu laik rotasını eleştirmekle birlikte, FKÖ'nün İsrail Devleti'ni tanımasını ve Birleşmiş Milletler'in 242 sayılı taksim planını kabul etmesini şiddetle kınamaktaydı. İsrail ile müzakereyi ve barış sürecini reddeden Hamas, silahlı direnişi, Filistin halkının haklarını savunmanın ve bağımsız bir Filistin devleti kurmanın tek yolu olarak görür. Hamas, bu strateji ile hem İsrail'e karşı Filistin halkının direncini sürdürmeyi hem de kendi liderliğini ve meşruiyetini Filistin içindeki siyasi gruplara karşı korumayı amaçlamaktadır (Litvak, 1998:156). Cihat, Hamas'ın ideolojik ve dinî temellerine dayanmakla birlikte, örgüt için Filistin içindeki siyasi rekabette de önemli bir araç olmuştur. İsrail'e karşı cihat çağrısı, Hamas'ın Filistin halkı arasında geniş bir destek kazanmasına ve FKÖ gibi seküler ve müzakere yanlısı gruplara karşı alternatif bir liderlik sunmasına olanak tanımıştır. Bu durum Filistin siyasetinde yeni bir başlangıcın önünü açarak, mücadeleye yeni bir temsil yüzü kazandırmıştır. Birinci İntifada'daki artan halk desteği ve Oslo Barış görüşmelerine karşı olan sert duruşu Hamas'ın popüleritesini arttırmıştır. El-Fetih liderliğindeki FKÖ, Hamas'ın Filistin halkı nezdinde artan popüleritesinin farkına varmış ve lider Arafat, Hamas'ın FKÖ'ye katılması teklifinde bulunmuştur (Abu-Amr, 1993:16).

Bu gelişmeler, Filistin mücadelesinde yeni bir dönemin kapılarını aralarken, İsrail siyasetinde de farklı lidelerin Filistin sorununa yönelik yaklaşımları şekillenmeye başlamıştır. Likud Partisi liderleri, özellikle Menahem Begin, Ariel Şaron ve Binyamin Netanyahu, Filistin sorununa daha sert ve uzlaşmaz bir tavır sergilemiştir. Bir sonraki bölümde, Begin'in Filistinliler'in bağımsız bir devlet kurma taleplerine karşı çıkararak, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze üzerindeki egemenliğini korumaya odaklanması; Şamir'in iki devletli çözüm sürecine karşı isteksiz tavrı, Şaron ve Netanyahu'nun güvenlik öncelikli bir politika izleyerek, toprak tavizlerine karşı çıkararak yerleşim yerlerinin genişletilmesine öncülük etmesi ve Likud'un bu

tavizsiz politikalarından hareketle, Filistin sorunun çözümdeki uluslararası çabaların sonuçsuz kalması ele alınmaktadır.

2. Likud Partisinin Tarihsel Gelişimi

İsrail-Filistin hattında yaşanan kronolojik gelişmelerin ışığında İsrail’ de sağ partilerin Filistin sorununa etki eden unsurlarını analiz ederken, öncelikli olarak Likud partisinin temel tarihçesine ve temel ideolojilerine değinmek gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Likud partisinin tarihi, kuruluşu ve temel ideolojilerinden söz edilmektedir.

Likud partisinin tarihsel temelleri Vladimir Ze’ev Jabonstky’in kurucusu olduğu Dünya Revizyonist Siyonistler Örgütü’ne dayanmaktadır. Siyonizm hareketinin içerisinde örgütlenen Revizyonist grup, İngiliz manda rejiminin kararlaştırdığı taksim planına Ürdün Nehri ve Filistin’i kapsamadığı gerekçesiyle tepki göstererek, Birleşmiş Milletler’in sunduğu 1947 tarihli taksim planını reddetmişlerdir. Revizyonist grup bölgede Eretz Israel (İsrail Diyarı) olarak bilinen Ürdün Nehri, Doğu Kudüs, Batı Şeria’yı kapsayan bir Yahudi Devleti kurmak adına paramiliter mücadeleyle birlikte radikal milliyetçi politikaları savunmuşlardır (Pallis, 1992:41). 14 Mayıs 1948’de İsrail’in bağımsızlığını ilan etmesiyle, Likud partisinin temel yapıtaşı olan Revizyonistler, siyaset sahnesine Herut Partisi ile girmişlerdir. Herut, Revizyonist Siyonizm’in yansıması olarak girdiği siyaset sahnesinde parti programında şu maddelere yer vermiştir:

1. *Ürdün Nehri’nin iki yakası boyunca uzanan Yahudi anavatanı tarihi ve coğrafi açıdan bir bütündür.*
2. *Vatanın bölünmesi (242 sayılı taksim kararına atıfta bulunularak) veya bölünmesine rıza gösterilmesi yasadışı olmakla birlikte; bu kararlar Yahudi milleti adına hiçbir önem arz etmemektedir.*
3. *Jabotinsky kuşağının görevi, vatandan koparılarak yabancı yönetimlere verilen toprakları bağımsız Yahudi Devleti’ne geri kazandırmak olacaktır (Gurbanov, 2018:160).*

Irgun¹¹ lideri Menahem Begin’in kurucusu olduğu Herut, kendisini radikal milliyetçi bir parti olarak, ülkenin başat sağ partilerinden biri olma özelliği taşımaktaydı. Herut’un kuruluşu, İsrail’in yeni kurulan devlet yapısı içinde sağ kanatlı bir alternatif oluşturmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Herut, kurucu İşçi Siyonizmi’ne ve onun temsilcisi olan Mapai (İşçi) Partisi’ne karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ze’ev Jabontsky’nin siyasi çizgisinden

¹¹ Ze’ev Jabontinsky’ nin fikirlerini esas alan, Revizyonist Siyonist anlayışlı, Yahudi milis örgütüdür.

yürüyenlerce kurulan Herut buna paralel olarak, 1947 tarihli Taksim Planı'nın tartışıldığı bu dönemde militarist bir dış politika anlayışı sürdürerek, Revizyonist Siyonist geleneğindeki 'Eretz Israel' idealine uymadığı gerekçesiyle Taksim Planı'nı reddetmiş; muhalefeti Knesset'e taşıyarak Arap devletleri ile süren barış görüşmeleriyle birlikte 1947 planına paralel olarak Ürdün Krallığı imzalanan 1949 ateşkes anlaşmasını kabul etmemiştir. Nitekim Menahem Begin Knesset'te yaptığı konuşmada Batı Şeria'nın Ürdün Krallığı'na ait bir toprak olarak tanıyan Ben Gurion'u kınayarak, dış politikadaki aslı görevin Batı Şeria'yı yeniden kazanmak olduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak Ürdün'ü bölgede işgalci olarak lans ederek, Eretz İsrail bütünlüğünü bozduğu gerekçesiyle bölgeden tasfiye edilmesi gerektiğini savunan bir dış politika anlayışı benimsenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Shlaim 1996:282).

Herut Partisi 1949'da Knesset'te yapılan ilk seçimlerde %11,5 oy alarak üçüncü büyük parti olmasına rağmen, İşçi Partisi'nin egemen olduğu siyasi sistem içinde iktidar olma şansı yakalayamamıştır. Ancak Menahem Begin'in karizmatik liderliği ve parti içindeki güçlü ideolojik bağlılık, Herut'un zaman içerisinde güçlenmesinin önünü açmıştır (Rolef, 2024). Herut, İsrail'in güvenlik politikalarına, özellikle Filistin toprakları ve komşu Arap ülkeleri ile olan ilişkilere dair radikal bir yaklaşım benimsemiştir.

1955'li yıllara gelindiğinde Herut Partisi ana muhalefet konumuna gelmiş ve iktidar partisine karşı büyük bir alternatif parti olmuştur. Bu yıllarda Herut Partisi, David Ben-Gurion liderliğindeki İşçi Partisi hükümetinin sosyalist temelli devletçi politikalarının karşısında durmaktaydı. Ben-Gurion ise bu tutumun karşılığında içerisinde Revizyonist Siyonist Herut'un bulunduğu herhangi bir koalisyon hükümeti içerisinde bulunmayı reddetmekteydi (Çinkara, 2023:1798). O dönemde iktidarda bulunan İşçi partisi, Herut'u iktidarlığı için bir tehdit olarak kabul etmese de Menahem Begin gün geçtikçe artan kitlelerin desteğini görmekteydi. Nitekim Begin için Revizyonistlerin ana muhalefette olması yeterli değildi, Revizyonist Siyonizm ideolojisinin iktidara taşınması gerekmekteydi (Goldstein, 2018:63). Menahem Begin bu dönemde iktidar olabilmek adına ittifak kurması gerektiğinin farkında olmasına rağmen Revizyonist ideolojiye yakınlık gösterecek bir parti bulunmamaktaydı. 1961 seçimlerinden önce İsrail'de "İlericiler" ve "Genel Siyonistler" olarak bilinen iki grup Liberal Parti adı altında toplandılar (Goldstein, 2018:64). 1965 seçimlerinde iktidarda bulunan Mapai Partisi, Birleşik İşçi Partisi (Ahdut Haavoda) ile ittifak kurarak savaş döneminden etkilenen sosyal tabanını güçlendirmek istemiştir. Buna karşılık Begin, ideolojisini iktidara taşımak amacıyla Liberal Parti ile ittifak kurarak "Gahal (Gush Herut + Liberalim) Bloğu"nu oluşturmuşlardır. Bu sayede Herut, İsrail siyasetinde daha geniş bir taban kazanmıştır. Buna

ek olarak yeni kurulan blok, Revizyonist Siyonizm'den ilham alan Herut'un İsrail siyaseti adına bir dönüm noktası sağlamasının önünü açmıştır. Gahal Bloğu'nun lideri Begin, Liberal Parti içerisinde bulunan Genel Siyonistler'e önceki dönem Knesset'inden daha fazla temsil olunma hakkı tanımıştı. Bu bağlamda Begin'in liderliğindeki bu sağ blok, İşçi Partisi'ne karşı oldukça istikrarlı ve bilinçli bir faaliyet haline gelmiştir. Nitekim 1965 seçimlerinde %22 oy alarak 26 sandalye ile Knesset'te temsil hakkı kazanmıştır (Goldstein, 2017:917b). Begin için bu sonuç yeterli olmasa da güçlü bir muhalefet olma adına Gahal için büyük önem arz etmekteydi.

1965 seçimleri her ne kadar Gahal adına nispi bir başarı getirmiş olsa da hem Herut hem de Liberal Parti kendi siyasal faaliyetlerini de bağımsız olarak yürütmekteydi. Bu bağlamda partilerin ideolojik olarak kısıtlanma riskinin önüne geçilmesinin amaçlandığı ifade edilebilir. Gahal Bloğu'nun hızla ivme kazandığı sırada, 1967 yılında çıkan Altı Gün Savaşları makro düzeyde Ortadoğu'da kriz ortamı yaratırken mikro anlamda Begin liderliğindeki Gahal Bloğu için fırsatlar dizisini beraberinde getirmiştir. Revizyonist Siyonizm'in halefi olan Begin, Gahal'ı büyük bir siyasi başarı olarak görmekteydi. Gahal, İsrail siyasetinde sağın temsiliyetini artırsa da, solun güçlü hakimiyeti nedeniyle hükümette yer alma şansı bulamamıştı. Ancak, Gahal'ın oluşumu, sağın birleşmesi yönünde önemli bir adım oldu ve sağ kanat seçmenlerin daha geniş bir koalisyon altında toplanmasını sağladı. Bu dönemde Begin, daha ılımlı bir siyaset izleyerek, Herut'un kuruluşundaki radikal imajını yumuşatmaya çalışmıştır. Nitekim 1967'de Haziran ayının henüz başlarında Altı Gün Savaşları olarak bilinen, bölgesel güvenlik krizi sonucunda Gahal Bloğu hükümet adına sorumluluk paylaşma güdüsüyle; iktidar ile ilişkileri normalleştirmeye başlamıştır. İsrail'de İşçi Partisi'nde David Ben-Gurion'un ardından Levi Eşkol hükümetinin göreve başlamasıyla, İşçi Partisi ve Gahal kanadı arasında ilişkiler normalleşmeye başlarken Begin, Eşkol'un hükümetine katılımından elde edeceği siyasi kazançları, siyasi kariyerinde bir basamak olarak görmekteydi (Goldstein, 2015). Bu çerçevede Revizyonist kanat ile Sosyalist kanat arasında savaş ortamının yarattığı olağanüstü atmosfer, 1967'de Gahal Bloğu'nun Ulusal Birlik Hükümeti'ne katılmasına vesile olmuştur. 1973 yılında 8. Knesset seçimlerinden hemen önce, İsrail'in sağ kanadında bulunan farklı partilerin (Herut Partisi, Liberal Parti, Özgür Merkez, Ulusal Liste, La'am, Büyük İsrail için İşçi Hareketi Partisi) birleşmesiyle Likud (Birlik) adı altında yeni bir blok kuruldu (Likud, 2013). Bu birleşme İsrail siyasetinde sağ kanadın daha güçlü bir şekilde temsil edilmesinin önünü açtı.

1970'lerin başlarına gelindiğinde, kurucu İşçi Partisi'nin siyasi gücü yavaş yavaş zayıflamaya başlamıştır. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Arap-İsrail savaşlarının İsrail toplumu üzerindeki yıpratıcı etkisi olmuştur. 1967'deki Altı Gün Savaşı ve ardından gelen 1973 Yom Kippur Savaşı, partiye olan güveni ciddi şekilde sarsmıştır (Rais, 2005:133). 1973 Savaşı'ndaki sürpriz Arap saldırısı, İsrail hükümetinin güvenlik konusundaki zafiyetini gözler önüne sermiş ve bu durum İşçi Partisi'nin yönetim becerilerine olan inancı zedelemiştir. Ekonomik açıdan da parti ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. 1970'lerden ortalarında artan enflasyon ve işsizlik, hükümetin ekonomi politikalarının sorgulanmasına yol açmıştır. Nitekim Aşkenazi elitlerinin baskın olduğu İşçi Partisi'nin, Mizrahi Yahudiler gibi toplumsal grupların taleplerini karşılamada yetersiz kalması, sosyal kutuplaşmayı arttırmıştır. Özellikle Mizrahi Yahudiler, İşçi Partisi'nin elitist yapısına tepki olarak alternatif siyasi oluşumlara yönelmiştir (Shilon, 2018:548). 1973 Yom Kippur Savaşı'nın yarattığı sosyo-ekonomik çöküş, İşçi Partisi Başbakanı Golda Meir'in istifası ile sonuçlanmıştır. Başbakanlık koltuğuna geçen İzak Rabin, Meir'in ardından ülkede ekonomik anlamda adeta bir enkaz devralmıştır (Rais, 2005:134).

Likud Partisi'nin yükselişi, İsrail siyasetinde sağ-muhafazakâr bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. 1973 yılında Herut Partisi ve Liberal Parti'nin birleşmesiyle kurulan Likud, Menahem Begin liderliğinde sosyalist ve devletçi bir ekonomi modeline karşı; liberal ekonomiyi, İşçi Partisi'nin Filistin politikasındaki 'ılımlı' tavrının aksine, güvenlik odaklı sert bir dış politikayı ve Siyonist idealin milliyetçi yorumunu savunmuştur. Likud'un temel dayanaklarından biri, Mizrahi Yahudiler'e yönelik söylemleriyle sosyal ve ekonomik anlamda dışlanmış olan bu grupların desteğini kazanmış olmasıdır (Shilon, 2018:549).

1977 yılında gerçekleşen seçimler İsrail tarihinde "Mahepach (Devrim)" olarak adlandırılmış ve Likud Partisi, İsrail'in ilk sağcı hükümetini kurmuştur (Shilon, 2008). Bu zaferin arkasındaki temel unsurlar arasında Yom Kippur Savaşı'nın başarısızlıkları, ekonomik sorunlar ve Begin'in karizmatik liderliği bulunmaktadır. Begin, özellikle güvenlik konusunda sert bir duruş sergileyerek İşçi Partisi'nin yetersiz görülen politikalarına karşı güçlü bir alternatif politika sunmuştur. Likud'un iktidarı, daha milliyetçi, güvenlik odaklı ve liberal ekonomik politikalara dayanan bir yönetim anlayışını İsrail siyasetine getirmiştir. Bu süreç, İsrail'in iç ve dış politikalarını kalıcı bir şekilde değiştirmiş, özellikle Filistin sorununa yaklaşımda daha sert bir tutum benimsemesine yol açmıştır.

Bu dönüşüm, İsrail'in siyasi yapısında sağın ve milliyetçi söylemlerin daha da güçlenmesine neden olmuş ve 21.yüzyıl İsrail siyasetinin temel dinamiklerini şekillendirmiştir.

3. Likud Partisinin İdeolojisi

3.1. Ulusal ve Ekonomik Liberalizm

Ulusal ve ekonomik liberalizm, modern dünyayı şekillendiren iki temel ideolojidir. Tarihsel süreçte birbirleriyle etkileşim içerisinde olan bu ideolojiler hem bireysel özgürlükler hem de toplumsal düzen açısından kritik öneme sahiptir. Ulusal liberalizm, ulus-devlet oluşumu; bireysel haklar ile kimlik kavramını bağdaştırırken buna paralel olarak piyasa ekonomilerinin gelişimi ve küresel ekonomiye entegre olmayı amaçlamaktadır. Ulusal liberalizm, klasik liberalizmden farklı olarak bireyden çok kimlik kavramı üzerinde durmaktadır. Nitekim bu odak noktasını oluştururken, bireysel haklar ve özgürlükleri ihmal etmemeye özen gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ulusal liberalizm, bireysel özgürlüğü ve demokratik yönetim ile desteklenmesi gerektiği düşüncesini savunmaktadır. Öyle ki bu özelliği ile kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Ulusal liberalistler, tıpkı klasik liberalist düşüncedeki bireylerin eşit olduğu gibi milletlerin de eşit olduğunu kabul etmektedirler. Bu ideolojiye göre, salt bir milletin bağımsızlığı değil, dünyanın bağımsız devletlerinin inşası amaçlanmalıdır (Heywood, 2018:175).

Likud Partisi'nin ulusal ve ekonomik liberalizm anlayışı büyük ölçüde ulusal güvenlik ve ekonomide özgürlüğün teşvik edilmesini öngörmektedir. Bu bağlamda Likud 1977'de iktidara gelişinden bu yana İsrail ekonomisinin liberalleşmesine öncülük etmiştir. Her ne kadar özelleştirmeden yana bir çizgide ilerlese de Likud iktidarlığı döneminde kamu şirketleri de varlığını sürdürmüştür (Pallis, 1992:42). Serbest piyasa ekonomisini savunarak, İşçi Partisi'nden farklı bir yol izleyen Likud, 1990'lardan itibaren İngiltere'de Margaret Thatcher'ın öncülüğünde başlayan neo-liberalizm dönüşümünü İsrail'e entegre etmeye çalışmıştır (Schindler, 1995:102).

Likud'un parti programında yer alan ulusal liberalizm, liberal konuları devletin ulusal çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunmasını ve aynı zamanda bireysel özgürlükleri korumasını öngörmektedir. Likud'un ekonomik liberalizm politikaları İsrail'in ekonomik büyümesine önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle Netanyahu dönemi Likud'un serbest piyasa ekonomisine dayalı politikaları, yüksek teknoloji sektörünün yükselmesi ile birlikte, yabancı yatırımcıların teşviğini de arttırmıştır (Likud, 2013).

1948'deki kuruluşundan bu yana bölgede girdiği çatışmaları finanse eden İsrail, sınıfsız bir toplum oluşturarak dışa açık bir ekonomi oluşturmuştur. Özellikle Netanyahu'nun ikinci döneminde belirginleşen sosyo-ekonomik politikalar İsrail'in bölgesel olarak gelişimini

destekler nitelikte olmuştur. 3 yaş ve üzeri çocuklar için ücretsiz eğitim yarasası, internet kullanımı konusundaki kapsamlı reformlar, çalışan ebeveynler için düşük vergi uygulaması gibi politikalar uygulanmış; Likud'un ulusal ve ekonomik liberalleşmesine sübvansiyonların ve kamu harcamalarının da açık desteği olduğunu belirtmiştir (Likud, 2013). Likud'un politikaları, İsrail'in ulusal ve ekonomik stratejilerinde kalıcı izler bırakmış ve modern İsrail'in şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Likud'un 1977'den bu yana mirası İsrail siyasetinde hem başarı öyküsü hem de tartışmalı bir miras olarak değerlendirilmeye devam edecektir.

3.2. Liberal ve Millî Muhafazakârlık

Toplumların siyasi ve sosyal yapılarında köklü bir yer edinen liberalizm ve millî muhafazakârlık, tarih boyunca bireysel özgürlükler ile geleneksel değerlerin korunması arasındaki dengeyi şekillendiren iki önemli ideoloji olarak varlığını sürdürmüştür. Her iki ideoloji de toplumların yönetilme biçimlerini ve birey-devlet ilişkilerini farklı perspektiflerden ele almaktadır. Bireysel özgürlük ve ulusal kimlik gibi temel değerler üzerinde farklı yaklaşımlar sergileyen bu ideolojiler, toplumların politik ve sosyal dinamiklerini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Likud Partisi özelinde bakıldığında her ne kadar birbirine entegre olmuş bir ideoloji olarak ortaya çıksa da ideolojiler arasında temel değerler ve öncelikler açısından belirgin farklılıklar karşımıza çıkmaktadır. Nitekim liberalizm, bireysel özgürlükleri ve ekonomik serbestliği savunurken; millî muhafazakâr ideoloji toplumsal düzeni, toplumsal geleneği ve ulusal kimliği koruma amacı gütmektedir. Bu bağlamda liberal muhafazakârlar klasik liberallerden farklı olarak otorite ve ödev değerlerine olan önemi vurgulamaktadırlar. Öyle ki liberal ekonominin, geleneksel ve muhafazakâr bir sosyal felsefe ile uyumu olmasını gerektiği savunulmaktadır (Heywood, 2018: 101). Bu ideolojiye göre toplumun geleneksel değerlerinin ve ahlakî normlarının korunması oldukça önemlidir, bu değerler sistemi toplumsal düzen ve istikrarın sağlanmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Yahudi gelenek ve kültürünün korunması gerektiğini savunan Likud, Yahudi kimliğini politikalarına başarılı bir şekilde entegre etmiştir. Bu ideolojik birleşim milliyetçilik, din ve ulusal güvenlik gibi konuları iç siyasette olduğu gibi dış politikanın da temel savı haline getirmiştir (Polat, 2018:397). Millî muhafazakârlık ideolojisi kapsamında Likud Partisi uzun bir süre boyunca 'Eretz Israel' fikrini savunmuş, yani İsrail'in sınırlarının Kudüs ve Batı Şeria'yı da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır (JVL, 2024).

Bu çerçevede Likud Partisi milliyetçilik, medeni ve sosyal haklar, serbest piyasa ekonomisini birleştirerek hem güvenlik hem de ekonomi politikalarında esnekliği dengelemeyi amaçlamıştır. Bu denge, Likud'un İsrail siyasetindeki uzun süreli başarısının anahtarlarından biri olarak değerlendirilebilir. Liberal ekonomi politikaları açısından serbest piyasa ekonomisini desteklerken, devlet şirketlerinin özelleştirilmesine ve ekonominin büyümesine odaklanmaktadır (Likud, 2012). Aynı zamanda düşük gelirli kesimlerin desteğini almak için asgarî ücret düzenlemeleri gibi sosyal önlemleri de uygulamaktadır (The Israel Democracy Institute, 2024). Liberal ve milli muhafazakârlık, bir yandan ekonomide ülke refahını arttırmayı benimseyerek, diğer yandan da Yahudi kültür ve kimliğinin korunmasında sert bir tutum sergilemiştir.

3.3. Revizyonist Siyonizm

Revizyonist Siyonizm 1925'te Vladimir (Ze'ev) Jabotinsky tarafından kurulan ve klasik Siyonist hareketten belirgin ideolojik farklılıklar gösteren radikal bir akımdır. Klasik Siyasî Siyonizm, Yahudi devletinin uluslararası hukuk ve diplomasi yoluyla kurulmasını savunmuş ve Siyonizm'in siyasî bir hareket olarak örgütlenmesi gerektiğine inanmıştır (Asa, 2024). Revizyonist Siyonizm, Siyasal Siyonizm'e bir tepki olarak geliştirilmiştir. Herzl'in, hedeflerine ulaşmada yeterince sert olmadığı ileri sürülerek radikal bir yaklaşım benimsenmiştir. Revizyonist ideoloji; tarihsel bağlamda Jabotinsky liderliğinde İsrail'in kuruluş döneminde görece daha militarist bir yaklaşımı savunmasıyla bilinmektedir. Jabotinsky, Filistin'deki İngiliz mandası döneminin başlarında, Balfour Deklarasyonu'nun İngiltere tarafından uygulanacağı beklentisiyle İngiltere ile iş birliği yapmayı desteklemekle birlikte, İngiltere'nin bu taahhüdü yerine getireceğine inanarak, Eretz Israel'in kurulması için İngiltere ile birlikte çalışmanın kritik olduğunu vurgulamaktaydı. Nitekim manda hükümetinin Siyonist harekete verdiği desteğin sekteye uğramasıyla, Haim Weizmann liderliğinde, İngiliz manda yönetimine karşı protesto amacıyla Revizyonist Siyonist hareketin temelini oluşturulmuştur (Knesset, 2024).

Revizyonist hareketin temel argümanı olan Eretz Israel; Filistin'in tüm toprakları dahil Ürdün Nehri'ni kapsayan ve bu coğrafyada Yahudi egemenlik üssü kurulmasını savunan politik ve dinî bir görüştür. Nitekim Revizyonist Siyonizm'in de amacı İsrail'in tarihsel toprak bütünlüğünü korumak ve bu bağlamda Trans-Ürdün'ü kapsayan coğrafyada Yahudi etnisitenin çoğunluk olduğu bir devlet kurmaktır (Rynhold ve Waxman, 2008:14). Jabotinsky Revizyonist Siyonizm ile askeri güç kullanımında Yahudilerin ön plana çıkmasını, Yahudiler'in ekonomik alanda salt işçi sınıfı kapsamında daraltmaması gerektiğini ve Balfour

Deklarasyonu'nun özüne sadık kalınması gerektiğini vurgulamaktadır (Çınkara, 2023:1794). Revizyonist Siyonizm, Siyonist akımlar içerisinde radikal bir akım olarak doğmuştur. Bu bağlamda Filistin topraklarında Yahudi ordusunun kurulması ve bu doğrultuda Araplara Yahudi göçlerini kabul ettirmek üzere hareket etmekteydi (Gurbanov, 2018:160).

Revizyonist Siyonizm, Siyonist hareket içinde daha radikal ve askerî bir yaklaşımla Filistin topraklarının tamamında Yahudi egemenliği sağlamayı hedeflemiştir. Bu ideoloji Araplarla olan ilişkilerinde iki ana ilke üzerine odaklanmıştır: güç kullanımı ve müzakere etmeme. Jabotinsky Arapların, Yahudi göçüne ve bir Yahudi devletinin kurulmasına doğal olarak karşı çıkacağını kabul etmiş ve bu nedenle Filistin'deki Yahudi varlığının korunması ve genişletilmesi için askerî gücün vazgeçilmez olduğunu savunmuştur (JVL, 2024). Buna paralel olarak Jabotinsky, Demir Duvar Teorisi ile de bu savını ideolojisine entegre etmiştir. Bu teoriye göre, Araplar ancak Yahudiler'in askerî olarak üstün olduklarına inandıklarında müzakerelere razı olacaklardır (Shlaim, 2001:102). Bu bağlamda Revisyonist Siyonist ideoloji, Araplar ile doğrudan iş birliğini reddetmişlerdir. Jabotinsky, Arapların hiçbir zaman Filistin'i gönüllü olarak bırakmayacaklarını ve bu nedenle Yahudi yerleşimcilerin, topraklarını koruma ve genişletme amacıyla sert ve kararlı olmaları gerektiğini savunmuştur (Shlaim, 2001:102).

Revizyonist Siyonizm, İsrail'in kuruluş sürecinde ve sonrasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu ideoloji özellikle Menahem Begin ve İzak Şamir gibi liderler tarafından temsil edilen sağcı Likud Partisi'nin politikalarında etkili olmuştur. Likud'un Filistin ve Araplar ile olan ilişkilerinde sergilediği sert tutum ve müzakereyi reddeden yaklaşım, büyük ölçüde Revizyonist Siyonizm'in mirasına dayanmaktadır (Asa, 2024). Araplar ile olan ilişkilerinde güç kullanımını ve uzlaşmazlığı savunan bu ideoloji, İsrail'in modern döneminde de derin bir etki yaratmıştır. Jabotinsky'nin "Demir Duvar" teorisi ve Eretz Israel vizyonu, bugün hala İsrail'in Filistin politikalarında yankı bulmaktadır.

Tablo. 2.1. Likud Partisi Lideri Tablosu

Likud Partisi Lideri	Dönemi	Gelişmeler	Açıklamalar
Menahem Begin	1977-1983	1978 Camp-David Anlaşması, 1982 Celile Operasyonu	Camp David Anlaşması ile Mısır ile barış sağlandı; ancak Filistin sorunu doğrudan çözüme kavuşmadı. Celile Operasyonu sırasında FKÖ'ye karşı büyük bir operasyon gerçekleşti.
İzak Şamir	1983-1984 1986-1992	1991 Madrid Konferansı	Likud lideri Şamir, Madrid Konferansı'nda Filistinliler ile ve Arap ülkelerle dolaylı barış görüşmelerine katıldı; ancak çözüm konusunda fazla esneklik göstermedi.
Binyamin Netanyahu	1993-1999 2005-2021	1996 Hebron (El-Halil) Protokolü 1998 Wye River Anlaşması 2000 II.İntifada	Binyamin Netanyahu döneminde Oslo süreci yavaşladı. Hebron'dan çekilme gibi küçük adımlar atıldı. 2000'de II. İkinci İntifada başladı, barış görüşmeleri duraksadı.
Ariel Şaron	1999-2005	2002 Batı Şeria Duvarı 2005 Gazze'den Tek Taraflı Çekilme	Ariel Şaron Likud'un geleneksel çizgisine rağmen, Gazze Şeridi'nden tek taraflı çekilmeyi gerçekleştirdi. Bu adım, Filistin ile müzakereden ziyade tek taraflı bir hareket olarak görülmüştür.
Binyamin Netanyahu	2009-2021	2014 Gazze Savaşı 2020 Yüzyılın Anlaşması	2014'te Gazze'ye yönelik büyük bir askerî operasyon gerçekleştirildi. 2020'de ABD Başkanı Trump'ın Yüzyılın Anlaşması ile Filistin'e özerklik teklif eden ancak geniş yerleşimlerin İsrail'e katılmasını öngören plan sunuldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LİKUD PARTİSİ'NİN FİLİSTİN POLİTİKASI (1973-2021)

1. Likud Partisinin Filistin Sorununa Yaklaşımı

1.1. Menahem Begin Dönemi (1977-1983): Revizyonist Siyonizm İdeolojisinin Yansıması

Menahem Begin, İsrail'de Likud Partisi'nin ilk başbakanı olarak, modern İsrail siyasetinde derin izler bırakan bir liderdir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında, İsrail'in devletleşme sürecinden itibaren aktif olarak siyasetin içerisinde yer almış ve ülkesinin iç ve dış politikalarında önemli roller üstlenmiştir. Menahem Begin, İsrail'in en önemli siyasi figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Likud Partisi'nin kurucusu ve İsrail'in altıncı başbakanı olarak İsrail siyasetinde etkili bir isimdir. Begin'in siyasi kariyeri, Siyonist hareketin silahlı mücadele kanadından İsrail'in hükümetine uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

1913'te Polonya'da Yahudi bir ailede dünyaya gelen Begin, genç yaşlarda Siyonist fikirlere ilgi duymasıyla Betar adlı sağcı Siyonist örgüte katıldı. Üniversite yıllarında Varşova'da hukuk eğitimi almasıyla birlikte Betar örgütünde aktif rol alarak, hızla liderlik pozisyonuna yükseldi. 1939'da Ze'ev Jabotinsky tarafından Betar'ın Polonya başkanı olarak seçildi (Likud, 2024). 1942'de İngiliz mandası altında bulunan Filistin'e göç eden Begin, İngiliz yönetimine karşı silahlı direniş yürüten Irgun örgütünün lideri oldu. Irgun'un İngiliz mandasına karşı birçok askeri operasyon düzenlendiği bu dönemde Begin, özellikle 1946'daki Kral Davud Oteli¹² saldırısı eylemiyle tanınmasının ardından milis örgütler olan Haganah, Irgun ve Etzel; Begin liderliğinde birleşmesi sonucunda "İbrani Direniş Hareketi" kurulmuştur. Menahem Begin Irgun lideri olarak Birleşmiş Milletler'in 242 sayılı taksim planına sert tepki göstererek, "Vatanımızın parçalanması yasadışıdır ve bu karar asla tanınmayacaktır" şeklinde açıklama yaparak İsrail'in toprak bütünlüğüne vurgu yapmıştır (Naor, 2005:155). Menahem Begin'in bu söylemi, İsrail'in toprak bütünlüğü konusundaki tavizsiz tutumunu yansıtırken aynı zamanda 'Eretz Israel' fikriyle doğrudan bağlantılıdır. Eretz Israel fikri, tarihî ve dinî olarak İsrail topraklarının, özellikle Batı Şeria ve Kudüs'ün

¹² 22 Temmuz 1946'da Filistin'de bulunan İngiliz Yönetimi Merkezi'ne yapılan bombalı saldırıdır. Saldırı sonucunda 96 kişi hayatını kaybetmiş ve Menahem Begin'in İngilizler tarafından terörist olarak anılmasına neden olmuştur.

İsrail'in ayrılmaz bir parçası olduğuna inanan bir ideolojiye dayanır (JVL, 2024). Bu ideolojiye göre, Yahudilerin kadim vatanı üzerinde hiçbir bölünme veya taksim kabul edilemez. Begin için BM Örgütü'nün 242 sayılı kararı İsrail'in güvenliği ve geleceği için bir tehdit unsuruydu. Ona göre bu karara boyun eğmek İsrail'in egemenliği ve Eretz Israel fikriyle çelişmekteydi (The Israel Democracy Institute, 2024). İsrail'in 1948'deki resmî ilanından sonra Irgun, yeni kurulan İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF)'ne katılmış, Begin ise siyasi arenaya adım atmıştır. İsrail'in yapılan ilk seçimlerinde Begin, Herut Partisi'ni kurarak, muhalefet lideri olarak görev yapmıştır.

Herut Partisi, ideolojik olarak radikal sağda yer alan Revizyonist Siyonist köklere sahip bir parti olarak İsrail'in kurucu lideri David Ben-Gurion'un politikalarına karşı sert bir muhalefet yürütmüştür (Kovalsky, 2016:25). Herut Partisi 1965'te Liberal Parti ile birleşerek Gahal Bloğu'nu kurdu. Gahal Bloğu'nun ortaya çıkması hem Revizyonist Siyonizm hem de Begin'in siyasi kariyeri adına bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Nitekim 1967 Savaşı'nın ardından oluşan güvenlik zaafiyeti de Levi Eşkol hükümetine olan güvenin zayıflamasına neden olmuş, sonucunda ise halk ibreyi Begin yönüne çevirmiştir. Begin halkın da desteğini alarak savaş döneminde hükümete destek vermek amacıyla Ulusal Birlik Hükümeti kurulmasına öncülük etmiştir. 1967'deki kriz atmosferinin sona ermesi ve ateşkes anlaşması imzalanıncaya kadar Ulusal Birlik Hükümeti görevde kalmıştır (JVL, 2024).

1973 yılına gelindiğinde Gahal Bloğu'na Özgür Merkez, Büyük İsrail Hareketi ve Ulusal Liste partilerinin de katılmasıyla blok, yelpazesini genişletmiş Likud Partisi'ni kurmuşlardır. Begin, Likud'un lideri olarak seçilmiş ve partiyi daha geniş bir kitleye hitap edecek şekilde yeniden şekillendirmeye odaklanmıştır. 1973'teki Yom Kippur Savaşı'nın ardından İsrail halkı ve siyaseti üzerinde derin bir etki oluşmasının ardından, hükümetin savaş yönetimi konusundaki eleştiriler siyasi arenada değişiklik arayışına yol açmıştır. Menahem Begin liderliğindeki Likud, 1973 seçimlerinde yüzde 30,2 oy alarak seçim yarışını kazanamasa da 1977 seçimlerinde yüzde 33,4 oy elde ederek seçimleri ilk sıradan kazanan parti olmuş ve böylelikle koalisyon hükümeti kurmuştur (Ulutaş vd., 2012:68). İsrail'de sağın ilk kez iktidara geldiği bu seçim sonrasında Likud lideri Menahem Begin başbakan olarak göreve başlamıştır. Likud'un bu zaferi, İsrail'in siyasetinde solun uzun süredir devam eden hakimiyetini sona erdirerek, sağın yeni bir güç olarak ortaya çıkmasını simgelemiştir. Menahem Begin İsrail'in 1977-1983 yılları arasındaki başbakanı olarak, Filistin politikaları ve İsrail'in Arap komşularıyla ilişkileri açısından bakıldığında etkili bir isim olmuştur. Begin'in Filistin politikası, büyük ölçüde ideolojik inançlara dayanmaktaydı. Gençlik yıllarından

itibaren Revizyonist Siyonist ideolojinin savunucusu olduğu gibi, İsrail'in toprak bütünlüğünü ön planda tutmaktaydı. Bu çerçevede bölgedeki Arap ülkelerine ve Filistinlilere karşı sert bir politika izlemekteydi (Naor, 2005:163). Begin başbakanlığa geldiğinde seçim manifestosunda FKÖ için: “*Sözde Filistin Kurtuluş Örgütü ulusal bir kurtuluş hareketi değil, Arap devletlerinin siyasi bir aracı ve askeri kolu; Sovyet emperyalizminin bir aracı olarak hizmet eden bir cinayet örgütüdür. Likud hükümeti, bu örgütü yok etmek için harekete geçecektir*” şeklinde açıklama yapmıştır (Shlaim, 1996:283).

Menahem Begin'in başbakanlığı dönemindeki en önemli diplomatik manevrası, 1978'de Camp David Anlaşmaları'nın imzalanması olmuştur. 1977'de Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın İsrail'e ziyaretinin ardından 1978'de Camp David Anlaşması; 1979 da ise Mısır-İsrail Barış Anlaşması imzalandı. Begin'in bu diplomasideki amacı İsrail'i Orta Doğu'daki kaos ortamından çıkarmaktı (Weitz, 2014:149). Begin'in Camp David'deki bu diplomatik hamlesi her ne kadar Orta Doğu'da kalıcı barışın tesisi adına olumlu karşılansa da parti içerisinde Begin sert eleştirilere maruz kalmıştır. Öyle ki yapılan barış antlaşmasında, İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesi ve Batı Şeria'daki yerleşim yerlerinin tahliye edilmesi öngörülmekteydi. Begin'in bu hamlesi, parti içerisinde Revizyonist Siyonist ideolojiyi çığnemek ve bölgedeki Filistinlilerin öz-yönetiminin önünü açmasına vesile olmakla suçlanmasına neden olmuştur. Begin'in Filistinliler için özerklik ihtimalinin yolunu açan bu tutumu, kabinesindeki bakanlar arasında da çatışmalara yol açmış; Dışişleri Bakanı Moşe Dayan ve Savunma Bakanı Ezer Weizmann'ın, Begin'e tepki olarak istifa etmesiyle sonuçlanmıştır (Weitz, 2014:151).

Bu kriz atmosferinde yapılan 1981 seçimlerinde Begin kıl payı kazanmış ve kabinedeki kaos ortamının halk nezdinde yansıması ile de yüzleşmiştir. Seçimlerin ardından zayıf bir koalisyon hükümeti ile başbakanlık görevine devam eden Begin, zayıflığı gidermek ve kaybettiği popülaritesini arttırmak amacıyla güçlü bir stratejik hamleye ihtiyaç duymasının ardından 1981'de Knesset'te Golan Tepeleri'ni ilhak eden yasa tasarısını onaylamıştır (Weitz, 2014:156). Bu ilhak yasası Revizyonist Siyonist ideolojiyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Golan Tepeleri, İsrail için askerî ve stratejik açıdan büyük bir öneme sahiptir, çünkü Suriye ile olan sınırda yüksek bir konuma sahip olup, İsrail'in kuzeyini savunması açısından kritik bir bölgedir (JVL, 2024). Revizyonist Siyonizm'in geniş kapsamlı toprak egemenliği talebi ve İsrail devletinin güvenliğinin her şeyin önünde tutulması, 1981'deki Golan Tepeleri ilhak yasasının bu ideolojiyle tam anlamıyla örtüştüğünü göstermektedir. Menahem Begin'in bu hamlesi Birleşmiş Milletler'in 1981'de çıkardığı 497 sayılı karar ile yasadışı ve geçersiz ilan

edilse de (JVL, 2024) Begin hem iç siyasetteki baskılara yanıt vermiş hem de İsrail'in güvenlik çıkarlarını savunmuş oldu. İlhak kararı Begin'in hükümetini güçlendirerek, İsrail güvenlik politikalarında önemli bir dönüm noktası olarak kaydedilmiştir.

Revizyonist Siyonist ideolojiye uygun olarak Begin yeniden başbakan olduktan sonra askerî güç kullanmaktan da geri kalmamıştır. Menahem Begin'in yeniden başbakan olmasının ardından İsrail hükümeti artan gerilla hareketlerini gerekçe göstererek FKÖ'nün Lübnan'daki varlığına son vermek amacıyla, Lübnan'a yönelik büyük bir askerî operasyon başlatmıştır. Araplarla başa çıkma konusunda kendine özgü sert bir politikaya sahip Ariel Şaron'un Savunma Bakanı olduğu harekât "Celile'ye Barış Harekâtı" olarak tarihe geçti (Parkinson, 2007:69). Birçok sivilin hayatını kaybettiği Lübnan Savaşı'nın yarattığı atmosfer, İsrail hükümetini yıpratırken; ordu itibarı üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle Sabra ve Şatila katliamlarının¹³ yarattığı kamuoyu Begin'i kabinesi ile karşı karşıya getirmiştir. Bu çerçevede Begin, savaşın sonuçları ve getirdiği uluslararası tepki nedeniyle büyük bir baskı altına girmiştir. Savaşın ardından kurulan soruşturma komisyonu İsrail Başbakanı Menahem Begin ve Savunma Bakanı Ariel Şaron'u sorumlu tutarak istifaya davet etti. Eşi Aliza Begin'in vefatının da etkisiyle mental açıdan görevini gerektiği gibi yerine getiremeyeceğini gerekçe gösteren Begin, 28 Ağustos 1983'te istifa etmiştir (Weitz, 2014:162). Menahem Begin'in iktidardan ayrılması, İsrail'in hem iç siyasetinde hem de Filistin politikalarında önemli değişimlerin habercisi olmuştur. Begin'in istifa etmesi, Likud Partisi'nde bir lider boşluğu yaratırken, Filistin ile olan çatışmada daha sert bir dönemin sona ermesi ve

¹³ 16 Eylül 1982 yılında aşırı sağcı Hristiyan Falanjist milislerin Lübnan'ın başkenti Beyrut'un batısında yer alan Sabra ve Şatilla kamplarına düzenledikleri saldırılar, 3 binden fazla Filistinli mültecinin hayatını kaybetmesine neden olmuş ve bu olay Sabra, ve Şatila Katilamı olarak tarihe geçmiştir. Saldırıları sırasında kamplara giriş çıkış İsrail ordusunun kontrolü altındaydı ve bu süreçte gazeteciler ve diğer ülke gözlemcilerinin bölgeye erişimi sınırlandırılmıştır (Wizfeld, 2009: 55). Bu saldırının ardından BM 16 Aralık 1982 tarihinde, yaşananların "soykırım" olduğunu ilan etmişse de bu olaya dair herhangi bir yargılama gerçekleşmemiştir (United Nation, 1983). Ariel Şaron komutasındaki İsrail ordusunun kuşatması altında olan Sabra ve Şatilla kamplarında yaşanan bu katliamı araştırmak üzere İsrail'de kurulan komisyonun 1983 yılında yayımladığı raporda, katliamdan Falanjist milislerin lideri Eli Hubeyka ve Ariel Şaron kişisel olarak sorumlu tutulmuştur (Aude, 2008). Bu tarihten itibaren "Beyrut kasabı" olarak anılan Şaron, savunma bakanlığı görevinden istifa etmek zorunda kalmışsa da hükümette yer almaya devam etmiş ve 2001 yılında İsrail Başbakanı olmuştur. 2001 yılında katliamdan kurtulan 21 kişi, Belçika'nın; mağdur olduğu iddia edilen bir kişi, uyuşuğu ve ikameti dikkate alınmaksızın bir kişi hakkında suç duyurusunda bulunabilmesini mümkün kılan Evrensel Yetki Yasası (Law of Universal Competence) uyarınca Saron'a karşı yasal bir işlem başlatmıştır. Ancak 2002 yılında mahkeme İsrail yasalarına göre sanığın siyasi konumundan kaynaklı dokunulmazlığın söz konusu olduğu bir makamda bulunması ve sanığın İsrail'de yaşıyor olması gerekçelerine dayanarak dava açılmayacağını iler sürmüştür. 2003 yılında Yüksek Mahkeme siyasi dokunulmazlığa dayanan gerekçeyi doğrulamıştır (Aude, 2008). Nitekim ABD Başkanı Bush'un etkisi ile Belçika parlamentosu yasayı değiştirmiş ve Şaron'a yönelik suçlamalar düşmüştür (IMEU, 2024).

diplomatik girişimlere daha fazla alan açılmasına yol açmıştır. Ancak, Begin'in politikalarının uzun vadeli etkileri, İsrail'in Filistin ile olan ilişkilerinde ve yerleşim politikalarında uzun süre hissedilmiştir.

1.2. İzak Şamir (1984-1992): 'Eretz İsrail' İdeali

İzak Şamir İsrail'in siyasi figürlerinden ve Likud Partisi'nin önde gelen isimlerinden biridir. İzak Şamir, Ulusal güvenlik ve ulusal çıkarlar konusundaki tavizsiz tutumu siyasi kariyeri boyunca sürmüştür. İzak Şamir 22 Ekim 1915 Polonya doğumludur. Gençlik yıllarında Ze'ev Jabotinsky'nin öncüsü olduğu Siyonist bir gençlik hareketi olan Betar Hareketi'nin aktif bir üyesi olarak Yahudiler'in bağımsızlığı adına mücadele yürütmüştür. Bu bağlamda 1935'e gelindiğinde Varşova'daki hukuk eğitimini yarıda bırakarak İsrail'in bağımsızlığı için eylemler yürüten yeraltı direniş gruplarına katılmıştır. İlk adım olarak Etsel'e¹⁴ ve ardından Lehi (Stern Çetesi)' ye¹⁵ katılarak, Eretz Israel ideali uğruna İngiliz mandasına karşı mücadele eden yeraltı gruplarına liderlik etmiştir.

İzak Şamir, 1943 yılında İngiliz yönetimi tarafından tutuklanarak Eritre'de bulunan esir kampına sürgün edilmiştir (Likud, 2012). Revizyonist Siyonist ideolojinin, Eretz Israel kökleriyle yetişen Şamir, 1947 yılında esir kampından kaçarak Cibuti üzerinden Fransa'ya gitmesinin ardından burada siyasî sığınma hakkı talep etse de 1948 yılında İsrail devletinin resmî ilanından sonra tekrar İsrail'e dönen Şamir; 1949 yılına kadar Lehi'nin yeraltı milislerinin komutanlığını yürütmüştür (Likud, 2012). İsrail'in bağımsızlığını kazanmasının ardından 1950 yılının ortasında, ülkenin istihbarat teşkilatı olan Mossad'a katılmıştır. Burada üst düzey görevlerde bulunarak; İsrail'in güvenliği adına önemli çalışmalara imza atmıştır (JVL, 2024). Mossad, İsrail dış istihbarat ve özel operasyonlardan sorumlu gizli servis olmakla birlikte İsrail için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda bakıldığında Mossad'daki deneyimi, Şamir'in güvenlik ve istihbarat ve operasyonel disiplin konularına olan yetkinliğini pekiştirme konusunda önemli rol oynamaktadır (JVL, 2024).

1960'ların sonuna gelindiğinde İzak Şamir, Menahem Begin'in teklifi üzerine Herut Partisi'ne katılarak siyasi kariyerine ilk adımını atmıştır. İzak Şamir partide öne çıkarak hızla yükselmesinin ardından Begin'in liderliğinde önemli görevler üstlenmiştir. 1973 yılında Herut, İsrail'in diğer sağ kanat partileriyle birleşerek Gahal Bloğu'nu oluşturmasının

¹⁴ İsrail bağımsızlık mücadelesinde bilinen Irgun adlı silahlı örgütün bir türüdür.

ardından, sağ fraksiyon siyasi gücünü arttırmıştır. 1973 yılında Likud Partisi'nin kurulması ve seçimler sonucunda iktidarı elde etmesiyle Şamir, siyasi kariyerinde ün kazanmıştır. Başbakan Menahem Begin'in kabinesinde Dışışleri Bakanı Moşe Dayan'ın istifasının ardından bakanlığa İzak Şamir getirilmiştir (JVL, 2024).

1978'deki Mısır ile müzakere sürecinde, müzakerelere öncülük eden Şamir, Arap ülkeleriyle barış anlaşmalarında büyük tavizler verilmesine karşı çıkmış ve bu tür anlaşmalarının İsrail'in uzun vadeli güvenliğini tehlikeye atabileceğini savunmuştur (Shamir, 1982:796-797). Bu dönemde İzak Şamir'in dış politika anlayışı, güvenlik ve tavizsiz tutum üzerine kuruluydu. Şamir için İsrail'in güvenliği her şeyden önce gelmekteydi. Bu doğrultuda toprak tavizini öngören adımları kesinlikle reddetmekteydi. Ona göre Yahudi yerleşimlerinin herhangi bir bölümünden vazgeçmek yasaktı ve "Yahudi yerleşimlerinin sökülme için kurulmadığı" savıyla hareket etmekteydi (Naor, 2005:169).1983'te Başbakan Menahem Begin'in istifa etmesinin ardından yerine geçti. Begin'den kalan dönemi tamamlayan Şamir, 1984'te seçimlere girerek rakibi Şimon Peres'e yenilse de Peres hükümeti kuracak çoğunluğu sağlayamamıştı.

Likud lideri Şamir, 1988'deki seçimlerde İşçi Partisi lideri Şimon Peres ile yeniden Ulusal Birlik Hükümeti kurmuş ancak bu hükümet Knesset'ten güvenoyu alamadığı için düşürülmüştür. Bu durumun üzerinden çok geçmeden İzak Şamir, dar bir şekilde de olsa koalisyon hükümeti kurmayı başarmıştır. İzak Şamir'in siyasi yükselişi, ideolojik tutarlılığı ile açıklanabilir. Likud Partisi'ni temsil eden Şamir, parti içerisinde ve İsrail siyasetinde tavizsiz bir lider olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde yerleşim politikalarına verdiği destek ve Arap-İsrail çatışmalarına yönelik sert tutumları ile tanınmıştır. Bu bağlamda Yahudi halkının ve İsrail'in konumunu güçlendirmek isteyen Şamir, 'Eretz Israel' ideolojisinin yansıması olarak Golan Tepeleri'nin ilhakını; Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesini desteklemekteydi. Şamir için Filistin, Yahudilerin anavatanı olarak görülmekteydi (Ağdemir, 2014:64).

İzak Şamir'in Yahudi yerleşim yerleri politikası, Jabotinsky'nin Revizyonist Siyonizm ideolojisinden derin izler taşımaktadır. İzak Şamir, Revizyonist Siyonist hareketin bir temsilcisi ve Likud Partisi'nin kurucu liderlerinden biri olarak, Batı Şeria ve Gazze'deki yerleşim yerlerinin İsrail'in ayrılmaz bir parçası olduğuna inanmıştır. Bu ideolojik görüş, İsrail'in güvenliği ve tarihsel Yahudi vatanı iddiasını bir araya getirmiştir. Başbakan Şamir, bu bölgelerin Yahudi halkının antik toprakları olduğuna ve Yahudiler'in bu bölgelerde yerleşim kurma hakkının tartışılmaz olduğuna inanmıştır (Rynhold & Waxman, 2008:17). İzak Şamir'in yerleşim yerleri politikası hem ideolojik temellere dayanan hem de güvenlik

kaygılarıyla şekillenen bir yaklaşım olmuştur. Nitekim İsrail'in en sağcı hükümetlerinden biri olan İzak Şamir hükümetinde, Yahudi yerleşim yerlerinin sayısı iki katına çıkarılmıştır (Rynhold & Waxman, 2008:18).

İki devletli çözüm fikrine şiddetle karşı çıkan İzak Şamir, Batı Şeria ve Gazze'de bir Filistin Devleti'nin kurulmasının İsrail güvenliğini ciddi bir şekilde tehlikeye atacağı düşüncesini taşımaktaydı. Öyle ki 1987'de yaşanan Birinci İntifada ile Başbakan Şamir, bu eylemlerin İsrail'e zarar verecek bir süreç olmasına izin vermemek için askerî güç kullanımını arttırmıştır. 9 Aralık 1987'de İsrail'in askerî aracının Gazze Şeridi'nde bulunan kontrol noktasında dört Filistinli işçiye çarparak öldürmesi ile Birinci İntifada'nın fitili ateşlenmiştir. (Fırat, 2021) Likud lideri Şamir, kitlesel bir ayaklanmaya dönen intifada hareketinin tek sorumlusu olarak FKÖ' yü görmekteydi. (JVL, 2024) Bu çerçevede Şamir, İntifada sırasında FKÖ ile yapılacak herhangi bir müzakereye karşı çıkmaktaydı. Nitekim FKÖ'nün de İsrail'in varlığına karşı bir tehdit olduğunu savunmaktaydı. Şamir'in Birinci İntifada'ya tepkisi, onun genel olarak Filistin politikasındaki tavizsiz duruşunu yansıtmaktaydı (Balpınar, 2019:172). Birinci İntifada (1987-1993), İsrail işgaline karşı Filistin toplumunun geniş çaplı bir direnişi olarak tarihe geçti. Filistinli gençlerin taş atarak başlayan protestoları, kısa sürede tüm Batı Şeria ve Gazze'yi kapsayan organize bir harekete dönüştü. Şamir hükümetinin öncülüğünde İsrail'in uyguladığı "demir yumruk" stratejisi kapsamında, İntifada'yı bastırmak amacıyla operasyonlar düzenlendi. Özellikle Filistinli göstericilerin yoğun olduğu bölgelerde askerî kontrol noktaları artırılarak, kitlesel tutuklamalar gerçekleştirildi. Savunma Bakanı İzak Rabin'in 'taş atanların kemiklerini kırın' şeklindeki ünlü talimatı, İsrail'deki Şamir hükümetinin bu dönemdeki yaklaşımını simgelemekteydi (Baumann, 2024:179). Ayrıca, uluslararası medya aracılığıyla İntifada'nın görüntülerinin dünya genelinde yayılması, Filistin sorununa olan sempatiyi arttırarak insan hakları örgütleri, İsrail'in askerî müdahalelerinin aşırı olduğunu, orantısız güç kullanımı olduğunu ve sivillere yönelik ihlaller içerdiğini rapor ettiler (UNRWA, 2024). Bu durum İsrail'in dış politikadaki konumunu zayıflattı ve özellikle ABD, İsrail üzerindeki baskısını arttırarak, barış görüşmelerinin başlatılması için diplomatik girişimlerde bulundu.

Birinci İntifada'nın Filistinliler üzerindeki sonuçları ise çok yönlü ve uzun vadeli olmuştur. Birinci İntifada, Filistinliler arasında güçlü bir ulusal kimlik bilinci yaratmıştır (Baumann, 2024:173). Halk, işgal karşı örgütlenerek, direnişin salt silahlı mücadeleyle değil; sivil eylemlerle de sürdürülebileceğini göstermiştir. Taş atan gençler, sokak gösterileri, grev ve boykotlar, işgale karşı geniş çaplı bir halk direnişi haline gelmiştir. Bu süreç, Filistin

toplumunun kendi içindeki dayanışmasını artırarak, özgürlük taleplerini daha geniş kitlelere yaymıştır. Birinci İntifada, Filistin Kurtuluş Örgütü ve İsrail arasında diplomatik bir çözüm arayışını hızlandırmış ve İntifada'nın yarattığı baskı, 1991'de Madrid Konferansı'na ve 1993'te Oslo Anlaşmaları'na giden süreci tetiklemiştir.

Başbakan İzak Şamir, Filistin'in özerkliği konusunda selefi Menahem Begin'in statükocu çizgisinden ilerleme taraftarıydı. İsrail-Filistin arasında artan kaos, diplomatik çabaların yoğunlaşmasının önünü açtı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bölgede değişen dinamikler üzerinde ABD, arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Orta Doğu'da İsrail'in güvenliğini önceleyen ABD Başkanı James Baker İsrail'i barış görüşmelerine katılmaya ikna etmeye çalıştı (Yıldırım, 2021:3855). İzak Şamir yerleşim yerleri konusunda katı bir tutum sergilemekteydi, öyle ki Başbakan Şamir, yerleşim yerlerinin inşası için zaman kazanmak adına barış görüşmelerine karşı isteksiz bir duruş göstermekteydi. İzak Şamir' in uzun vadeli planına göre, dağılmakta olan Sovyetler Birliği'nden ve Batı ve Doğu Avrupa'dan daha büyük bir Yahudi göçü, İsrail toprakları üzerinde kalıcı bir kontrol mekanizması oluşturulmasını sağlayacaktı (Ryhnhol & Waxman, 2008:19). Yahudi yerleşimleri meselesine ek olarak Başbakan Şamir, terörist olarak yaftaladığı FKÖ ile doğrudan müzakerelere katılmak istemiyordu. Ancak ABD öncülüğünde uluslararası baskıların artması ve ABD'nin Yahudi yerleşim yerlerinin inşası için sağladığı 10 milyar dolarlık krediyi askıya alması, İsrail kanadında konferansa katılma konusunda bir mecburiyet yaratmıştı. İsrail topraklarının herhangi bir uzlaşma ve pazarlık konusu olmayacağını savunan Şamir'in bu tutumunu Filistinliler "Şamir'in Üç Hayır" olarak adlandırdı: "Özerk bir Filistin Devleti'ne hayır; FKÖ ile görüşmelere hayır, Uluslararası bir konferansa hayır." (Shlaim, 1996:286) Üstelik Başbakan Şamir'in bu uzlaşmaz tavrının arkasında yerleşim yerlerini hızlandırma amacı yatmaktaydı. Nitekim barış görüşmeleri sürecinde yaptığı bir konferansta da bunu dile getirerek, "On yıl boyunca barış müzakereleri ve özerklik sürecini yürütebilirdim, böylelikle Yahudiye ve Samiriye'de on milyon Yahudi'ye ulaşırdık" şeklinde açıklamada bulunmuştur (Ryhnold & Waxman, 2008:19). Ancak, Şamir, ABD ile olan ilişkilerin bozulma riskinden endişe ederek 30 Ekim 1991'de düzenlenen Madrid Konferansı'na katılmayı kabul etmiştir. FKÖ ile barış masasında bulunmak istemeyen Şamir'in karşısında FKÖ üyesi olmayan, Filistinli önde gelen isimler yer almaktaydı (BBC, 2024). Tarafların büyük ölçüde ihtiyatlı

tutum sergilediği 1991 Madrid Konferansı¹⁶ diyalogların düşük seviyede kaldığı bir görüşme olarak kaydedilmiştir. Arafat'ın onayı olmadan bir neticeye varmak istemeyen Filistinliler ve 1967 sınırları konusunda tavizsiz tutum sergileyen İsraililer arasında görüşmeler ABD'nin istediği gibi ilerlemese de İsrail'in FKÖ lideri Arafat ile doğrudan temasının önünü açarak Oslo Barış Süreci'nin temellerini atmıştır (USA, 1991).

Madrid Barış Konferansı'na giden süreç, bölgesel ve uluslararası düzeydeki dinamiklerin değişmesiyle şekillendi. Birinci İntifada sürecinde İsrail askerlerinin silahsız Filistinli çocuklara, kadınlara ve sivillere yönelik yaptıkları orantısız müdahale nedeniyle oluşan uluslararası baskı, ABD'nin Orta Doğu'daki diplomatik girişimleri ve Soğuk Savaş sonrası değişen küresel dengeler, bu süreci mümkün kılmıştır. İzak Şamir, tüm bu süreç boyunca tavizsiz bir liderlik sergilemiştir. Öyle ki İzak Şamir, İsrail-Filistin çatışması özelinde bakıldığında Begin'den daha uzlaşmaz bir tavır sergileyerek bu konuda her türlü pazarlığa şiddetle karşı çıkmaktaydı (Naor, 2005:175).

Başbakan Şamir yerleşim yerleri siyasetinin İsrail'in toprak bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynadığına inanmış ve bu politikanın Filistin meselesindeki temel unsurlardan biri olduğunu öne sürmüştür. Ancak bu politika hem iç hem de dış arenada büyük tepkilere yol açarak barış görüşmelerini tıkamış; İsrail'in uluslararası ilişkilerini zorlamıştır. İzak Şamir yönetimindeki Likud hükümeti, tıpkı Menahem Begin'de olduğu gibi Eretz Israel'e yönelik ideolojik bir taahhüt niteliğinde olmuş ve gelecekteki herhangi bir bölgesel bölünme olasılığının önünü kesmeyi amaçlamıştır (Rynhold & Waxman, 2008:19). İki liderin ideolojik çerçevesi içerisinde benzerlikler görülse de başbakanlıkları dönemlerindeki jeopolitik durum ve kendi kişisel yaklaşımları bu politikaları şekillendirmiştir. Begin konjonktüre uygun olarak Araplar ile stratejik menfaatlerini gözeterek barış masasına otursa dahi Şamir için aynı durum söz konusu değildir. Başbakan İzak Şamir müzakereye kapalı; yerleşim politikalarında katı ve güvenliği önceleyen Jabotinskyen bir çizgide kalmıştır.

İzak Şamir, uzun ve çalkantılı siyasi kariyerinin ardından Likud Partisi lideri olarak 1992 seçimlerine katılmış; Likud Partisi yüzde 24,8 oy alarak İşçi Partisi'nden rakibi İzak

¹⁶ 1991 Madrid Konferansı, İsrail-Filistin çatışmasını çözmek amacıyla düzenlenen önemli bir diplomatik girişimdi. Madrid Konferansı'nın en önemli yönlerinden biri, İsrail ile Filistin temsilcileri arasındaki doğrudan görüşmelerin başlamasıydı. FKÖ resmen tanınmasa da Filistin heyeti, Ürdün delegasyonunun bir parçası olarak konferansa katıldı. İsrail, güvenlik garantileri elde etmek amacıyla görüşmelere katılırken; Arap tarafı İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve bağımsız bir Filistin devletini talep ediyordu (USA, 1991)

Rabin'in aldığı yüzde 34,6 oy karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Seçim yenilgisinin ardından, İzak Şamir Likud Partisi içindeki liderliğini sürdürmekte zorlanarak 1993 yılında Likud'dan istifa etmiş ve böylece aktif siyasetini de sona erdirmiştir (JVL, 2024).

1.3. Binyamin Netanyahu (1996-1999) I. Dönem: Barış Sürecini Yeniden Değerlendirme

Binyamin Netanyahu'nun 1996-1999 yılları arasında İsrail başbakanı olarak görev yaptığı birinci dönemi hem İsrail'in iç siyasetinde hem de Arap-İsrail barış sürecinde kritik bir dönüm noktasıdır; bu dönem, Netanyahu'nun sert güvenlik politikaları, Oslo Anlaşmaları'na yönelik eleştirileri ve bölgesel diplomatik çabalarıyla şekillenmiştir. Netanyahu politikaları, İsrail'deki siyasi söylemler ile birlikte toplumsal dinamikleri şekillendirmiştir. 1996-1999 ve 2009-2021 ve 2022'den günümüze kadar iki döneme ayrılan etkin siyasi kariyeri, İsrail'in bugünkü konumu adına önem arz etmektedir.

Binyamin Netanyahu, 1949'da Tel Aviv'de dünyaya gelmiştir. Eğitimi için ABD'ye giden Netanyahu burada eğitim gördüğü sırada 1967'de İsrail' de Altı Gün Savaşları' nın meydana gelmesiyle eğitimini yarıda bırakarak, askerî yükümlülüğünü yerine getirmek üzere İSG'ye katılmıştır. İSG'de elit birim olan Sayeret Matkal'da görev yaparak bir dizi askerî operasyon yürütmüştür. 1973' te Yom Kippur Savaşı'nda yüzbaşı rütbesine yükselerek, altı yıllık askerî hayatının ardından terhis edilmiş; eğitimini tamamlamak üzere yeniden ABD' ye dönmüştür (Koçak, 2023: 55). ABD' de Massachussets Teknoloji Enstitüsü'nde mimarlık lisans programını tamamlamasının ardından işletme programında yüksek lisansını yapmıştır. Eğitimi tamamlamasının ardından Netanyahu, 1982 yılında İsrail'in ABD'de bulunan diplomatik misyonuna katılarak; Washington Büyükelçiliği'nde misyon şefi yardımcısı olarak görev almıştır. 1984 yılına gelindiğinde Binyamin Netanyahu, İsrail'in BM temsilcisi olarak atanarak, bu görevini dört yıl sürdürmüştür (Koçak, 2023:55). Bu dönem Netanyahu'nun uluslararası arenada deneyim kazanmasına ve küresel diplomatik ilişkiler bakımından tanınırlığına katkı sağlamıştır.

1988 yılında İsrail'e geri dönen Netanyahu Likud Partisi'ne katılarak siyasi kariyerine ilk adımı atmıştır. İzleyen dönemde Knesset'e seçilen Netanyahu, dönemin Dışişleri Bakanı Moşe Arens ve yerine gelen David Levy' nin bakan yardımcısı olarak hükümette görev almıştır. 1988-1991 yılları arasında yürüttüğü bu görev esnasında Birinci İntifada, Madrid Konferansı gibi siyasi olarak kritik önem taşıyan meselelerin karar mekanizmasında yer almıştır (JVL, 2024). Netanyahu'nun Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak hükümette görev

yaptığı dönemdeki performansı güçlü bir İsrail imajı etrafında şekillenmiştir. Bu dönemdeki deneyimleri, ilerleyen yıllarda başbakanlık görevlerinde uygulayacağı stratejiler için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Nitekim Netanyahu İsrail'in güçlü bir konumda olmasını hedefleyen; güvenlik ve terör konularında taviz vermeyen siyasi tutumunu bakan yardımcısı olduğu dönemden günümüze kadar taşımıştır.

1992 genel seçimlerinde Likud Partisi'nin İşçi Partisi karşısında aldığı yenilgi, partide liderlik değişikliğini neredeyse zorunlu kılmıştır (JVL, 2024). Likud Partisi'ne uzun süredir liderlik eden İzak Şamir'in siyasetten çekilmesinin ardından, partide yeni bir lider arayışı başlamıştır. Bununla birlikte Netanyahu, parti içerisindeki genç ve dinamik figürlerden biri olarak ön plana çıkarak liderlik yarışını kazanmıştır. 1993 yılında Yithzak Shamir siyasetten çekilmesiyle Likud genel başkanlığına getirilen Netanyahu, parti lideri olarak İsrail sağıını temsil etmeye başlamıştır. Netanyahu Likud'un geleneksel sağcı politikalarını korurken, partinin geniş kitlelere hitap etmesini sağlamıştır. Netanyahu Likud liderliğine geldiğinde Filistin ile sürdürülen barış sürecine karşı eleştirel bir tavır sergilemekteydi. Binyamin Netanyahu özellikle 1993 yılında dönemin İşçi Partisi hükümeti ve Başbakan İzak Rabin 'in yürüttüğü, FKÖ ile yapılan Oslo Anlaşmaları'na karşı çıkmaktaydı.

1990'lı yıllarda başlayan, İsrail ve FKÖ ile arasında barışı sağlama amacıyla başlayan süreç, Orta Doğu'daki çatışmaların sona erdirilmesi ve iki devletli bir çözüm yolunun açılması umuduyla başlatılmıştır. Bu görüşmeler iki devletin resmî kanaldan birbirini ilk kez tanımaları anlamına gelmektedir. ABD Başkanı Bill Clinton aracılığında, FKÖ lideri Yaser Arafat, İsrail lideri İzak Rabin ve İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, FKÖ üyesi Mahmud Abbas arasında gerçekleşen Oslo Görüşmeleri BM' nin aldığı 'Filistin halkı için self-determinasyon' hakkının hayata geçirilmesi amacını taşımaktaydı (Sade, 2018). Anlaşma kapsamında Filistinliler, İsrail'in aşamalı çekilmesi karşılığında İsrail'i tanımayı ve iş birliği yapmayı kabul etmekteydi. Anlaşmaya destek verenlerin yanı sıra muğlak ifadeler barındırması ve bağımsız Filistin Devleti ve Yahudi yerleşimcilerin statüsü ile ilgili kesin bir ifade kullanılmaması Hamas, Hizbullah ve Müslüman Kardeşler Örgütü'nün FKÖ lideri Arafat'a tepki göstermesine neden olmuştur. İsrail kanadında da sağıın başat gücü olan Likud Partisi'nden Ariel Şaron ve Binyamin Netanyahu, iktidarlıklarında anlaşmanın yok hükmünde sayılacağını belirtmişlerdir (Kaya ve Polat, 2023:236).

Müzakere sürecinde İsrail ve Filistin taraflarının 1995'te Filistin özerkliğini ve İsrail'in Filistin topraklarından askeri gücünün çekilmesini öngören Oslo II. Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma Batı Şeria'yı üçe bölmekteydi:

Alan A: Tamamen Filistin yönetiminde olan bölgeler (şehir merkezleri)

Alan B: Sivil yönetimi Filistinlilere, güvenlik kontrolü ise İsrail'e ait olan bölgeler

Alan C: İsrail'in hem sivil hem de güvenlik kontrolünde olan bölgeler (BBC, 2024).

Müzakerelerin devam ettiği süreçten sonra İsrail ile Filistinli gruplar arasında barış görüşmeleri karşıtlarının gösterileri giderek ivme kazanmıştır. Nitekim Likud lideri Netanyahu, Oslo Anlaşmaları'nın İsrail'in güvenliği açısından endişe uyandırdığını ve bu bağlamda Filistin Yönetimi'ne yüksek tavizler verildiğini ileri sürmekteydi (Kaya ve Polat, 2023:237). Netanyahu'nun parti liderliği sırasında barış görüşmelerine karşı olan tepkisi sert muhalefet siyaseti ile birleşmişti. Sağ fraksiyonun önde gelen ismi olan Netanyahu'nun görüşmelere şiddetle karşı çıkması, halkta karşılık bularak Arap karşıtı eylemlere dönüşmüştür. Eylemler kitle hareketine dönüşerek ülkede sağ eğilimli bir ayaklanmaya neden olmuştur. Dönemin İşçi Partisi lideri ve Başbakan İzak Rabin barış görüşmelerinin öncüsü olduğu sırada Ian Bar Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim gören sağ görüşlü bir öğrenci olan Yigal Amir tarafından, Tel Aviv'de konuşma yaptığı esnada suikaste uğrayarak hayatını kaybetmiştir (BBC, 2023). Barış görüşmelerine Netanyahu liderliğinde gösterilen tepkiler ideolojik, stratejik ve politik faktörlerin bir birleşimi olarak değerlendirilmektedir. Oslo Anlaşmaları'na karşı oluşan bu tutum, Likud'un geleneksel güvenlik politikaları ile uyumlu olmakla birlikte, bu dönem Netanyahu'nun liderlik tarzı ve retorisi ile de desteklenmiştir. Söz konusu tepkiler, İsrail'in barış sürecindeki dinamiklerinin değişmesini beraberinde getirmiştir.

İzak Rabin suikastinin ardından başbakanlık için seçimlere gidilmesi zorunlu hale gelmiştir. 29 Mayıs 1996'da yapılan seçimlerde Başbakan'ın ilk kez doğrudan seçilmesine karar verilmiştir. Bu tarihe kadar olan dönemlerde Başbakan, Knesset tarafından seçilmekteydi. Likud Partisi'nin bu dönemde lideri olan Binyamin Netanyahu, parti adına seçimlerde adaylığını koydu (Inbar, 1997:33). Netanyahu'nun seçim kampanyası, Rabin'in suikastinin ardından oluşan siyasi atmosferde gerçekleşmiştir. Oluşan bu atmosferde barış görüşmeleri sekteye uğrayarak ciddi tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda Likud ve Netanyahu adına 1996 seçimlerini kazanmak siyasi yelpazenin merkezine eklemlenmek açısından oldukça önemli hale gelmiştir. Netanyahu'nun karşısında İzak Rabin'in halefi olarak Şimon Peres bulunmaktaydı. Netanyahu seçim süreci boyunca İsrail ve Hamas arasında yaşanan intihar saldırılarını kampanyasına entegre ederek, güvenlik ve terörle mücadele kavramlarına odaklanmaktaydı. 1984-1986 yıllarında İşçi Partisi'nin iktidarlığında Başbakanlık görevini yürüten Peres, Netanyahu tarafından Rabin kadar güvenlik odaklı

olmadığı gerekçesiyle eleştirilmekteydi (Peretz ve Doron, 1996:533). Hamas'ın saldırılarının arttığı dönemde kamuoyunda oluşan ve giderek artan güvenlik endişesi, İsrail seçmeninin sağ fraksiyona kaymasına neden olmuştur. Netanyahu'nun seçmenlere görece daha sert güvenlik politikaları vaat etmesi seçim atmosferini Netanyahu ve Likud lehine çevirmiştir (Seydi, 2010:318).

1996 seçimlerinde Likud 32 milletvekili çıkarmış ve din temelli küçük partilerle koalisyon¹⁷ kurarak Golan Tepeleri'nden çekilme karşıtı ve Filistinliler ile yapılan barış müzakereleri pazarlığına karşı duran tutumuyla yürüttüğü seçim kampanyası ile İsrail'in en genç başbakanı olarak göreve başlamıştır (Seydi, 2010: 318). Netanyahu'nun siyasetteki bu yükselişi İsrail siyasetinin önemli bir figürü haline getirdi. Genç yaşına rağmen İsrail'in etkili sağcı liderlerinden biri olsa da aşırı söylemleri sağ ve sol arasındaki ideolojik mücadeleyi belirginleştirdi.

Netanyahu'nun ilk başbakanlık dönemi İsrail'in Filistin politikasında güvenlik ve terörle mücadele konularının ön planda olduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir. Oslo sürecine yönelik ihtiyatlı tutumuyla 'güvenlik içinde barış' tezini savunmaktaydı. Bu bağlamda Rabin suikastinin ardından kilitlenen barış süreci Netanyahu iktidarlığında da somut bir ilerleme kaydetmemekle birlikte; Filistin'de bulunan Yahudi yerleşimlerini desteklemekteydi. Bununla birlikte FKÖ'yü diktatör devletler ile gizli anlaşmalar aracılığıyla çalışan bir terör örgütü olarak kabul ediyordu (Shlaim, 1996:291). Netanyahu'nun Oslo Anlaşmaları'na mesafeli yaklaşımı, Filistinliler ile müzakere sürecini tıkamaktaydı. Netanyahu Oslo Anlaşmaları'nı İsrail'i tehlikeye attığı ve Jabotinskyen gelenekteki Eretz Israel idealinin sonunu getirebileceği düşüncesiyle karşı çıkmakta ve bu durumun Jabontinsky ve Begin'in mirasına ihanet olacağını vurgulamaktaydı (Shlaim, 1996:293). Ancak 1997 yılında ABD'nin baskısıyla imzalanan Hebron Anlaşması diğer bir ismiyle El-Halil Anlaşması, Batı Şeria'daki El-Halil şehrinin büyük kısmının Filistin yönetimine devredilmesini sağladı. Anlaşma ile Filistin Polis Teşkilatı'nın temelleri atılarak, Filistin yönetimine yetkiler tanınmıştır (Said, 1997). Bu anlaşma barış sürecinin devam etmesi adına bir adımdı, ancak Netanyahu'nun koalisyon hükümeti içindeki radikal unsurlar ve yerleşim politikaları nedeniyle uygulamada büyük zorluklar yaşandı (Britannica, 2024).

¹⁷ Binyamin Netanyahu'nun kurduğu 27. Hükümet, Likud Partisi, Gesher Partisi, Tzomet Partisi, Ulusal Dinî Parti, Yisrael BaAliyah, Üçüncü Yol Partisi, Şas Partisi ve Birleşik Tevrat Yahudiliği partilerinden oluşmaktadır (Knesset, 2024).

1997-1998 yılları arasında İsrail ve Filistinliler arasındaki ilişkiler, güven eksikliği ve taraflar arasındaki şiddet olayları nedeniyle daha da gerildi. Netanyahu'nun yerleşim faaliyetlerini genişletmesi ve Filistin tarafının terörle mücadelede yeterince adım atmadığı yönündeki iddialar barış sürecinin çıkmaza girmesine yol açtı. Bu dönemde ABD Başkanı Bill Clinton, süreci canlandırmak için çeşitli girişimlerde bulundu. Clinton, tarafları bir araya getirerek müzakereleri yeniden başlatmak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Ekim 1998'de, ABD lideri Clinton'ın arabuluculuğunda Maryland'deki Wye Nehri'nde yapılan müzakereler, İsrail ve Filistin liderleri Netanyahu ve Yaser Arafat'ı bir araya getirerek 23 Ekim 1998'de Wye Nehri Memorandumu imzalandı (Çağrı, 2001:174). Anlaşmaya göre İsrail Batı Şeria'nın belirli bölgelerinden aşamalı olarak çekilecek; Filistin yönetimi terör faaliyetleri ile mücadelede sorumluluklarını arttıracak, İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı kısıtlamaların hafifletilmesi ve Batı Şeria'daki ekonomik gelişim projelerinin desteklenmesi öngörülmekteydi (Relief, 1998). Anlaşma taraflar arasındaki güveni yeniden tesis etmeyi ve Oslo sürecini canlandırmayı amaçlamaktaydı. Ancak, anlaşmanın uygulamasında yine sorunlarla karşılaştı ve Netanyahu hükümeti içindeki ekonomik ve siyasal baskılar nedeniyle (Britannica, 2024) anlaşmanın tam olarak uygulanamaması, sürecin tekrar durma noktasına gelmesine yol açmıştır. Wye Nehri Memorandumu'na giden süreç, barış sürecinin kırılğan doğasını ve taraflar arasındaki derin güven eksikliğini ortaya koyan bir dönemi temsil etmektedir. Bu süreç aynı zamanda Netanyahu'nun Filistin politikasının ana hatlarını da belirlemektedir. Wye Nehri Anlaşması'nın uygulanmasına ilişkin itirazlar koalisyon itirazlarını rahatsız ederek, iktidar içerisindeki sağ ortaklar arasında çatırdamaya yol açmıştır. Netanyahu Knesset'e erken seçim çağrısında bulunurken rakibi İşçi Partili Ehud Barak, İsrail ile Filistinli Araplar arasındaki kavgayı sona erdireceğini vaat etmekteydi. 1999 seçimlerinde Ehud Barak'ın oyların yüzde 56,1'ini, Netanyahu'nun ise oyların yüzde 43,9'unu almasıyla iktidarlığının ilk dönemini sona ermiştir (Seydi, 2010:319).

1.4. Ariel Şaron (2001-2006): Ulusal Güvenlikte Yeni Evre: Batı Şeria Duvarı

Ariel Şaron (1928-2014) İsrail'in askerî ve siyasal tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. 1928 yılında; İngiliz manda yönetimi altında olan Filistin'de dünyaya gelmiş ve gençlik yıllarında sivil örgütlenmelere dahil olmuştur. Gençlik döneminde, İsrail'in askerî bir yeraltı örgütü olan Haganah birliğine katılarak askerî ve siyasal kariyere adım atmıştır (Aronoff, 2010:151). 1948 yılında Arap-İsrail Savaşları'nın meydana gelmesiyle askerî kariyerinde

yükselişe geçmiştir. 1948’de Arap-İsrail Savaşı’nda müfreze komutanı¹⁸ ve istihbarat elemanı olarak görev yapmasının ardından İSG’ye katıldı. İsrail resmî olarak varlığını ilan ettikten dört yıl sonra 1952 yılında; 1948 Savaşı’nın misilleme politikalarını yürütmek amacıyla Ariel Şaron “101. Birlik” adıyla bilinen özel komando birliğini kurdu (Bell, 2005:249).

Ariel Şaron 14 Ekim 1953’te Filistin’in Kibya köyüne düzenlenen operasyonun başında bulunmaktaydı. 101. Birlik’in gerçekleştirdiği bu operasyonda Yahudi bir kadın ve iki çocuğunun öldürülmesine misilleme olarak 45 evin imha edilmesinin ardından 69 Filistinli hayatını kaybetmiştir (Bell, 2005:249). Genç yaşlarından itibaren tanınmaya başlayan Şaron kendi savaş taktiklerini, stratejisi haline getirmişti. Şaron’un genç yaşlarda başlayan askerî kariyeri 1956’da patlak veren Süveyş Savaşı ile ivme kazanmaya devam etti. Ariel Şaron 1956’daki Süveyş Savaşı’nda birliğinde bulunan paraşütçüleri Sina Çölü’nde bulunan Mitla Geçidi’ne göndererek bireysel olarak stratejik bir eylem başlatmıştır ancak başlatılan eylem 38 İsrail askerinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim Ariel Şaron’un itaatsizlik olarak görülen eylemi dönemin Genelkurmay Başkanı Moşe Dayan’ın sert tepkileriyle karşılaşmıştır (Bell, 2005:250). Ariel Şaron her ne kadar Sina Çölü’ne gerçekleştirdiği eylemde başarısız olsa da bu olayın ardından tümgeneral rütbesine yükselerek karar alıcı mekanizmalar içerisinde bulunmaya başlamıştır.

1967 Arap-İsrail Savaşı’nda tümgeneral rütbesinde bulunan Şaron, Sina Yarımadası’na konuşlandırdığı askerleri ile birlikte Mısır askerî kuvvetlerine yönelik etkili manevralarla İsrail’in Mısır ordusu karşısında zafer kazanmasını sağlayarak Sina Yarımadası’nın İsrail’e bırakılmasıyla sonuçlanmasında kritik bir rol üstlenmiştir.

1973 yılında askerî kariyerini İSG’den istifa ederek siyaset sahnesine de olmak isteyen Ariel Şaron, 1973 seçimlerinde liberal gruba dahil olarak Likud milletvekili olarak Knesset’e seçildi. Knesset’e milletvekili olarak seçilmesinin ardından hem siyasi mizaca uygun olmadığı hem de 1973 yılında Yom Kippur Savaşı’nın başlamasıyla orduya desteğe çağrıldığı gerekçesiyle parlamentodan istifa etmiştir (Bell, 2005:251). Ariel Şaron 1973’teki Yom Kippur Savaşı’nda askerî kariyerinin görece en ünlü dönemini yaşayarak ‘Arik’¹⁹ lakabını almıştır (Lis, 2014).

¹⁸ Bir bölükten sorumlu komutan rütbesidir.

¹⁹ İbranicede ‘aslan’ anlamına gelmektedir.

Ariel Şaron'un bu başarısına karşılık olarak dönemin İşçi Partisi hükümetinin başında bulunan İzak Rabin tarafından özel güvenlik ve terör danışmanı olarak atandı. Bu siyasi görevindeyken 1976 yılında kendi partisi olan Slomitzon Partisi'ni kurarak, Araplar ile yürütülen müzakere sürecini desteklemeye başladı. 1977 seçimlerinde iki sandalye kazandı ve elde ettiği bu kısmî başarı ile Şaron, Menahem Begin'in Likud hükümetine katıldı (Ulutaş vd., 2012:87).

Ariel Şaron'un aktif siyasete yeniden girmesi ve 1977 yılında Menahem Begin hükümetinde Tarım Bakanı olma teklifini kabul etmesinin ardından, askerî kariyerinden bağımsız olarak siyaseten de karar alıcı bir makama getirildi. Ariel Şaron'un bu görevi kabul etmesindeki asıl amaç, Arap-İsrail Savaşları'nın ardından elde edinilen topraklarda Yahudi yerleşim yerlerinin genişletilmesine öncülük etme isteğiydi. Bu bağlamda Yahudi grupları Filistin'deki köy ve kasabalara yerleştirerek kalıcılığı destekleme politikaları yürütmekteydi. Şaron'un başlattığı büyük ölçekli Batı Şeria ve Gazze'ye yerleşme planı; Filistinli Arapların bölgeye geri dönme isteğini önlemeye yönelik bir önlem niteliği taşımaktaydı. Nitekim Ariel Şaron da bu stratejisiyle eşgüdümlü olarak Gush Emunim²⁰ Hareketi'ne destek vermekle birlikte; bu hareketi desteklerken yerleşimcilerin hamisi olarak görülmekteydi. Gush Emunim'i tarihî ve dini nedenlere ek olarak, stratejik ve güvenlik gerekçeleriyle desteklemekteydi. Bu bağlamda yerleşim yerlerinin yeniden inşasını teşvik etmek adına bulunduğu siyasî konumu kullanarak, ekonomik araçlardan ve sübvansiyonel konutlardan yararlanmaktaydı (Ağdemir, 2015:13). Şaron'un Menahem Begin ile ortak yürüttüğü Batı Şeria ve Gazze'deki bu yerleşimci politikası, İsrail'in yerleşim siyasetinin temelini oluşturmaktadır.

1981 yılında Menahem Begin, Şaron'u hükümetin Savunma Bakanı olarak atadı. Bu dönemde Şaron yerleşim politikalarından da anlaşıldığı üzere, bölgedeki güvenlik tehditlerine karşı agresif politikalar izlemekteydi. Savunma Bakanı olarak göreve başlamasının ardından stratejik güvenlik politikalarına ivme kazandırarak, Savaş sonrası edinilen topraklarda İsrail adına oluşacak muhtemel bölgesel tehditleri ortadan kaldırmayı planlamaktaydı ve Şaron bu politikanın ilk durağı olarak Lübnan'dan başlamıştı. Begin yok etmeye yemin ettiği FKÖ'nün Lübnan'daki sempatisini azaltmak ve İsrail'in Lübnan'daki müttefikleri Maruni lider Beşir Cemayel'in konumunu güçlendirerek rakipsiz bir güç odağı olması amacıyla askerî bir

²⁰ 1974 yılında "İsrail halkı için İsrail toprakları" ve "Barış için toprak"sloganlarından hareketle kurulan, stratejik yerleşim amacıyla kurulan örgüt.

harekât planladı. FKÖ lideri Yaser Arafat'ın Batı Şeria ve Gazze'deki etkisini Lübnan'ın aracılığıyla kırmayı hedeflemektedir. Nitekim 1982 yılında Beşir Cemayel'in suikastle öldürülmesini meşru bir gerekçe olarak göstererek; Şaron liderliğindeki İsrail ordusu ve beraberindeki Hristiyan Falanjistler Beyrut'a ilerleyerek Sabra ve Şatila mülteci kamplarını kuşatmıştır. Kuşatmanın sonucunda ezici çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan birçok sivil hayatını kaybetmiştir (Bell, 2005:252).

Ariel Şaron'un bu saldırıdaki sorumluluğu, İsrail ordusunun kampların çevresinde bulunmasına ve durumu kontrol etmesine rağmen Falanjist milislerin bu saldırıyı gerçekleştirmesine müsaade etmesi olarak görülmektedir. Saldırının ardından 1983 yılında Ariel Şaron Kahan Komisyonu²¹ tarafından harekâtın sorumlusu olarak kabul edildi ve Savunma Bakanlığı'ndan istifaya zorlandı (Shlaim, 2000:417). Şaron'un aktif siyaseti adına bu durum hükümet tarafından eleştirilere neden olmakla birlikte Şaron'un siyasî kariyeri için tartışmalı bir durum meydana getirdi.

1983 yılında istifa etmesinin ardından Ekim 1983' te Menahem Begin'in yerine gelen İzak Şamir ile, Şaron yeniden İsrail hükümetine girdi. 1984-1988 yılları arasında Begin'in ardından Likud hükümetinin yeni başbakanı olan Şamir hükümetinde Sanayi ve Ticaret Bakanı olarak yer aldı (Likud, 2012). 1990 yılında İnşaat ve Konut Bakanı olarak siyasete devam ederek, bu süre zarfında daha önceki dönemlerde başlatmış olduğu yerleşim yerleri ile ilgili politikaları bizzat denetleme fırsatı olmuştur. 1992 yılına kadar bulunduğu konumda Filistin bölgesine ek yerleşim yerleri inşa edilmesinden sorumlu tutuldu (Aronoff, 2010:151). Nitekim Şaron, Batı Şeria ve Gazze'de büyük yerleşim blokları ve bunları güçlendirme politikası benimsemesinin yanı sıra; bu politika ile stratejik noktaları İsrail elinde tutmayı amaçlamıştır.

1998 yılına gelindiğinde İzak Şamir'in yerine gelen Binyamin Netanyahu tarafından Dışişleri Bakanı olarak atandı. Şaron'un bu görevi Filistinli Araplar ile ilgili müzakere süreci için oldukça önem arz etmekteydi. Bahsi geçen bu müzakere süreci içerisinde İsrail ve bölgedeki Araplar adına kritik önem taşıyan görüşmeler Wye River Muhtırası olmuştur. 1998 yılında barış sürecinin devamında imzalanan Wye River Muhtırası, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton aracılığıyla İsrail ve Filistin yönetimi lideri Yaser Arafat arasında imzalanmıştır.

²¹ Beyrut'un Sabra ve Şatilla köylerinde bulunan mülteci kamplarında gerçekleştirilen olaylara ilişkin, İsrail hükümetince kurulan araştırma ve soruşturma komisyonu.

Anlaşma metni İsrail'in Batı Şeria' da belirli alanlarda askerî varlığını azaltarak bu alanların Filistin yönetimine devredilmesin içermekteydi (Netanyahu, 2019).

1998 yılında Başbakan Netanyahu'nun koalisyon grubunun istifa etmesi ve Knesset'te çoğunluğu kaybetmesinin ardından hükümet feshedildi. 1999'da Ehud Barak'a karşı yüzde 43 oyla yenilmesinin ardından Netanyahu, Likud Partisi liderliğinden istifa etmiştir (Britannica, 2024). Binyamin Netanyahu'dan boşalan Likud Partisi'nin genel başkanlığına Ariel Şaron seçilmiştir. İşçi Partisi hükümetinin başında bulunan Başbakan Ehud Barak'a karşı ana muhalefet lideri konumuna gelen Şaron, siyasi kariyerinin dönüm noktasını yaşamaktaydı. 28 Eylül 2000 yılında ana muhalefet partisi lideri olarak İsrail'in egemenliğini vurgulamak amacıyla İsrail'in Tapınak Tepesi olarak adlandırdığı, Müslümanlar'ın kutsal mabet olarak kabul ettiği El-Aksa Camii'ne güvenlik güçleriyle yaptığı ziyaret Filistinli Araplar tarafından kışkırtıcı olarak algılanmış, Filistinliler'in protesto gösterileri düzenlemeleri ve ardından ivme kazanarak toplumsal ayaklanmalara neden olmuştur (Ağdemir, 2015:17). Protestolar, İsrail güvenlik güçleri ile Filistinli halk arasında yoğun çatışmaların yaşanmasını beraberinde getirdi. Kudüs'te başlayan ayaklanmaların hız kesmeden Batı Şeria ve Gazze'ye sıçraması sonucunda 5 yıl süren ayaklanmalar hem Filistin hem de İsrail tarafından binlerce kişinin yaralanmasına ve hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Al Jazeera, 2015).

Ariel Şaron'un gerçekleştirdiği provakatif ziyaret, Filistinliler tarafından İsrail'in Kudüs üzerindeki egemenlik iddialarını pekiştirme girişimi olarak algılandı. İsrail-Filistin barış süreci geçiş döneminde muhalefetteki Likud Partisi'nin lideri olarak barış sürecini zora sokarken, Filistinlilerin yıllarca sürececek olan öfke ve hayal kırıklığını tetikleyen bir kıvılcım olarak tarihe geçmiştir. Bu olaylar, Ariel Şaron'un başbakanlık dönemindeki politikaların temelini atacaktır.

Ariel Şaron'un güvenlik odaklı, sert politikaları, İsrail iç siyasetinde kısmen desteklenirken uluslararası kamuoyu tarafından eleştirilmekteydi. El-Aksa İntifadası ile İsrail-Filistin arasındaki durum karmaşık bir hale evrildi. Nitekim bu durum İsrail' de sol fraksiyondaki partiler tarafından da Ariel Şaron'un El-Aksa ziyaretinin masumane olmadığı; barış girişimlerini boşa çıkarmaya yönelik olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Çetin, 2022:307).

Bu dönemde Likud Partisi adına önemli bir figür haline gelen Şaron, ana muhalefet partisi lideriyken, 2001 yılındaki başbakanlık seçimlerinde İşçi Partisi'nin adayı Ehud Barak'a karşı oyların yüzde 62'sini alarak ezici bir üstünlük elde etti. Filistin sorunundan kaynaklı olarak İsrail halkının duyduğu güvenlik ihtiyacı, Şaron'un bu zaferinde önemli bir rol oynadı.

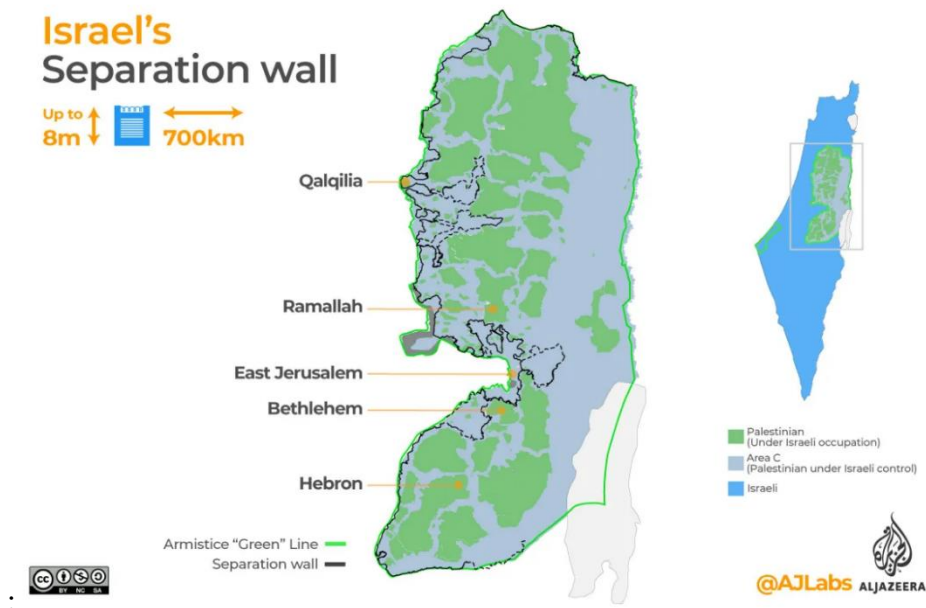
Şaron Mart 2001’ de İsrail’in 11. Başbakanı olarak, 15. Knesset’te yemin ederek görevine başladı. Şaron İsraili halk tarafından ‘buldozer’ olarak anılsa da Filistinliler için Sabra ve Şatila operasyonunu gerçekleştiren ‘Beyrut Kasabı’ olarak görülmesine ek olarak Şaron, 1948 yılından bu yana görece en yoğun yerleşim politikalarının baş mimarı olarak anılmaktaydı (Baumann, 2024:213).

Başbakan olarak Ariel Şaron, bakanlık ve askerlik dönemlerinde olduğu gibi güvenlik odaklı sert politikalar benimsemiştir. Bu bağlamda İsrail’in güvenliğini sağlamayı ve bölgesel terörizme karşı güçlü bir savunma mekanizması oluşturmayı hedeflemiştir. Ariel Şaron’un Filistin politikası, yerleşim politikaları ve tek taraflı çekilme planı gibi stratejik güvenliğe dayalı bir haldeydi. Nitekim Filistin ile doğrudan müzakerelerden ziyade Filistin yönetimi ile temkinli bir ilişki yürütmeyi tercih etmekteydi. Filistin yönetimi lideri Yaser Arafat’ı, barış müzakerelerinde bir ortaktan çok İntifada hareketinin sorumlusu olarak görmekteydi. Buna ek olarak Camp David²² sürecinde Ehud Barak’ın tavizlerin ön koşulu olarak gördüğü İsrail’in ‘Kudüs egemenliği’ meselesi ve mültecilerin ‘geri dönüş hakkı’ meselesini müzakere dahi etmeyip, tartışmaya kapalı hale getirmekteydi (Baumann, 2024:214).

2000 yılında başlayan El-Aksa İntifadası’nda İsrail ve Filistin topraklarında şiddetli çatışmalara yol açtı. 2001 yılında Şaron’un başbakan olduğu dönemde İsrail-Filistin çatışması karmaşık bir hale gelmiş; güvenlik önlemleri en üst noktaya ulaşmıştı. İsrail hükümetinin başında bulunan Şaron, İsrail’e yönelik gerçekleşen saldırı ve şiddet eylemlerinden kaynaklı olarak İsrail’in güvenliğinin sağlanması gerektiğini vurgulamaktaydı. Şaron’un bu güvenlik hamlesinin ilk adımını ‘Batı Şeria Duvarı’ oluşturmaktaydı. 2002 yılında Şaron’un başbakanlığı döneminde Batı Şeria’nın Batı kesiminde bir bariyer inşa edilmeye başlandı. İsrail topraklarına terör saldırılarının engellenmesi amacını taşıdığını iddia ettiği bu duvar İsrail ile Batı Şeria arasındaki 1967 Savaşı öncesindeki sınırı belirleyen Yeşil Hat boyunca olması

²² Ariel Şaron’un Likud Partisi lideri olduğu dönemin görece daha geniş kapsamlı diplomatik manevrası 2000 yılında gerçekleşen Camp David Zirvesi’dir. Bu zirve dönemin İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin yönetimi lideri Yaser Arafat arasında gerçekleşmiştir. Wye River’da olduğu gibi ABD Başkanı Bill Clinton arabuluculuğunda gerçekleşen zirve, nihaî barışı hedeflemekteydi. Bu bağlamda Ehud Barak barış sürecini bir adım ileriye taşımak amacıyla Filistin devletinin bağımsızlığı adına, Batı Şeria’ dan büyük ölçüde çekilme ve 1948 yılından beri devam eden Arap-İsrail çatışmaları sonucunda Filistinli mültecilere tazminat ödenmesi konusunda tavizler vermeyi kabul etse de tavizler karşılığında Kudüs’ün tamamı üzerinde İsrail’in meşru egemenliğinin devam etmesi konusunda garantörlük istemekteydi. Bahsi geçen bu ön koşul Arafat liderliğindeki Filistin yönetimi tarafından kabul edilmeyerek, sert bir tavırla eleştirildi. Nitekim Arafat, Filistinliler’in çoğunluk olduğu ve İslam dini adına kutsal kabul edildiği gerekçesi ile Kudüs’ün statüsü ile ilgili bu ön koşulu reddetti. Bu bağlamda Camp David Zirvesi sonunda nihaî bir anlaşmaya varılamayarak barış süreci sekteye uğradı (Arı, 2007:23).

gerekirken; Başbakan Şaron'un kararı üzerine ilk aşamada 70 kilometre olup Nablus, Beytüllahim, Ramallah, El-Halil ve Cenin bölgelerinin İsrail'in kontrolüne olacak şekilde inşa edilmiştir (Yadak, 2014:171). Asıl adı İsrail hükümetince 'terör önleme çiti' olarak anılan duvar, İsrail'in uluslararası arenada zedelenen imajını düzeltmek adına 'güvenlik çiti' olarak anılmaktadır (Cankara, 2012:1241). Başbakan Şaron'un mimarı olduğu bu yapı duvarlar, bariyerler, dikenli tel örgüler ve elektronik alıcılardan oluşmaktadır. Belirli bölgelerinde gözetleme kulelerinin de bulunmasının yanı sıra İsraili güvenlik güçleri bu alanda devriye gezmektedir (BBC, 2015). Ariel Şaron'un bu üç aşamalı güvenlik duvarı inşası planının ikinci aşamasında Kalkiya bölgesinde bulunan, Kana yerleşim merkezinden, Ramallah kentinde bulunan Ofer yerleşim bölgesine kadar 186 kilometre, Hargilo yerleşim bölgesinden El-Halil kentinde bulunan Krmel yerleşim bölgesine kadar, 222 kilometreden oluşmaktadır. Duvar planının üçüncü aşaması ise Ürdün Vadisi'nden Eriha kentine kadar 232 kilometreden oluşmaktadır. Nitekim duvar Yeşil Hat'ın aksine 730 kilometre olmakla birlikte; ateşkesin belirlediği sınırların iki katı uzunluğa sahiptir (Yadak, 2014:171). Başbakan Şaron'un tek taraflı çekilme planının bir parçası olan güvenlik duvarı, bölgede yaşayan yaklaşık 27.000 Filistinli'yi, Yeşil Hat ile güvenlik duvarı arasında yaşamak zorunda bırakmıştır. Duvar boyunca yalnızca belirli kontrol noktalarından özel izinlerle geçiş yapılabilmektedir. Bu durum sonucunda Filistinliler, Batı Şeria'nın diğer bölgelerinde izole edilmişlerdir (Baumann, 2024:220). Şaron'un bu uygulaması bu çalışmanın hipotezinde yer alan Likud Partisi'nin barış planlarının aslında taviz vermeye ve tam bir barış tesis etmeye yönelik olmadığı savını destekler niteliktedir.



Resim 1.3'te İsrail'in Şaron döneminde inşa ettiği güvenlik duvarı görülmektedir.

Kaynak: (Al Jazeera, "Israel Separation Wall", 2020)

Uluslararası Adalet Divanı, Batı Şeria'da inşa edilen Batı Şeria Duvarı'na karşı, uluslararası hukuku ihlal ettiğine yönelik, Filistin halkının self-determinasyon hakkının engellendiği yönünde karar vermiştir (United Nations, 2003). Ancak Şaron, salt bir güvenlik çiti olduğu ve bu durumun hak ihlali olmadığı yönünde açıklama yaparak UAD' nin kararını reddetmiştir (BBC, 2015). Güvenlik duvarının sosyolojik bir boyutu olarak bölgede verimli toprakların İsrail tarafına geçmesiyle, temel geçim kaynağı tarım olan halkta akut işsizlik durumu; yoksulluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Temiz kaynak suyu kullanımı güç hale gelirken, hastanelere olan uzaklık da halk sağlığını tehdit eder hale gelmiştir (Değirmenci, 2011:210).

Başbakan Şaron'un tek taraflı çekilme planı, İsrail'in Filistin topraklarındaki yerleşim politikalarının ve güvenlik kaygılarını bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ariel Şaron'un bu yaklaşımı Likud Partisi'nin genel politikasındaki "güvenlik önceliği" ilkesiyle paralel çizgidedir. Bu plan, işgal edilen topraklarda güvenlik kaygılarının minimize edilmesi amacıyla atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir (The Israel Democracy Institute, 2024). Batı Şeria Duvarı'nın ardından Şaron, güvenlik politikalarını yeniden gözden geçirmeye başlayarak İsrail'in güvenlik durumunu iyileştirmek adına tek taraflı hareket etmesi gerektiğini savunmasının ardından, 18 Aralık 2003'te Gazze'den tek taraflı çekilmeyi bildiren bir plan yayınlamıştır. Şaron bu planın tek taraflı uygulanması gerektiğini zira Filistin yönetimi ile müzakere sürecinin ilerletilemediğini vurgulayarak, İsrail tarafının inisiyatif alması gerektiğini açıklamıştır. Politikalarının temelinde güvenlik kaygıları taşıyan Şaron'un çekilme planından önce Gazze Şeridi'nde bulunan Refah ketine yönelik düzenlediği askerî operasyonlar, İsrail-Filistin çatışmasının dramatik bölümlerinden biri olarak ve Şaron'un bölgeye yönelik politikasını ortaya koymak adına kayda geçmiştir. Bu operasyonlar, özellikle 2004 yılında yoğunlaşmış ve Refah'taki Filistinli nüfus üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmıştır. İkinci İntifada'nın devam ettiği sırada İsrail'e yönelik artan saldırıları kontrol altına almak amacıyla gerçekleştirildiği ileri sürülen Refah kentine yönelik operasyonlar, amacı ile sınırlı kalmayarak sivil nüfus üzerinde yıkım ve can kaybına neden olmuştur. Ariel Şaron'un bu tutumu Likud'un güvenlik politikalarında askerî müdahaleyi tercih eden ve sert güç kullanımını ön planda tuttuğu hipotezini kanıtlar niteliktedir. Özellikle Mayıs 2004'te gerçekleştirilen "Gökkuşluğu Operasyonu (Operation Rainbow)" sırasında geniş çaplı yıkımlar gerçekleştirilmiştir (Cankara, 2020:476). Operasyon, Gazze ve Mısır sınır boyunca inşa edilen

tünelleri tespit etmek ve yıkmak amacı taşımaktaydı. Ancak Başbakan Şaron, operasyon boyunca yalnızca bir tünel tespit etmekle kalmayarak 18'i çocuk olmak üzere 44 Filistinli'nin hayatını kaybetmesine ve 400 hanenin tamamen yıkılmasına sebep olmuştur (Al-Mezan, 2004). Ariel Şaron'un çekilme planı öncesinde güvenliğini garanti altına almak amacıyla gerçekleştirdiği Refah operasyonları, İsrail'in güvenliğini sağlama stratejisinin ve tek taraflı çekilmenin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Likud'un, Filistin sorununa çözüm arayışlarında müzakere ve diyalogdan ziyade terör ve güvenlik kartlarını kullanarak, askerî güç kullanımını savunduğu görülmektedir. Refah operasyonları gibi geniş çaplı askerî eylemler, sivil nüfus üzerinde büyük yıkımlara yol açmıştır. Bu bağlama Likud Partisi'nin barıştan çok caydırıcılık ve güç kullanımı stratejileri Ariel Şaron döneminde de kendini göstermektedir.

Ariel Şaron, 2001 yılında başbakan olduğunda, İkinci İntifada'nın ortasındaydı. Bu çatışma dönemi, İsrail toplumunda güvenlik kaygılarını derinleştirmiş ve Şaron'un daha katı güvenlik politikalarına yönlendirmiştir. Ancak, Şaron'un siyasi evrimi, İsrail'in uzun vadeli güvenliğini sağlama adına yeni bir stratejik vizyon geliştirmesiyle sonuçlanmıştır. Bu vizyon, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde İsrail'in askerî varlığını yeniden yapılandırmayı ve bazı bölgelerden tamamen çekilmeyi öngören bir planı içermekteydi (Topuz, 2022). Ariel Şaron'un güvenlik odaklı bir lider olmasına rağmen tek taraflı çekilme planını uygulamaya koymasının arkasında bir dizi stratejik ve siyasî neden yatsa da Şaron için tek taraflı çekilme; ülkenin demografik yapısının korunması adına yegâne unsuru oluşturmaktaydı. Yahudi halkının demografik yapısının değişebileceği endişesi, çekilme planının itici gücü olarak görülmekteydi (JVL, 2024). İsrail lideri Şaron'un bu adımı atmasının arkasında, Gazze Şeridi'ndeki yerleşim yerlerinin ve askerî varlığın korunmasının İsrail'e sürekli olarak yüksek bir askeri ve ekonomik maliyet getirdiği gerçeği bulunmaktaydı. Başbakan Şaron, bu bölgelerin savunulmasının, İsrail'in güvenliği açısından stratejik bir avantaj sağlamadığına ve aksine İsrail ordusunu yıpratığına inanmaktaydı (Topuz, 2022:213). Ariel Şaron'un uygulamaya koymak istediği tek taraflı çekilme planının bir diğer itici gücü, uluslararası baskıya maruz kalmasıydı. Nitekim barış sürecine yönelik uluslararası baskılar artmıştı. Başbakan Şaron, ABD ve Avrupa Birliği gibi uluslararası aktörlerden gelen barış sürecini ilerletme yönündeki baskıları göz önünde bulundurmaktaydı. İkinci İntifada sırasında barış görüşmeleri tıkanmıştı ve Filistin tarafı ile doğrudan müzakereler sonuç vermiyordu. Şaron tek taraflı çekilme ile uluslararası arenada İsrail'in barış sürecine olan bağlılığını gösterebileceğini düşünerek; İsrail'in güvenlik ihtiyaçlarını göz ardı etmeden, Filistinliler ile

gelecekteki müzakereler için zemin hazırlamayı hedeflemekteydi (Topuz, 2022:213). Çekilme planının 16 Şubat 2005'te Knesset' te onaylanmasının ardından Ağustos ayında uygulamaya konulmuştur. Plan kapsamında yaklaşık 8.000 İsraili yerleşimci Gazze'den tahliye edilmiştir. 12 Eylül 2005'te son İsrail askeri Gazze'den çekilerek, 38 yıllık askerî varlığını sona erdirse de bu durum uzun sürmemiştir (Mnookin vd., 2014:132).

Ariel Şaron'un tek taraflı çekilme planı Likud içerisinde görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Likud Partisi'nin çekirdek tabanı ve lider kadrosu, Batı Şeria ve Gazze'deki yerleşim yerlerin korunmasını savunan milliyetçi ve güvenlik odaklı politikaları desteklemekteydi. Şaron'un 2003-2005 yılları arasında uygulamaya koyduğu tek taraflı çekilme planı, Likud içerisindeki bu kesim tarafından büyük bir ihanet olarak algılandı. Çekilme planı, partide ciddi bir iç bölünmeye yol açtı. Likud'un bu çekirdek kadrosu Ariel Şaron'un bu hamlesine şiddetle karşı çıkarken, parti içi muhalefet giderek arttı (BBC, 2004). Partinin bazı üyeleri ve milletvekilleri Gazze'den tek taraflı çekilme planı ve bununla birlikte Şaron'un izlediği politikaya karşı çıkmaktaydı. Likud hükümetindeki bakanların da Ariel Şaron'a karşı sert protestolarından doğan ideolojik bölünme sonucunda Şaron yeni bir siyasi platform arayışına girerek, 1 Kasım 2005'te Ariel Şaron Likud partisinden istifa etmiştir. Bu kararının ardından Şaron, merkezci bir parti olan Kadima (İleri) partisini kurmuş; barış müzakereleri sürecindeki pragmatik politikalarını benimseye devam etmiştir. Ariel Şaron'un Likud'dan istifa ederek Kadima Partisi'ni kurması, tek taraflı çekilme planı ile doğrudan bağlantılıdır. Binyamin Netanyahu öncülüğündeki grup, Likud'un geleneksel duruşuna ihanet ettiği gerekçesiyle baskı ve eleştirilere maruz kalmıştır. Parti içinde ciddi bir bölünmeye yol açan bu durum, Şaron'un parti içindeki liderlik otoritesini sarsmış ve Şaron ile Likud'un tabanı arasındaki bağlantını zayıflamasına neden olmuştur (Euronews, 2014). Aralık 2005'te Ariel Şaron görevini yerine getiremeyecek bir felç geçirmesinin ardından, başbakanlık görevi geçici bir süreliğine Ehud Olmert' e devredilmiştir. Ocak 2006'da bitkisel hayata giren Şaron, Ocak 2014'te hayatını kaybetmiştir (JVL, 2024).

Ariel Şaron'un Gazze'den tek taraflı çekilme planının bölgede yarattığı güç boşluğu, Hamas²³ ve El-Fetih arasındaki yönetim rekabetini arttırmıştır. Bu dönemde Hamas'ın en

²³ Hamas, ideolojik olarak Filistin'in tamamının kurtarılması gerektiğini öne sürerek, İsrail'in varlığını meşru görmemektedir. Hamas'ın 1988'de yayımladığı tüzükte, İsrail'in ortadan kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak son dönemlere bakıldığında Hamas, 1967 sınırlarına dayalı bir Filistin Devleti kurulmasını bir çözüm olarak görmektedir. Nitekim Hamas, Kudüs'ün Filistin'in başkenti olduğu ve Filistin'in parçalanamaz

önemli stratejik hamlelerinden biri 2006 yılında düzenlenen Filistin Yasama Meclisi seçimlerine katılarak, seçimleri kazanmış olmasıdır. ‘İslamî Direniş Hareketi’ adıyla seçimlere giren Hamas, seçim kampanyasında yolsuzluk karşıtı söylemleri ve sosyal hizmetlerdeki başarısını ön planda tutmuştur (Cankara, 2020:479). Seçimlerde elde ettiği zafer, Hamas’ın sadece askerî bir direniş hareketi değil, aynı zamanda güçlü bir siyasi aktör olduğunu da ortaya koymuştur. Ancak bu zafer, Filistin içindeki siyasi bölünmeleri derinleştirdiği gibi, Gazze Şeridi ve Batı Şeria arasında fiilî bir ayrılığa yol açmıştır. Nitekim İsrail yönetimi de Hamas’ı ‘sivil nüfusu hedef alan, ülkenin varlığını tehdit eden bir terör örgütü olarak görmekle birlikte, seçimlere katılması ve bununla elde ettiği başarıyı da meşru bulmadığını öne sürmüştür (Cankara, 2020:479). Hamas, 2006’da Filistin’deki seçimleri kazandığında İsrail, bu duruma son derece olumsuz tepki vermiştir. Hamas’ın hükümete gelmesini kabul etmeyerek, yeni Filistin hükümetiyle hiçbir şekilde müzakereye oturulmayacağını belirtmiştir. Öyle ki Şaron’un yerine vekalet eden Başbakan Olmert, terörist olarak gördükleri Hamas ile pazarlık yapılmayacağını dile getirmiştir (Bianet, 2006).

Ariel Şaron’un tek taraflı çekilme planı, Hamas’ın siyasi kimlik kazanması İsrail-Filistin ilişkilerinde derin bir kırılma yarattı. Başbakan Şaron’un geçirdiği rahatsızlık nedeniyle başbakanlığı devralan Kadima Lideri Ehud Olmert, Hamas’ın siyasî kimliğini tanımayı reddederek, Filistin politikasında sert bir çizgide ilerleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Likud Partisi geleneğinden gelen Ehud Olmert’in bu tavrı, Likud’un parti politikası olarak benimsediği saldırgan ve sert güç kullanımı siyasetiyle doğrudan paralellik göstermektedir. Bu süreçte İsrail iç siyasetinde dinamiklerin hızla değişmesiyle Likud’un liderliğine Binyamin Netanyahu gelmiştir.

1.5. Binyamin Netanyahu (2009-2021) II. Dönem: ‘Güvenlikli Barış’

Netanyahu, İsrail’in modern tarihinde en uzun süre görev yapan başbakan olarak, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısında derin izler bırakmıştır. Şaron’un liderlikten ayrılmasının ardından 2007 yılında Netanyahu yeniden Likud liderliğine gelmiştir. Likud, Netanyahu öncülüğünde 2009 yılında girdiği seçimlerde yüzde 22,4 oy alan rakibi Kadima Partisi’nin karşısında, yüzde 21,6 oy alarak, sandalye sayısını 12’den 27’ye çıkartmıştır. Netanyahu, İşçi Partisi ve Kadima’nın dahil olacağı bir hükümet kurmaya çalışmışsa da bu partilerin barış

bir Arap toprağı olduğunu ve bu topraklarda Filistinliler’in öz yönetim hakkına sahip olduğunu ileri sürmektedir (Domazeti, 2017).

süreci hakkındaki uyuşmazlıklardan dolayı ilk görüşmelerde sonuç alınamamıştır (Kaptanoğlu, 2009). Netanyahu hükümetinde, Evimiz İsrail, HaBayit HaYehudi (Yahudi Evi), İşçi Partisi ve Shas yer almıştır Netanyahu'nun İşçi Partisi'nin hükümette yer almasını istemesindeki motivasyonu, uluslararası arenada desteğini güçlendirmek olmuştur. Bu hükümette Dışişleri Bakanlığı Evimiz İsrail lideri Avigdor Lieberman'a verilmiştir. Bu dönemde Evimiz İsrail, Batı Şeria, Kudüs ve Golan'da Yahudi yerleşim birimlerinin artırılmasını savunmuştur (Orhan, 2009: 58-59).

Binyamin Netanyahu'nun 2009-2021 yılları arasında başbakanlık yaptığı ikinci dönem, İsrail-Filistin çatışmasında önemli bir dönemeç niteliği taşımaktadır. Bu süreç, İsrail'in güvenlik önceliklerinin, Filistinliler ile barış müzakerelerinin ve uluslararası diplomatik ilişkilerin şekillendiği bir zaman dilimi olmuştur. Netanyahu, Filistin meselesinde iki devletli çözüm retoriğini kullanarak uluslararası baskıları dengelemeye çalışırken, diğer yandan Yahudi yerleşimi projelerini maksimum düzeye çıkarmıştır. Netanyahu hükümetinin Filistin politikasına yönelik temel savları şu şekilde sıralanabilir:

- 1) *Batı Şeria'da ve özellikle işgal altında bulunan Doğu Kudüs'te yerleşim yerlerinin kaldırılmasının aksine yeni bir demografik gerçeklik yaratmak adına genişletilmesini sağlamak,*
- 2) *Filistin halkı ve Filistin yönetimi üzerinde çok taraflı baskının azaltılması,*
- 3) *Batı Şeria ve Gazze'de Filistinliler üzerinde kuşatmanın olabildiğince uzatılarak, sosyo-ekonomik anlamda da abluka altına almak (Muhareb, 2011:2).*

2009 yılında iktidara gelen Netanyahu ile birlikte uygulanan şiddet politikaları İsrail'de sığın güçlenmesi ile sonuçlanırken barış yanlısı görüşün zayıflamasına neden olmuştur. 27 Aralık 2008 tarihinde başlayan ve 18 Ocak 2009 tarihine kadar Gazze Şeridi'nde Hamas'a karşı sürdürülen Dökme Kurşun Operasyonu (Operation Cast Lead), Olmert'in Başbakanlık döneminde başlamıştır. Bu saldırılarda hastane, okul, cami, BM yerleşkeleri gibi yerler vurularak uluslararası düzenlemeler ihlal edilmiştir (Ateş, 2009: 72). Nitekim 2009 seçimlerinde sağdaki partilerin, merkez veya sol partilerden daha başarılı olması Gazze'ye yönelik şiddet politikalarının İsrail kamuoyu tarafından onaylandığını göstermiştir (Arı, 2009: 85). Operasyon, iki aşamalı bir planla yürütülmüştür. İlk aşama, İsrail Hava Kuvvetleri'nin 27 Aralık 2008'de Gazze'deki Hamas hedeflerine yönelik yoğun hava saldırıları başlatılmasıyla başlamıştır. Bu saldırılarda Hamas'ın askerî alt yapısı, silah depoları, tüneller ve diğer stratejik noktalar hedef alınmıştır. Hava saldırıları sırasında hem Hamas militanları hem de

sivil halk büyük kayıplar yaşamıştır (Katman, 2017). İkinci aşama, 3 Ocak 2009'da başlatılan kara harekâtı ile başlamıştır. İsrail kara birlikleri Gazze'ye girerek Hamas'ın kontrolündeki bölgelere yönelik kapsamlı bir saldırı başlatmıştır. Bu süreçte özellikle Gazze'nin kuzeyinde Beyt Lahya, Cibaliye ve Gazze şehrinin belirli bölgelerinde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Dökme Kurşun Operasyonu, uluslararası hukuk açısından birçok soruyu gündeme getirmiştir. Operasyon sırasında sivil kayıpların yüksek olması orantısız güç kullanımı iddialarını beraberinde getirmiş ve bu durum uluslararası hukuk ihlali olarak değerlendirilmiştir. Goldstone Raporu, İsrail'in uluslararası hukuka aykırı hareket ettiğini ve savaş suçu işlemiş olabileceğini belirtmiş, bu durum İsrail'in uluslararası toplumla ilişkilerini daha da karmaşık hale getirmiştir. İsrail ise operasyonun tamamen meşru müdafaa kapsamında olduğunu ve Hamas'ın sivilleri kasıtlı olarak hedef alarak savaş suçları işlediğini savunmuştur (Hürriyet, 2011).

Bu operasyonun ardından ilk kez 2010 yılında Filistinli ve İsraili yetkililer, Obama arabuluculuğunda barış görüşmeleri için bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerde Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas yerleşim yerlerinin genişletilmesi uygulamasına son verilmesini talep ederken; Netanyahu, şartların kabul edilmeyeceğini belirtmiştir (Alp, 2022). Bu süreçte Yahudi yerleşimlerinin inşasına devam edilmesi bu görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. 2013 yılına gelindiğinde barış görüşmeleri bu sefer ABD Dışişleri Bakanı John Kerry öncülüğünde başlamıştır. Bu barış görüşmelerine katılan El-Fetih yönetimi Hamas ile güç mücadelesinde kazanç elde etmeyi planlarken, İsrail ise İran karşısında desteğini güçlendirmek istemiştir (Erkmen, 2013). Bu süreç de İsrail'in görüşmelerden geri çekilmesi ile sonuçlanmıştır. Çünkü Likud Partisi lideri Netanyahu, Hamas'ı meşru bir müzakereci olarak kabul etmemekteydi. Bununla birlikte Başbakan Netanyahu'nun bu tutumu, bir kez daha Likud'un topraklar konusundaki tavizsiz duruşunu yansıtmıştır. Bu süreçte İsrail kamuoyunda iki devletli çözüme yönelik inanç zayıflamıştır.

Netanyahu hükümeti Filistin-İsrail çatışması üzerinden sürdürdüğü güvenlik meselesini seçim öncesi dönemde kamuoyunun gündeminde tutmaya çalışmaktadır. Çünkü Netanyahu'nun güvenlik meselesine yaklaşımı sağ tabanının memnuniyetini elde edebildiği bir gündem maddesidir. Özellikle seçim dönemlerinde, halkın güvenlik endişelerine hitap ederek güvenlik meselesini öncelikli bir gündem haline getirmiştir. Netanyahu bu söylemiyle, halkın güvenlik kaygılarını güçlendirerek; Filistinlilerle yapılacak barış girişimlerinin güvenliği riske atacağını savunarak bu söylemi seçim kampanyalarının merkezine oturtmuştur. Özellikle her seçim öncesinde Filistin'e yönelik askerî müdahaleler, onun

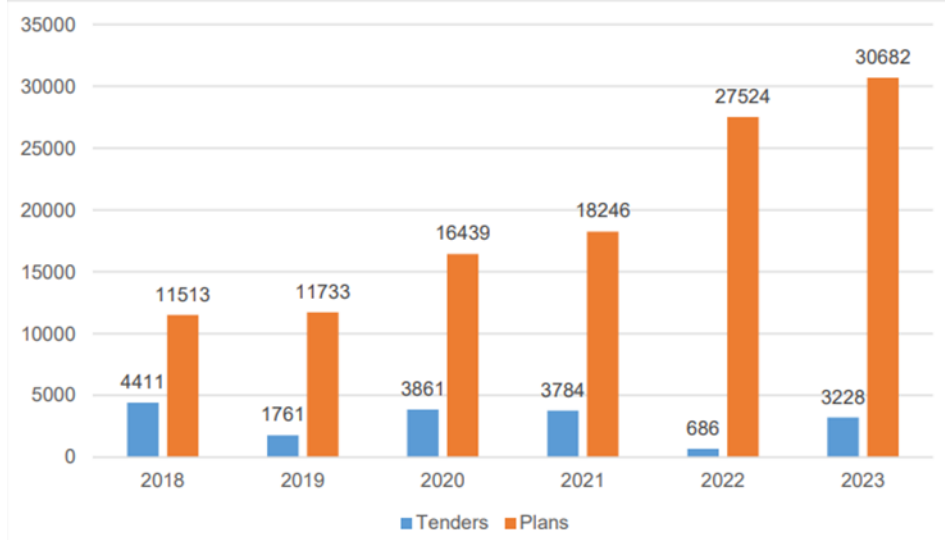
güvenlik ve caydırıcılık politikasının somut bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. 2013 seçimlerine giderken 2013 yılında başlatılan Savunma Sütunu Operasyonu da bu varsayımı destekler nitelikte bir zamanlamaya sahiptir (Bölme, 2012: 9). 14 Kasım 2012 tarihinde başlatılan “Savunma Sütunu Operasyonu” sekiz gün sürmüştür ancak saldırılar sırasında 167 Filistinli ve 5 İsraili hayatını kaybetmiştir. İsrail saldırısının nedeninin Hamas’ın füze tehdidini sona erdirmek olduğunu açıklamıştır. Operasyonun ilk gününde, Hamas’ın askerî kanadı İzzeddin el-Kassam Tugayları’nın komutanı Ahmed el-Cebari İsrail’in hava saldırısı sırasında hayatını kaybetmiş ve bu durum çatışmaların şiddetini arttırmıştır. Operasyon sırasında İsrail, Demir Kubbe hava savunma sistemini etkin bir şekilde kullanarak Gazze’den fırlatılan yüzlerce roketi havada imha etmiştir (JVL, 2024). Bu sistem, İsrail şehirlerine yönelik roket saldırılarının etkisini büyük ölçüde azaltmış ve İsrail kamuoyunda operasyonun desteklenmesini sağlamıştır. Ancak Gazze’deki yoğun hava saldırıları sivil kayıplara neden olmuş ve uluslararası toplumda büyük eleştiriler almıştır. İsrail bu saldırıyı meşru müdafaa olarak değerlendirmişse de ateşkesi bozan tarafın İsrail olduğuna yönelik şüpheli bir durum söz konusudur. 4 Kasım’da İsraili askerlerin bir Filistinliyi öldürmesi ardından Hamas İsrail’e karşı operasyon düzenlemiştir. Savunma Sütunu Operasyonu, uluslararası düzeyde geniş yankı uyandırmış ve özellikle Orta Doğu’da önemli diplomatik hareketliliğe neden olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, İsrail’in meşru müdafaa olduğunu savunurken, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği, çatışmaların durdurulması için itidal çağrısında bulunmuşlardır. Operasyon sırasında Mısır, taraflar arasında arabuluculuk görevi üstlenmiş ve çatışmaların sona erdirilmesi için önemli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Mısır’da dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi’nin yoğun çabaları sonucunda 21 Kasım 2012’de ateşkes anlaşması sağlanmıştır (Bölme, 2012). Ateşkes anlaşması, İsrail’in Gazze’ye yönelik ablukasının hafifletilmesi ve roket saldırılarının durdurulmasını öngörmekteydi. Ancak, bu ateşkes kalıcı bir çözüm getirmemiş ve sonraki yıllarda taraflar arasında yeniden çatışmalar yaşanmıştır. Savunma Sütunu operasyonu Kasım 2012’de İsrail’de yaklaşan genel seçimler öncesinde gerçekleşmiştir. Bu durum, operasyonun siyasi sonuçlarının daha belirgin olmasına neden olmuştur. Dönemin Başbakanı Netanyahu ve Savunma Bakanı Ehud Barak, operasyon sürecinde İsrail’in güvenliğini sağlamaya yönelik bir tavır sergilediklerini ileri sürerek, kamuoyunda geniş bir destek bulmuştur. İsrail’de güvenlik meselelerinin siyasi tartışmalarda önemli bir yer tuttuğu göz önüne alındığında, operasyonun başarılı bir şekilde yönetilmesi Netanyahu’nun Likud Partisi’ne olan desteği arttırmıştır.

2013 seçimleri yaklaşırken Dışişleri Bakanı ve aşırı sağcı Lieberman, İsrail Evimiz Partisi'nin Likud ile ittifak halinde seçimlere katılacağını açıklamıştır. 2013 seçimlerine Likud-Beitenu İttifakı ile giren Netanyahu, Yesh Atid, Bayit Yehudi (Yahudi Evi) ve Hatnuah'ın desteğini alarak hükümeti kurmuştur (BBC News Türkçe, 2013). Netanyahu'nun bu üçüncü başbakanlık döneminde Filistinlilerle yaşanan karşılıklı çatışmalar, Filistin-İsrail müzakere sürecini olumsuz etkilemiştir (Koç, 2024). Netanyahu 2015 seçimlerine giden süreçte Filistin diye bir devletin kurulmayacağı vaadinde bulunarak barışa dair hiçbir girişimde bulunulmayacağını açıkça göstermiştir (Lerner, 2015). Likud lideri Netanyahu'nun bu söylemi, Filistinlilerle yapılacak olası bir barış anlaşmasının İsrail'in güvenliğini riske atacağı görüşüne dayandığı görülmektedir.

Yine seçimlere 2015 seçimlerine yaklaşırken Filistinlilere yönelik bir askeri operasyon başlatılmıştır. 8 Temmuz 2014 tarihli Koruyucu Hat Operasyonu 51 gün sürmüş ve yaklaşık 2 bin 200 Filistinli hayatını kaybetmiştir (AA, 2020). Çatışmanın doğrudan tetikleyicisi, İsrail'in işgal altındaki Batı Şeria'da üç İsraili gencin kaçırılıp öldürülmesi olayıyla ilgili Hamas'ı sorumlu tutması olmuştur (Al Jazeera, 2014). Bu olay, İsrail'in Batı Şeri'da geniş çaplı bir operasyon olan Koruyucu Hat Operasyonu'nun başlatmasına ve Hamas'ın Gazze Şeridi'nden İsrail'e roket saldırılarını yoğunlaştırmasına yol açmıştır. Operasyonun hedefi, Hamas'ın askerî kapasitesini zayıflatmak, roket saldırılarını durdurmak ve Gazze'deki yeraltı tünel ağlarını imha etmek olarak belirlenmiştir (JVL, 2014). Gazze'ye yönelik kara ve hava hareketlerini eş zamanlı olarak yürüten İsrail, operasyonun sonunda Hamas'ın askerî kapasitesini önemli ölçüde zayıflattığını ve yeraltı tünel ağlarını büyük ölçüde imha ettiğini ileri sürmüştür. Ancak, Hamas operasyon sonrasında da İsrail'e yönelik roket saldırılarını sürdürmüş ve bu durum, İsrail'in operasyonun nihai başarısı konusundaki iddialarını tartışmalı hale getirmiştir. Koruyucu Hat Operasyonu, askerî açıdan İsrail'in hedeflerine kısmen ulaşmasını sağlamış ancak büyük insanî kayıplara yol açmıştır. Operasyon sırasında yaklaşık 2 bin 200 Filistinli sivil hayatını kaybetmiştir. İsrail tarafında ise 66 asker ve 6 sivil yaşamını yitirmiştir (Euronews, 2014). Koruyucu Hat Operasyonu, uluslararası toplumda geniş yankı uyandırmış ve özellikle Batı'da büyük tartışmalara yol açmıştır. Birleşmiş Milletler Orta Doğu Temsilcisi Nickolay Mladenov, taraflara itidal çağrısında bulunarak, Gazze'deki insanî durumun kötüleşmesinden duydukları endişeyi dile getirmiştir. Ayrıca BM Genel Sekreteri Antonio Guterres de tarafların ivedilikle geri çekilmesi çağrısında bulunmuştur (BBC, 2018).

Koruyucu Hat Operasyonu, İsrail iç siyasetinde önemli etkiler yaratmıştır. Operasyon sırasında Başbakan Netanyahu hem destek almış hem de eleştirilere maruz kalmıştır (The Times of Israel, 2014). Güvenlik odaklı politikaları nedeniyle İsrail’de operasyon geniş destek bulmuş, ancak operasyonun maliyeti ve sonrasında Hamas’ın askerî varlığını sürdürebilmesi, Netanyahu hükümetinin eleştirilmesine yol açmıştır.

2015 seçimlerine gelindiğinde Netanyahu’nun partisi yüzde 23,7 oyla 30 sandalye kazanarak seçimlerin galibi olmuştur. Yahudi Evi (Bayit Yehudi), Yahadut HaTorah, Kulanu ve Yisrael Beiteinu partilerinin desteği ile başbakan olmuştur (Pulat, 2015). Sağ ve dinî partilerin etkisinin ağırlıkta olduğu bu hükümet yerleşim yerlerinin genişletilmesine yönelik politik bir tutum benimsemiştir. Likud lideri Netanyahu, Gazze’ye yönelik gerçekleştirdiği operasyon sonrasında her ne kadar eleştiriye maruz kalsa da aldığı destekle koalisyon hükümeti kurmayı başarmıştır. İsrail’in, işgal ettiği topraklarda sürdürdüğü illegal yerleşim faaliyetleri BM Güvenlik Konseyi’nin 23 Aralık 2016 tarihli 2334 sayılı, İsrail’in yerleşim yerlerinin hukuki herhangi bir geçerliliğinin olmadığını belirttiği (United Nations, 2016) kararının ardından da sürdürülmüştür. Nitekim 2017 yılında Likud, Batı Şeria’daki yerleşim yerlerinin yasallaşmasına yönelik bir kararı kabul etmesi BM Güvenlik Konseyi’nde çıkan kararın aksine bir uygulama niteliğindedir (Amichay, 2018). Netanyahu hükümeti bu politikaları ile işgal edilen yerlerden çekilmeyeceğini ve bu topraklarda Filistin varlığına karşı tutumunu sürdürmektedir. Nitekim Batı Şeria ve Doğu Kudüs’teki yerleşim birimlerindeki artış Resim 1.1’de görüldüğü üzere 2023 yılına kadar sürekli artış göstermiştir.



Resim 1.4. 2018 ve 2023 Yılları Arasında Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki Artan Yerleşim Birimlerinin Sayısı

Kaynak: (Peace Now ve Ir Amim'den Aktrn EU, 2024)

Netanyahu için sadece Yahudiler, Yahudi olmayanlara göre pozitif ayrımcılığa sahip bir hayat sürmelidir. Bu aşırı fikir Netanyahu'nun popülist politikaları ile yani İsrail'de sağın güçlenmesi ile yaygın bir hal almıştır (Benn, 2016: 16). Netanyahu, Filistin-İsrail çatışmasını varoluşsal bir mesele olarak etiketleyip popülist politikalarının kamuoyunda karşılık bulmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda söylemlerini de bu yönde inşa etmektedir. Yahudi halkı için Nazilerin sona ermesi tehlikenin bittiği anlamına gelmediği, İran ve Filistin'in Yahudi halkı için bu tehdidi sürdürmekte olduğuna ilişkin yaptığı vurgular bunlara örnektir (Leslie, 2017: 79). Bu doğrultuda dış politik tutumunda İsrail'de varoluşsal bir panik havasını besleyerek dış politikaya yönelik popülist söylemlerinin görünürlüğünü meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Leslie, 2017: 78). Nitekim iç politikadaki gücünü pekiştirmeye yönelik sürdürdüğü dış politik tutumu, Filistinlilerle uzlaşma ihtimalini de büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır (Hoffman, 2019).

2018 Yahudi Ulus-Devlet Yasası da Netanyahu'nun Filistinlilere karşı yaklaşımının eleştirilere neden olduğu bir başka gelişmedir. Ulus-Devlet Yasası Knesst'e yasa önerisi olarak 2011 yılında gelmiştir. Yasa tasarısı üzerinde birkaç yıl tartışmalar sürmüştü ve 2014 yılında herhangi bir uzlaşmaya varılamayınca hükümet dağılmıştır (Youssef & Tamari, 2018: 75). 2018 yılına gelindiğinde yasa 62 evet 55 hayır ve 2 çekimser ile mecliste kabul edilmiştir (Bell, 2020: 246). Bu yasanın İsrail'de vatandaşlar arasında ayrımcılığa neden olacağı ve

dolayısıyla devletin demokratik niteliğini tehdit eden bir mevzuat olduğu öne sürülmektedir (Baruch, 2018). Etnik aidiyeti esas alan maddeler İsrail’de yaşayan ve Yahudi olmayan vatandaşların eleştirisi odağında yer almıştır (Youssef & Tamari, 2018: 75). Bu maddeler şunlardır:

- 1. Madde “İsrail toprağı Yahudi devletinin kurulduğu Yahudi halkının tarihi vatanıdır”. Bu ifadeye ek olarak İsrail devletinin, Yahudi halkının kendi kaderini tayin hakkını kullandığı bir ulus devlet olduğu belirtilmiştir.
- 4. Madde’de, devletin resmi dili İbranice olarak düzenlenirken, Arapça’nın devlette özel bir statüsü olduğu belirtilmiştir.
- 7. Madde’de, Yahudi yerleşiminin devlet tarafından ulusal bir değer olarak kabul edildiği ve bu yerleşim yerlerinin oluşturulmasının teşvik edileceği belirtilmiştir. (Çakmak, 2019: 87):

Yasada kendi kaderini tayin hakkının Filistinlileri dışlaması bu vatandaşları hukuken ikinci sınıf vatandaşa dönüştürmektedir. İsrail’de yaşayan ve nüfusun yüzde 20’sini oluşturan Araplar, bu yasa yürürlüğe girmeden önce de ayrımcılığa maruz kalmaktaysa da yasa ile bu durumu meşru bir zemin oluşturulmak istenmiştir. Ayrıca kendi kaderini tayin hakkı kapsamında yerleşimcilerin Batı Şeria’daki varlıkları da bir hak olarak anayasal bir metinle tanınmış oldu. 1967’den beri işgal edilen topraklardaki yerleşim planları ile bu toprakların Yahudileştirilmesine 7 Madde ile anayasal düzeyde bir dayanak sağlanmıştır (Jabareen & Bishara, 2019: 51). Bu bağlamda Likud, Filistin’e bağımsız devlet statüsü tanınmasına genel itibariyle karşı olmuş ve Filistin topraklarındaki yerleşim yerleri siyasetini güçlendirmiştir. Ayrıca yasa, Filistinlilerin devlet olma taleplerine karşı çıkarken, İsrail’in Yahudi ulusal kimliğini güvence altına alarak, Likud’un Filistinlilere yönelik barışçıl çözüm arayışlarına soğuk yaklaşımını yansıtmaktadır.

Eylül 2019 seçimlerinde Likud’a karşı güçlü bir rakip olarak öne çıkan Mavi ve Beyaz ittifakı (Kahol Lavan) 33, Likud ise 32 sandalye kazanmıştır. Ancak koalisyon görüşmeleri sonuçsuz kalınca 2 Mart 2020’de yeniden seçimlere gidilmiştir. Üçüncü seçimin ardından Netanyahu ve Mavi ve Beyaz İttifakı’nın lideri Benny Gantz uzlaşarak hükümeti kurmuş ve Netanyahu’nun beşinci başbakanlık dönemi başlamıştır. Bu seçimler Netanyahu’nun yolsuzluk davalarının gölgesinde gerçekleşmiştir. İsrail Başsavcısı Avichai Mandelblit 21 Kasım 2019 tarihinde Netanyahu hakkında rüşvet ve görevi kötüye kullanma suçları ile ilgili dava açılmasını talep etmiş ve Netanyahu görevdeyken yargılanan ilk başbakan olarak tarihe geçmiştir (Aydemir, 2022).

28 Ocak 2020 yılında Netanyahu ve dönemin ABD Başkanı Donald Trump tarafından ortaya atılan “Orta Doğu Barış Planı” Filistinli lider Mahmud Abbas tarafından tanınmamıştır. Başkan Mahmud Abbas mülteciler ve sınırlar konularına yer vermediği için bu planı reddettiğini belirtirken İsrail’i işgalci bir güç olarak tanımayan herhangi bir planın “yüzyılın sahtekârlığı” olacağını belirtmiştir (The Guardian, 2020). Bu planda Kudüs bütün olarak İsrail’in başkenti olarak öngörülmüştür. Trump tarafından Yüzyılın Anlaşması olarak adlandırılan bu plan, Gazze’ye liman erişimini engellemesi ve İsrail’in Ürdün Vadisi ve Batı Şeria’daki yerleşimlerin egemenliğinin tanınması bakımından İsrail işgalini meşru kabul etmiştir (BBC, 2020).

2020 yılında bölgede yaşanan bir başka önemli gelişme Abraham Anlaşmaları’nın imzalanması olmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas ile yapılan Abraham Anlaşmaları ile normalleşme sürecine girerek Filistin sorunu Orta Doğu gündeminden düşürmeye çalışmıştır (Çubukçu, 2023). İsrail’in bölgede özellikle Filistin’e yönelik sürdürdüğü politikalar, İsrail’in meşruluk söylemini günden güne güçleştirmiş ve bu durum Levant, Mağrib ve Körfez ülkeleriyle olan ilişkilerinin çıkmaza girmesine neden olmuştur. Bölgede tesis edilmeye çalışılan strateji temelli barış olgusu taraflar her ne kadar değişkenlik gösterse de 2010 yılında Tunus’ta başlayan Arap Baharı ile artan endişe ve İran ile İsrail arasındaki bölgesel rekabet, İsrail’in bölgesel anlamda stratejik ittifaklara ihtiyaç duymasına neden olmuştur. İsrail’in bu arayışı sonucunda ABD Başkanı Donald Trump 13 Ağustos 2020 tarihinde İsrail ile BAE arasında imzalanacak olan anlaşmayı uluslararası kamuoyu ile paylaşmış ve bu haberin üzerinden yaklaşık bir ay sonra 15 Eylül 2020’de Beyaz Saray’da İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, BAE Dışişleri Bakanı Abdullah Zayed Al Nahyan ve Bahreyn Dışişleri Bakanı Abdullatif Bin Rashid Al-Zayani arasında Abraham (İbrahim) Anlaşması imzalanmıştır (Al Jazeera, 2020). İlerleyen dönemde anlaşmanın etki alanı genişleyerek Fas ve Sudan da taraf devletler arasında yerini almıştır. Abraham Anlaşmaları aslında son on yılı aşkın süredir devam eden bir yakınlaşmanın sonucudur²⁴. İsrail, BAE ve Bahreyn arasında imzalanan anlaşmalar da var olan ilişkilerin düzenlenmesini ve resmi bir boyuta taşınmasını sağlayan bir işleve sahip olmuştur (Hagemann, 2020: 381). İsrail’de

²⁴ İsrail’in 2015 yılında BAE’de uluslararası diplomatik bir ofis açmasının gündeme gelmesi (BBC News, 2015) ve Covid-19 pandemi sürecinde iki devletin karşılıklı yardımlaşması anlaşmalardan önceki dönemde ilişkilerin seyrini göstermiştir. BAE ile olduğu gibi Bahreyn ve İsrail arasında da sessiz bir iş birliği mevcuttu. Bahreyn Kralı’nın Arap Birliği’nin İsrail’e karşı boykotunu kınaması (The Times of Israel, 2017) veya 2020 yılında ABD liderliğindeki ve Filistin liderliğinin boykot ettiği “peace to prosperity” konferansına ev sahipliği yapması (Al Arabiya English, 2020) iki ülke arasındaki temasların işaretlerini oluşturmuştur.

gelişen teknoloji sektörü özellikle askeri teknoloji İsrail için önemli bir ihracat kalemidir. Körfez ülkeleri ile normalleşme sürecinde de bu durum etkili olmuştur (Robins, 2023). İsrail’de İsrail ile Suudi Arabistan arasında gelişen bu sürecin nedenlerinden biri de İran’ın bölgesel politikalar üzerinde artan etkisi ve bir nükleer güce dönüşme ihtimalidir (Koç, 2023). Ancak bu normalleşme süreci 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas’ın operasyonu ile başlayan çatışmanın ardından gelen süreçten olumsuz etkilenmiştir.

İsrail’in bölgeye yönelik operasyonlarından bir diğeri de “Surların Muhafızı Operasyonu” olmuştur. 2021’de 11 gün süren Surların Muhafızı Operasyonu’nda yaklaşık 2 bin Filistinli hayatını kaybetmiştir (Aydemir, 2022). İsrail’in işgali altında olan Doğu Kudüs’te bulunan Mescid-i Aksa’da Müslümanların ibadetine müdahale edilmesi ve Şeyh Cerrah Mahalle sakinlerinin evlerini boşaltmaya zorlanması üzerine bölgede tansiyon yükselmiştir. İsrail polisinin bölgeden çekilmemesi üzerine Filistinli direniş grupları İsrail’e roket saldırıları ile karşılık vermiştir. Bunun üzerine İsrail, Gazze Şeridi’ne yönelik Surların Muhafızı isimli bir askeri operasyon başlattığını duyurmuştur. İsrail, Surların Muhafızı operasyonu sırasında Hamas başta olmak üzere diğeri militan grupların roket altyapısını, tünel ağlarını ve komuta merkezlerini hedef almıştır. Operasyonun ana unsurlarından biri, İsrail Hava Kuvvetleri’nin yoğun hava saldırıları olmuştur. ‘Demir Kubbe’ adı verilen hava savunma sistemiyle Hamas’ın roket saldırılarına karşı savunma yaparken, Gazze Şeridi’nde geniş çaplı hava bombardımanı gerçekleştirmiştir. Hamas ise İsrail’e yönelik gerçekleştirdiği operasyona ‘Kudüs Kılıcı’ adını vermiştir (Filistin Enformasyon Merkezi, 2021). Bu dönemde Netanyahu, yaşanan gerginlikle ilgili bölgeyi ele geçirme seçeneğinin her zaman değerlendirilen bir olasılık olduğunu vurgulamıştır (Euronews, 2021). Surların Muhafızı Operasyonu, İsrail-Filistin çatışmasının karmaşıklığını ve çözüm zorluklarını bir kez daha gözler önüne sermiştir. Operasyon, askerî başarılar elde edilse de uzun vadeli bir barışa ulaşma konusunda sınırlı ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Bu çatışma, İsrail iç siyasetinde de önemli gelişmelere yol açmıştır. Başbakan Netanyahu, iç politikada zorluklarla karşı karşıya kalmış ve operasyonun zamanlaması, siyasi eleştirilerin odağı olmuştur (The Times of Israel, 2021).

2021 yılında yapılan seçimlerin ardından İsrail’de Yamina Partisi lideri Naftali Bennett ve Yesh Atid Partisi lideri Yair Lapid tarafından kurulan koalisyon hükümeti, on yılı aşkın süredir İsrail siyasetine egemen olan Binyamin Netanyahu’nun liderliğini sona erdirdi. Dönüşümlü başbakanlık modelinin esas alındığı bu hükümetin içerisinde Ra’am Partisi ile, İsrail siyasî tarihinde Araplar ilk kez temsil hakkı elde etmişti (Emişen & Cankara, 2020).

Bennet ve Lapid koalisyonunun farklı ideolojilere yakınlıkları ve tek ortak motivasyonlarının Netanyahu karşıtlığı olması, Netanyahu karşısında zayıf bir imaja sahip olmalarına neden olmuştur. Bu durum, hükümet içindeki yapıyı hassas bir hale getirdi ve koalisyonun kırılma yapısını ortaya koydu. Haziran 2022’de koalisyon hükümeti Batı Şeria’daki yerleşim yerleri ile ilgili yasa tasarısını parlamentodan geçirememiş ve bu durum hükümetin zayıf yapısını gözler önüne sermiştir (The Times of Israel, 2022). Üyeler arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda koalisyonun devam etmesi zorlaşmış; Bennett ve Lapid hükümeti feshetme kararı alarak İsrail’i yeni bir seçim sürecine sürüklemişlerdir.

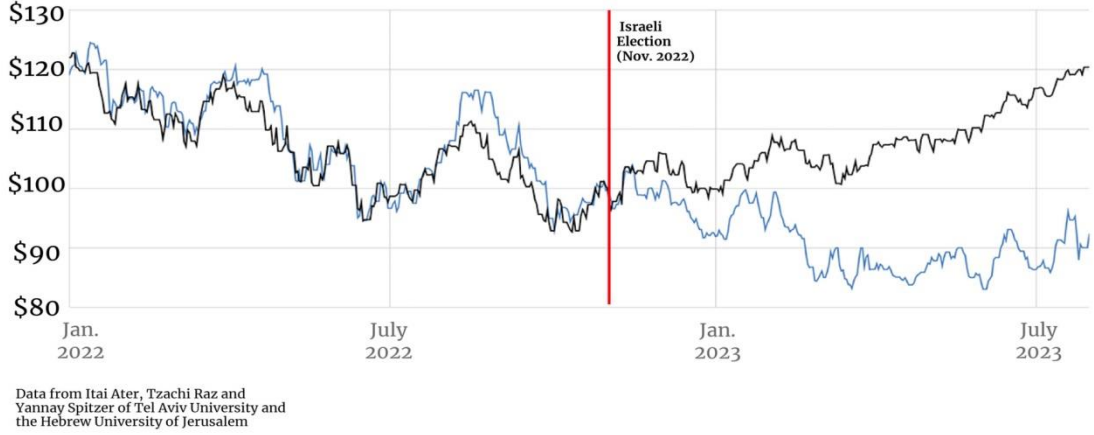
2022 yılında yapılan erken genel seçimlerde Netanyahu liderliğinde sağ bloktaki partiler toplam 64 sandalye kazanarak iktidara yeniden Netanyahu’nun gelmesini sağlamıştır (Çubukçu, 2023). Netanyahu bu koalisyonu yenmiştir ancak kurduğu sağ bir ittifak sonucunda tavizkar bir tutum benimsek durumunda kalmış ve bu durum “zayıf başbakan” yorumlarını beraberinde getirmiştir (Aydemir, 2022).

2022 seçimleri ile Netanyahu’nun altıncı başbakanlık dönemi başlamıştır. Bu dönemde yaşanan ilk önemli gelişme yargı reformu olmuştur. Yargı sisteminde yeniden yapılandırmayı öngören düzenlemelere göre yargıçların atanması üzerinde hükümete tam kontrol yetkisini sağlanacak, Yüksek Adalet Divanı’nın mevzuatı iptal etme yetkisi sınırlandırılacaktır. Netanyahu; yargı reformun, İsrail demokrasisini sona erdireceği yönündeki iddiaları eleştirerek aksine demokrasiyi güçlendireceğini belirtmiştir (The Times of Israel, 2023). Yargı reformu Netanyahu’ya karşı geniş çaplı protestolara sebep olmuştur. Yargı reformu yasa tasarısının en büyük destekçisinin Netanyahu olması, ona yönelik yolsuzluk davalarının üstesinden gelmek istediği şekilde eleştirilere neden olmuştur (Altun, 2023).

Likud lideri Netanyahu’nun başbakanlığa geri dönüşüyle birlikte 2023 yılında İsrail, yargı reformu planları nedeniyle ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Hükümetin yargı sisteminde yaptığı reformlar, İsrail’in kurumsal yapısına olan güveni sarsarken, yatırımcıların İsrail’den çekilmesine neden olmuştur. Özellikle teknoloji sektörü, doğrudan yabancı yatırımın azalmasından ciddi şekilde etkilenmiş; ekonomik büyümeyi yavaşlatarak İsrail’in kredi notunun uluslararası derecelendirme kuruluşları tarafından düşürülmesine neden olmuştur (Spitzer, 2023). İsrail hükümeti, bu krizi kontrol altına almakta zorlanmış ve güvenlik harcamalarına olan bağımlılığını artırarak, ekonomik kaynaklarını askerî operasyonlara yönlendirmiştir (Spitzer, 2023).

Tel Aviv 125 vs. S&P 500

Jan. 2022 - July 2023



Resim 1.5. İsrail Para Birimi Şekel'in ABD Doları Karşısındaki Düşüşü

Kaynak: (Laura E. Adkins, 2023)

Filistin'e yönelik operasyonlar ve güvenlik harcamalarının artması, ekonomik krizlerin nedenleri arasında gösterilebilmektedir. Güvenlik odaklı politikalar, hükümetin kaynaklarının büyük bir kısmını savunma harcamalarına yönlendirmesine neden olmuştur. Bu, özellikle sosyal hizmetler, sağlık ve eğitim gibi alanlardaki yatırımları sınırlandırmıştır. Filistin'e yönelik operasyonlar sırasında ekonominin diğer sektörleri genellikle durma noktasına gelmesine neden olmuştur. İsrail'in savunma bütçesi, Filistin ile olan çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde büyüse de bu büyüme, halkın sosyal refahını azaltan kemer sıkma politikalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin 2014'te Gazze'ye yönelik gerçekleştirilen Koruyucu Hat Operasyonu sırasında, güvenlik harcamaları ciddi şekilde artmış, ancak ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Benzer bir şekilde, 2021 yılında Gazze'ye düzenlenen operasyonlar da ekonomik istikrarı sarsmış ve sosyal harcamaların da kısıtlanmasına neden olmuştur (Stub, 2021). Bu bağlamda Netanyahu dönemindeki ekonomik krizler ve Filistin'e yönelik operasyonlar arasında bir bağlantı görmek mümkün olabilmektedir. Güvenlik harcamalarının artışı, ekonomik büyümeyi yavaşlatırken, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiş ve halkın geniş kesimlerinde maddi sıkıntılara yol açmıştır. Ekonomik krizler ise kamuoyunun hükümete olan güvenini sarmış ve özellikle reform sürecinde protestoların artmasına neden olmuştur (Stub, 2021).

Netanyahu döneminde Mescid-i Aksa'ya yönelik baskı da artmıştır (Dağlı, 2021). Bu bağlamda Netanyahu, başbakanlığı döneminde sık sık İsrail'in Kudüs üzerindeki egemenliği vurgulamış; Mescid-i Aksa gibi kutsal mekânlarda güvenlik önlemlerini arttırmıştır. Likud'un bu tür sembolik alanlarda baskın politikaları tercih etmesi de partinin uzun vadeli işgal siyasetinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. 2009 ve 2021 yılları arasında Mescid-i Aksaya yönelik saldırıların sayısı 200'ü aşmıştır (Alp, 2022). Netanyahu'nun bu döneminde yaşanan bir diğer önemli gelişme 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas'ın İsrail'in bazı askeri üsleri ve güney bölgesinde yer alan bazı şehirlerini hedef alan roket saldırıları başlatması ile başlayan çatışma sürecidir. Bu saldırıların ardından Netanyahu; İsrail'in, Hamas tarafından başlatılan bir savaşta olduğunu belirtmiştir (The Times of Israel, 2023). İsrail'in bu saldırılar karşısında başlattığı Demir Kılıç Operasyonu ile Hamas'ın vuruş gücünü zayıflatmak ve Gazze Şeridi üzerinde yeniden kontrol sağlamasına engel olmayı amaçlamıştır (Dekel, 2023). Bu doğrultuda Gazze'ye yönelik saldırıların şiddeti artmıştır. Netanyahu 28 Ekim 2023 tarihinde kara operasyonlarının genişletildiğini açıklarken bu çatışma için "ikinci bağımsızlık savaşı" ifadesini kullanmıştır (Beaumont, 2023). Bu çatışmada binlerce kişi hayatını kaybetmiş ve operasyon günümüzde halen devam etmektedir. Bu saldırılarda 39.000 kişiden fazla Filistinli hayatını kaybederken BM verilerine göre 2023 yılı itibariyle 1,9 milyon kişi yerinden edilmiştir (OCHA, 2024). Sivil kayıpların artışı üzerine Netanyahu'ya karşı uluslararası kamuoyundan tepkiler gelmiştir. Birçok ülke bu saldırıyı kınarken başta ABD olmak üzere bazı AB ülkeleri de İsrail'in kendini savunduğu yönünde bir tutum sergilemektedir (European Council, 2023). 29 Aralık 2023 tarihinde Güney Afrika Uluslararası Adalet Divanı (UAD)'na BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne dayanarak İsrail'e dava açmıştır. Bölgedeki durumun aciliyetinden dolayı UAD ihtiyati tedbirlere hükmetmiştir (Aksünger, 2024).

Hamas'ın saldırısında 200'den fazla kişiyi rehin almasının ardından başlatılan rehine müzakereleri de Netanyahu hükümetini yıpratın bir başka faktördür. Nitekim 2023 Hamas saldırılarının ardından rehine krizinde olumlu bir ilerleme kaydedilmediği için Netanyahu'ya yönelik kamuoyu desteği azalmıştır (Robins, 2023). Bu saldırıların yıprattığı belki de çıkmaza soktuğu bir diğer gelişme ise İsrail'in Arap ülkeleri ile girdiği normalleşme süreci olmuştur. Bu süreç zaten Filistinliler tarafından ihanet olarak algılanmıştır. Hamas'ın bu çatışmada hayatını kaybeden Siyasi Büro Şefi İsmail Haniye, bu saldırıların başladığı gün yaptığı açıklamalarda El Kassam Tugayları'nın Arap-Müslüman toplumlarında İsrail'e karşı yenilgi mahiyetinde görülen kabullenmenin utancını sildiğini belirtmiştir. Ayrıca Haniyye

açıklamalarında İsrail ile normalleşme sürecine giden ve düşmanı (İsrail) tanıyan Arap ülkeleri de eleştirmiştir (Middle East Monitor, 2023). Bu süreçte İsrail'in Filistinlilere yönelik şiddetinin artması bu ülkelerde çekinceler yaratmıştır. BAE önce Hamas'ın saldırılarını kınamış ardından 17 Ekim tarihinde İsrail'in Gazze'deki hastaneye düzenlediği saldırının ardından İsrail'i kınamak durumunda kalmıştır (Rakipoğlu, 2024).

Netanyahu, Filistinlilerle herhangi bir barış sürecine inanmayan görüşleri benimsemiştir. Filistin veya Filistin halkının varlığını reddeden Netanyahu, Orta Doğu'daki çatışmanın İsrail kaynaklı olmadığını İsrail devletinin kurulmasından önce de Arap toplumların tarih boyunca çatıştıklarını belirtmektedir. (Şalkam, 2023). Sonuç olarak Netanyahu'nun iktidarda bulunduğu yıllar göz önüne alındığında barışa yönelik umutların büyük ölçüde yitirildiği bir dönem olarak öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durum, çalışmanın hipotezini oluşturan, Likud Partisi'nin barış yanlısı olmadığı iddiasını doğrular niteliktedir. Netanyahu'nun şiddet içeren politik tutumu iki tarafın bir arada barış içerisinde yaşama ihtimalini gün geçtikçe zora sokmaktadır. Bu durum Netanyahu'nun başından beri iki devletli çözüme, karşı bir tavır benimsemediğinin göstergesidir. Sınır ve güvenlik meseleleri, Kudüs'ün statüsü ve mülteci sorunu gibi konular üzerinden yaşanan gelişmeler bu dönemde iki devletli çözüme ilişkin inancı zayıflatmıştır (Alp, 2022). Nitekim Netanyahu karşıtları da Filistin ile herhangi bir barış planı ihtimalini dahi ortadan kaldırmaya çalışmakla suçlamıştır (Alp, 2022). Netanyahu Oslo sürecine de karşı çıkmıştır (Benn, 2016, 18). İktidarının ilk yıllarında ABD'nin desteklediği Oslo sürecinin ilerlemesine destek veriyor gibi görüldüyse de bir sonuca varılmayacağına odaklanmıştır (Robins, 2023).

Binyamin Netanyahu'nun ikinci başbakanlık dönemi (2009-2021), İsrail-Filistin çatışmasının yeni dinamikler kazandığı ve uluslararası diplomasi ile güvenlik politikalarının iç içe geçtiği bir dönem olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süre zarfında Netanyahu, bir yandan İsrail'in güvenlik ve toprak menfaatlerini ön plana çıkararak, Filistinliler'e yönelik katı bir tutum izlerken, diğer yandan uluslararası baskılar ve diplomatik gereklilikler doğrultusunda stratejik adımlar atmıştır. Netanyahu'nun 2009-2021 yılları arasındaki Filistin politikası, büyük ölçüde İsrail'in güvenliği, Yahudi yerleşimlerinin genişletilmesi ve Filistinlilere verilen tavizlerin minimum düzeyde tutulması üzerine kurulmuştur. İki devletli çözüm söylemini retorik düzeyde desteklese de yerleşim politikaları ve güvenlik öncelikleri bu çözümün uygulanmasını güçleştirmiştir. Netanyahu, özellikle Gazze'de Hamas'a karşı izlediği sert politikalarla İsrail'in güvenliğini ön plana çıkarmış ve Filistinliler ile barış sürecini sekteye uğratmıştır.

SONUÇ

Likud Partisi, İsrail'in siyasi yelpazesinde merkez sağdan, aşırı sağa uzanan ideolojiye sahip bir partidir. Ülkenin Filistin politikasının belirlenmesi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. 1973 yılında kurulan Likud, İsrail'in güvenliği ve Yahudi yerleşimlerinin korunması gibi konularda sert bir tutum benimsemiştir. Likud Partisi' nin ideolojisi, İsrail'in kuruluşundan önce Ze'ev Jabotinsky tarafından geliştirilen Revizyonist Siyonizm ideolojisine dayanmaktadır. Jabotinsky'nin 'Demir Duvar' stratejisi Filistinliler ile müzakerelerden önce güçlü bir savunma hattı oluşturmayı savunur ve bu durum Likud'un Filistin politikasında belirleyici olmuştur. Bu ideoloji, Filistinlilere karşı sert bir duruşu, İsrail'in güvenliği için askerî gücü ön planda tutmayı, Batı Şeria ve Gazze'deki Yahudi yerleşimlerinin korunmasını savunur.

1948 Savaşı'ndan bu yana bakıldığında İsrail ve Filistin tarafları arasında kalıcı barışın tesis edilmesi adına birçok adım atılmıştır. BM Örgütü ve ABD'nin başını çektiği arabuluculuk diplomasisi somut olarak herhangi bir sonuç üretememiştir. Barış görüşmelerinin temel odak noktasında BM Örgütü'nün 242 sayılı taksim planı bulunmaktaydı. 242 sayılı karar; İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesini öngörmekteydi. Karar bir çözüm önerisi sunmasının yanı sıra Akabe Körfezi ve Süveyş Kanalı başta olmak üzere uluslararası su yollarının ücretsiz olması konusunda da garantörlük etmekteydi. Filistinliler kararı reddetmiş ve İsrail de bu koşullar altında geri çekilmeyi kabul etmemiştir.

Likud'un 1977 yılında Menahem Begin ile başlayan iktidarlığı, Camp David Zirvesi ile barış görüşmelerinin görece en kritik olduğu döneme rastlamıştır. Menahem Begin, İsrail'in güvenliğini önceleyen tavizsiz ve sert bir tutum izlemiştir. Begin iktidarlığı boyunca Jabotinskyen retorikten ayrılmayarak; 'Eretz Israel' ideolojisinin yasallığı konusunda kararlı bir süreç yürütmüştür. Bu ideoloji çizgisinde bakıldığında çalışmanın hipotezinde olduğu gibi Menahem Begin, Yahudi halkının tarihi topraklar üzerinde haklarını savunarak, Yahudi egemenliğini öncelemiştir. Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin İsrail topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğuna inanarak, bu bölgede Yahudi egemenliğini sürdürmek istemiştir. Begin'in ardından yerine gelen halefi İzak Şamir de Begin'in mirasını devam ettirmiştir. Şamir'in iktidarlığında barış görüşmelerine yönelik ciddi bir isteksizlik görülmüştür. 1991 yılında ABD öncülüğünde yapılan Madrid Konferansı'na katılsa da görüşmeler boyunca toprak tavizinden kaçınmıştır. Filistinliler ile uzun vadeli bir anlaşmaya varma konusunda isteksiz olan Şamir, özerk bir Filistin Devleti'ne karşı çıkarak, Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerinin

genişlemesini finanse etmiştir. Bu çerçevede Likud Partisi' nin erken dönemde Filistin politikasında, güvenliği önceleyen, toprak tavizlerinden kaçınan ve uzlaşmaz bir politika yürüttüğü söylenebilmektedir. Böylelikle çalışmanın başında ortaya atılan, Likud Partisi'nin barış yanlısı olmadığı ve karşılıklı taviz vermekten kaçındığı iddiası doğrulanmaktadır. Barış görüşmelerine katılım konusunda uluslararası baskılar nedeniyle zaman zaman esneklik gösterilse de partinin ideolojik temelleri bu süreçlerin yol almasına engel olmuştur.

Nitekim Ariel Şaron da Likud'un parti profilini değiştirmese de liderlerinden değişkenlik gösteren bir başbakanlık yürütmüştür. Şaron başbakanlık dönemindeki Filistin politikasıyla öne çıkan liderlerden biri olmuştur. FKÖ nezdinde Filistinli direniş gruplarına karşı sert bir duruş sergileyerek; seleflerinin toprak politikasını güvenlik politikasıyla değiştirmiştir. Bu bağlamda İsrail'in güvenliğini her konunun üzerinde tutmuştur. Bu politikayı bir adım ileri taşıyarak başbakanlığında, Filistinli grupların yasadışı eylemlerini önlemek amacıyla 'anti-terörist' bir duvar inşa ettirmiştir. Uluslararası hukukun yasadışı ilan ettiği duvar, Şaron'un radikal güvenlik politikasının karşısında duramamıştır (Kandemirli, 2019:598). Bu politikalar ışığında Likud'un tarihsel süreç boyunca Filistin politikası, İsrail-Filistin barış sürecinde önemli bir aktör olarak günümüze kadar gelmiştir. Likud'un bu politikaları barış görüşmelerinde kalıcı bir çözüm bulunmasını zorlaştırmış ve Filistin-İsrail çatışmasının devamına katkıda bulunmuştur.

2009 yılında Netanyahu'nun liderliğindeki Likud, iki devletli çözümü desteklediğini belirtse de bu konuda herhangi bir somut adım atılmamıştır (Şalom, 2009). 2013-2014 yıllarında ABD Dışişleri John Kerry öncülüğünde yapılan barış görüşmeleri de El-Fetih ve Hamas arasındaki çatışmadan kaynaklı olarak, İsrail nezdinde bir güvenlik endişesi yarattığı sebebiyle sonuçlandırılmamıştır. Netanyahu' nun Filistin politikası Oslo sürecinden uzaklaşma; Filistin Devleti'ne karşı çıkma ve yerleşimlerin genişlemesi gibi unsurlarla karakterize edilmiştir. 2018 yılında ABD Başkanı Donald Trump ile yakın ilişkiler kurarak bölgede öne çıkan lider olmuştur. ABD Başkanı Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul etmesiyle İsrail'in diplomatik gücü artmıştır (Fırat, 2018). Bu olayı takiben Netanyahu' nun 2018'de Knesset'ten geçirdiği Yahudi Ulus Devlet Yasası, İsrail'in Filistinliler' e uyguladığı apartheid bir politika olarak toplumsal bölünmeyi körüklemiştir. Yasa İsrail'in Yahudi Ulus Devleti statüsünü güçlendirmeyi amaçlarken demokratik değerler ve eşit vatandaşlık ilkeleriyle ilgili ciddi tartışmalar yaratmıştır (BBC, 2018).

7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e yönelik başlattığı roket saldırıları yeni bir çatışma ortamı yaratarak, Netanyahu liderliğindeki Likud hükümetinin Filistin politikasını daha da

sertleştirmiştir. Gazze'ye yönelik askerî operasyonlar yoğunlaşmış ve Filistin topraklarındaki yerleşim faaliyetleri hız kazandı. Hamas'ın Siyasi Büro Şeri İsmail Haniyye'nin suikast sonucu hayatını kaybetmesinin ardından bölgede gerilim artmış ve bu durumun İsrail'i tehdit ettiği gerekçesiyle Netanyahu operasyonların etkisini ağırlaştırmıştır (Euronews, 2024). Bu savaş sonrasında İsrail'deki muhalefet partileri Netanyahu hükümetine yönelik, savaşın yönetimi ve oluşturduğu güvenlik zafiyeti dolayısıyla sert eleştirilere tutuldu. Eski Başbakan ve ana muhalefet partisi lideri Yair Lapid, Netanyahu'yu istifaya davet etti (AA, 2024). Bu bağlamda 7 Ekim Savaşı, Likud'un barış süreciyle ilgili politikalarının daha da geri planda kalmasına neden oldu. İki devletli çözüm olasılığı, Likud'un gündeminde halihazırda zayıf bir konumdayken, savaş sonrası da bu seçenek neredeyse tamamen göz ardı edildi. Bu durum Filistinliler ile müzakere masasına oturmanın uzun bir süre için imkânsız hale gelmesine yol açtı. Bölgesel ve uluslararası dinamiklerin değişmesine yol açan bu savaş, Likud'un popülaritesini ve Netanyahu'nun liderliğini güçlendirirken, birçok sivilin hayatını kaybetmesine ve sosyo-ekonomik anlamda yaşanan kriz dolayısıyla İsrail'i iç ve dış siyasette zor bir durumun içerisinde bırakmıştır.

Bu çalışmada, İsrail'de sağ partilerin Filistin sorununa yaklaşımları incelenmiş ve özellikle Likud Partisi'nin Filistin meselesine olan tavrı tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. Likud Partisi'nin kuruluşundan günümüze kadar olan dönemde, ideolojik temelleri, siyasî söylemleri ve uygulamaları analiz edilerek, Filistin sorunu karşısında geliştirdiği politikaların değişkenliği ve tutarlılığı değerlendirilmiştir. Çalışmanın genel bulgularına bakıldığında, Likud Partisi'nin Filistin sorununa yaklaşımının temel olarak güvenlik kaygıları, ideolojik öncelikler ve toprak üzerinde hak iddiaları üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Parti, Filistin devleti fikrine karşı çıkmakta, Batı Şeria'nın önemli bir kısmında İsrail egemenliğini savunmakta ve Filistinliler ile yapılacak barış görüşmelerinde İsrail'in güvenlik çıkarlarını öncelikli hale getirmektedir. Likud'un bu tutumu, İsrail'de sağ kanat politikaların genel karakteriyle uyumlu olup, barış sürecine yönelik daha temkinli ve şüpheli bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Likud Partisi'nin Filistin sorununa yaklaşımı hem İsrail'in iç siyasetinde hem de uluslararası arenada önemli etkiler yaratmış, özellikle İsrail-Filistin barış sürecinin seyrini belirleyen faktörlerden biri olmuştur. Parti, iktidarda kaldığı dönemlerde yerleşim faaliyetlerini hızlandırmış, Filistin devletinin kurulmasına karşı çıkmış ve güvenlik temelli bir politika izleyerek Filistin sorununda karşılıklı tavizlere dayalı bir kalıcı barış planı yaratan çözüm yerine statükonun devamını savunan, çözümsüzlüğün devamını ve İsrail politikalarının

sürdürülmesini savunan bir çizgide yer almıştır. Bu yaklaşım, İsrail’de sağ siyasetin Filistin sorunu karşısındaki geleneksel duruşunun temel unsurlarını yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- A.Şalkam.** (2023). “*Binyamin Netanyahu' nun bilmediği Filistin*“, . Independent Türkçe: [Erişim Tarihi: 14.08.2024, <https://www.indyurk.com/node/636976/d%C3%BCnyadan-sesler/binyamin-netanyahunun-bilmedi%C4%9Fi-filistin>]
- Abdurrahmanlı, E.** (2022). “Siyonizmin Doğuşuyla Ortaya Çıkan İsrail-Filistin Sorunu: Arap-İsrail Savaşlarının Hüznü Sonu“. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt:9 Sayı:4, s. 1778-1798.*
- Abu-Amr, Z.** (1993). “*Hamas: A Historical and political Background*“. *Journal of Palestine Studies, 22(4), s. 5-19.*
- Acar, H.** (2020). “The Role of Arab-Israeli Wars In The Process of Establishing Permanent Peace In The Middle East“. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi, s. 89-107.*
- Ağdemir, A.** (2015). “Ariel Sharon: A Man Of Peace Or A Man Of War?“ Vol.10, No.9. *Turkish Studies, s. 9-22.*
- Ağdemir, M.** (2014). “Liderler ve İsrail'in Arap Devletlerine Yönelik Dış Politikası“. *Bilge Stratejisi Dergisi, s. 51-74.*
- Aksünger, S.** (2024). “*Güney Afrika, Uluslararası Adalet Divanı'ndan İsrail Aleyhine Yeni Tedbir Kararları İstedi*“, . Anadolu Ajansı: [Erişim Tarihi: 12.08.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/guney-afrika-uluslararasi-adalet-divanindan-israil-aleyhine-yeni-tedbir-kararlari-istedi/3157471>] adresinden alındı
- Al-Mezan Center For Human Rights.** (2004). “*OPERATION RAINBOW* A Report on Human Rights Violations Perpetrated by the Israeli Occupation Forces in Rafah, From 18 to 24 May“: [Erişim Tarihi:05.06.2024, <https://mezan.org/en/post/34815/OPERATION-RAINBOW%3Cbr%3EA-Report-on-Human-Rights-Violations-Perpetrated-by-the-Israeli-Occupation-Forces-in-Rafah,-From-18-to-24-May>]
- Alp, E.** (2022). “*Filistin Politikası Çerçevesinde İsrail'de Netanyahu Dönemi*“, . Dijital Hafıza Merkezi: [Erişim Tarihi: 23.08.2024, <https://www.dijitalhafiza.com/kose-yazilari/filistin-politikasi-cercevesinde-israilde-netanyahu-donemi>]
- Altun, S.** (2023). “*İsrail'de Yargı Reformu Krizi Filistinliler İçin Ne İfade Ediyor?*“, . ORSAM: [Erişim Tarihi: 21.07.2024, <https://orsam.org.tr/tr/israilde-yargi-reformu-krizi-filistinliler-icin-ne-ifade-ediyor/>]

Altundal, M. K. (2017). Siyasal Liberalizmde Birey İmgesi: Eleştirel Bir Bakış. *Birey ve Toplum Dergisi, Cilt:7, Sayı:13*, s. 59-74.

Anadolu Ajansı. (2020). *'İsrail Yeniden Erken Seçim Sarmalına Girdi'*: [Erişim Tarihi: 02.06.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-yeniden-erken-secim-sarmalina-girdi/2085961>]

Anadolu Ajansı. (2020). *"Gazze, İsrail'in 2014'teki saldırısının üzerinden 6 yıl geçmesine rağmen yaralarını saramadı"*,: [Erişim Tarihi: 28.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazze-israilin-2014teki-saldirisininin-uzerinden-6-yil-gecmesine-ragmen-yaralarini-saramadi/1903669>]

Anadolu Ajansı. (2022). *'İsrail'de koalisyon ortakları Bennett ve Lapid'den erken seçim kararı'*: [Erişim Tarihi: 26.07.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-de-koalisyon-ortaklari-bennett-ve-lapidden-erken-secim-karari/2618326>] adresinden alındı

Anadolu Ajansı. (2022). *İsrail ve Filistin'de ramazanın ilk haftası şiddet dalgası ve hükümet krizine sahne oldu'*: [Erişim Tarihi: 27.06.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-ve-filistin-de-ramazanin-ilk-haftasi-siddet-dalgasi-ve-hukumet-krizine-sahne-oldu/2558606>]

Anadolu Ajansı. (2024). *"İsrail'de muhalefetten Netanyahu ve 7 Ekim saldırıları sırasındaki yetkililere istifa çağrısı"*,: [Erişim Tarihi: 28.08.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilde-muhalefetten-netanyahu-ve-7-ekim-saldirilari-sirasindaki-yetkililere-istifa-cagrisi/3310449>]

Arı, T. (2005). *"Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi"*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı, T. (2007). "Filistin' de Kalıcı Barış Mümkün Mü?". *Orta Doğu Dergisi, Cilt:2, Sayı:1*, 11-34.

Arı, T. (2009). "Gazze Sonrası İsrail'de İç Dinamikler ve Barış Süreci". *Orta Doğu Etütleri Dergisi, 1(1)*, s. 83-98.

Arı, T. (2009). "Gazze Sonrası İsrail'de İç Dinamikler ve Barış Süreci". *Ortadoğu Etütleri Dergisi, Sayı:1*, s. 83-89.

Armaoğlu, F. (2018). *"20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)"*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Aronoff, Y. S. (2010). "From Warfare to Withdrawal: The Legacy of Ariel Sharon". *Israel Studies, Vol.15, No.2*, s. 149-172.

- Asa, A.** (2024). "Siyonizm ve Çeşitleri", [Erişim Tarihi: 22.03.2024, <https://insicam.net/2024/01/07/siyonizm-ve-cesitleri/>]
- Ateş, D.** (2009). "Gazze Trajedisi: Sorumluluk ve Kavramların Haklılaştırma İşlevi". *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 61-83.
- Atmaca, A.** (2012). "İşçi Siyonizminin Kökenleri: Sosyalist Düşüncelerin Yeni Ülkesi Olarak İsrail", *ORSAM*.
- Aydemir, M.** (2022). "İsrail siyasetine damga vuran Binyamin Netanyahu 6'ncı kez başbakan oldu", . Anadolu Ajansı: [Erişim Tarihi: 22.08.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-siyasetine-damga-vuran-binyamin-netanyahu-6-nci-kez-basbakan-oldu/2776114#>]
- Ayhan Nuri Yılmaz, V. A.** (2023). "Birleşmiş Milletler'in Filistin Politikası". *Journal of Economics and Political Sciences*, s. 113-124.
- Ayşegül Tayyar, B. Ç.** (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Cilt:14, Sayı:1*, s. 113-120.
- Balcı, A.** (2010). "Yahudi Yerleşimleri ve Filistin Sorunu". *Orta Doğu Anziz Dergisi*, s. 52-57.
- Balcı, R.** (2015). "Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye". *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:2*, s. 80-84.
- Balpınar, Z.** (2019). "İsrail Perspektifinden İki Devletli Çözüm". İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Baruch, P.** (2020). "The Ramifications of the Nation State Law: Is Israeli Democracy at Risk?", . INSS: [Erişim Tarihi: 15.08.2024, <https://www.inss.org.il/publication/ramifications-nation-state-law-israeli-democracy-risk>]
- Başkan, B.** (2011). Krizdeki Merkez Sağ-Yeniden Konumlanma Bunalımı. *Liberal Düşünce Dergisi*, 63, s. 153-168.
- BBC.** (2004). "Şaron Strateji Arayışında": [Erişim Tarihi:14.06.2024, https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/05/printable/040503_israillikudvote.shtml]
- BBC.** (2015). "What is West Bank Barrier?"; [Erişim Tarihi: 20.04.2024, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3111159.stm]

- BBC.** (2023). “*Hamas ile Savaş İsrail Başbakanı Netanyahu'nun Kariyerini Nasıl Şekillendirir?*”; [Erişim Tarihi: 27.06.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp3116r0m3po>]
- BBC.** (2024). “*İsrail'in Askere Almaya Çalıştığı Ultra-Ortodoks Yahudiler Kimler? Neden Direniyorlar?*”; [Erişim Tarihi: 27.02.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2x0grlezleo>]
- BBC News Türkçe.** (2013). “*İsrail'de koalisyon hükümeti kuruldu*”; [Erişim Tarihi: 16.02.2024, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130314_israil_koalisyon)]
- BBC News Türkçe.** (2018). '*Yahudi ulusunun devleti' yasası İsrail parlamentosundan geçti*“ Erişim Tarihi: 3.08.2024: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44883873>
- BBC News Türkçe.** (2018). "*Gazze'de son 4 yılın en şiddetli çatışmaları sonrası ateşkes: İsrail ile Hamas arasında gerilim neden arttı?*“ : [Erişim Tarihi: 27.07.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46198336>]
- BBC News Türkçe.** (2019). '*Trump: ABD'nin İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini tanımasının zamanı geldi*'; [Erişim Tarihi: 20.03.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47660597>]
- BBC News Türkçe.** (2021). '*İsrail'de muhalefet koalisyon için anlaşta, Netanyahu 'Sol koalisyon ülke için tehdit' dedi*'; [Erişim Tarihi: 14.04.2024, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57330489>]
- BBC News Türkçe.** (2022). “*İsrail'in en sağcı hükümetinde kimler var?*“, : [Erişim Tarihi: 12.04.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/crg9e8vg8n3o>]
- Beaumont, P.** (2023). “*Netanyahu declares a 'second war of independence' as fears for Gazans grow*“, . The Guardian: [Erişim Tarihi: 17.08.2024, <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/28/netanyahu-declares-a-second-war-of-independence-as-fears-for-gazans-grow>]
- Bell, A.** (2020). “The Counter-Revolutionary Nation-State Law”. . *Israel Studies*, 25(3), s. 240-255.
- Bell, M.** (2005). “Ariel Sharon“. *International Journal*, vol.60, No.1, s. 247-254.
- Ben-Haim, R.** (2008). *İsrail Hakkında Gerçekler*. Kudüs: Keter Press.

Benn, A. (2016). "The End of The Old Israel How Netanyahu Has Transformed The Nation". *Foreign Affairs*, 95(4), s. 16-27.

Bianet. (2006). "Filistin Seçimlerini Hamas Kazandı": [Erişim Tarihi:05.06.2024, <https://bianet.org/haber/filistin-secimlerini-hamas-kazandi-73884>] adresinden alındı

Bobbio, N. (1999). *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı* (çev. Z.Yılmaz). Ankara: Dost Kitabevi.

Bora, T. (2017). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.

Bölme, S. (2012). "İsrail'in Değişime Direnci 2012 Gazze Saldırısı". *Seta Analiz*, Sayı:55.

Breuer, E. (2023). "Netanyahu suspends judicial reform: I will not lead Israel to civil war", . The Jerusalem Post: [Erişim Tarihi: 22.08.2024, <https://www.jpost.com/israel-news/politics-and-diplomacy/live-updates-735544>.]

Breuer, E. (2024). "Labor, Meretz delegates to approve merger in Tel Aviv convention", . Euronews: [Erişim Tarihi: 20.08.2024, <https://www.jpost.com/israel-news/politics-and-diplomacy/article-809933>.]

Breuer, E. (2024). "Sa'ar-Gantz party split- here are the winners and losers", . The Jerusalem Post: [Erişim Tarihi: 20.08.2024, <https://www.jpost.com/israel-news/article-791702>.]

Britannica. (2024). "Yisrael Beiteinu",: [Erişim Tarihi: 02.03.2024, <https://www.britannica.com/topic/Yisrael->]

Britannica. (2024). "Netanyahu's first premiership",: [Erişim Tarihi: 09.06.2024, <https://www.britannica.com/place/Israel/Oslo-II-and-Rabins-assassination>]

Britannica. (2024). "The Wye River Memorandum",: [Erişim Tarihi: 06.06.2024, <https://www.britannica.com/place/Israel/The-Wye-River-Memorandum>]

Butler, E. (2018). *Klasik Liberalizm: Bir El Kitabı*. Ankara: Liberte Yayınları.

Cankara, P. & Cankara, Y. (2020). 2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile El-Fetih Arasındaki Rekabet. *KAÜİİBFD*, 11(21), s. 469-503.

Cankara, P. & Cankara, Y. (2012), Batı Şeria Duvarının İnşasının Filistin Halkına Yönelik Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Etkileri, *Batman Universty Journal of Life Sciences*, 1(1), s. 1239-1250.

- Ceylan, T. E.** (2024). "İsrail'de Siyasi Kimlik Krizi: Bölünmüş Sağ ve Merkezleşen Sol". *Kriter Dergisi, Sayı: 90*.
- CIA.** (1977). "Political Parties in Israel". s. 1-23.
- Cleveland, W. L.** (2019). "Modern Ortadoğu Tarihi" çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çağrı, E.** (2001). "Filistin-İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor?". *Kronik Dergisi, Sayı:56, s. 173-180*.
- Çakmak, D.** (2019). "İsrail'in Ulus-Devlet Yasası". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), s. 81-117*.
- Çarhoğlu, S.** (2010). "Şas Lideri Ovadia Yosefin Sözleri: İsrail İçin Konuşup İsrail'e Zarar Vermek". *ORSAM*.
- Çavuşoğlu, H.** (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 266-278*.
- Çetin, R.** (2022). "İsrail Siyaseti ve Yahudi Solu: Şimon Peres, Yitzhak Rabin, Ehud Barak Hükümetleri". Ankara: Nobel Yayınları.
- Çınkara, G.** (2023). "İsrail Sağ'ının İdeolojik, Kurumsal ve Kişisel Rotaları: Revizyonist Siyonizm, Likud Partisi ve Binyamin Netanyahu". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 58(3), s. 1791-1817*.
- Çubukçu, M.** (2023). "Benyamin Netanyahu: Yolsuzluklar, katliamlar ve yenilmiş bir lider". Fikir Turu: [Erişim Tarihi:16.05.2024, <https://fikirturu.com/jeo-politika/benyamin-netanyahu-yolsuzluklar/>]
- Dağlı, T.** (2021). "Şeyh Cerrah-Şam Kapısı-Mescid-i Aksa".[Erişim Tarihi:06.05.2024, <https://kriterdergi.com/dis-politika/seyh-cerrah-sam-kapisi-mescid-i-aksa:>]
- Değirmenci, G.** (2011). "Batı Şeria Duvarı ve Uluslararası Hukuk". *Bilge Strateji Dergisi, Cilt:2, Sayı:4, s. 203-223*.
- Dekel, U.** (2023). "The Israel-Hamas War: Israel Needs a Political Idea". *Institute for National Security Studies*.
- Deveci, C.** (2017). "Herbert Samuel Döneminde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:42, s. 1-17*.

Domazeti, R. (2017). “*Hamis’in Siyaset Bildirgesi*“. İnsamer: [Erişim Tarihi:01.05.2024, https://www.insamer.com/tr/hamasin-siyaset-bildirgesi_690.html]

Don Peretz, G. D. (1996). “Israel’s 1996 Elections: A Second Political Earthquake?”. *Middle East Journal*, Vol.50, No.4, s. 529-546.

Doyran, E. (2008). *Bir Direniş Hareketi Olarak “HAMAS”*. Ankara: Elips Kitap.

Eğilmez, M. (2015). *Kendime Yazılar: Sağ, Sol, Sosyalizm, Kapitalizm, Demokrasi ve Eğitim*. Mahfi Eğilmez: [Erişim Tarihi: 18.03.2024, <https://www.mahfiegilmez.com/2015/05/sag-sol-kapitalizm-sosyalizm-demokrasi.html>]

Eker, G. (2005). “İsrail Siyasal Sistemi ve Siyasal Partiler“. *Yüksek Lisans Tezi*.

Erkmen, S. (2013). “İsrail-Filistin Barış Görüşmelerinin Yeniden Başlamasının Nedenleri ve Önündeki Engeller”,. ORSAM: [Erişim Tarihi: 04.07.2024, <https://orsam.org.tr/tr/israil-filistin-baris-gorusmelerinin-yeniden->]

Euronews. (2014). “2014’te de Gazze’de aci dinmedi“,: [Erişim Tarihi: 26.07.2024, <https://tr.euronews.com/2014/12/19/2014te-de-gazgede-aci-dinmedi>]

Euronews. (2014). “Şaron’un ardından“: [Erişim Tarihi:11.06.2024, <https://tr.euronews.com/2014/01/03/saron-un-ardindan>]

Euronews. (2018). ‘Yahudi ulus devleti’ yasası protestosunda Filistin bayrağı tartışması’, : [Erişim Tarihi: 12.05.2024, <https://tr.euronews.com/2018/08/12/-yahudi-ulus-devleti-yasasi-protestosunda-filistin-bayragi-tartismasi>]

Euronews. (2020). ‘Görevdeyken yargılanan ilk İsrail Başbakanı Netanyahu yolsuzluktan hakim karşısında’,: [Erişim Tarihi: 01.05.2024, <https://tr.euronews.com/2020/05/24/gorevdeyken-yarg-lanan-ilk-israil-basbakan-netanyahu-yolsuzluktan-hakim-kars-s-nda>]

Euronews. (2021). “İsrail Başbakanı Netanyahu’dan Gazze Açıklaması: Ya ele geçireceğiz ya caydıracağız“,: [Erişim Tarihi: 09.08.2024, <https://tr.euronews.com/2021/05/19/israil-basbakan-netanyahu-dan-gazze-ac->]

Euronews. (2022). ‘Mescid-i Aksa’da gerginlik: İsrail polisi ile Filistinliler arasındaki arbedede 153 kişi yaralandı’: [Erişim Tarihi: 22.06.2024, <https://tr.euronews.com/2022/04/15/mescid-i-aksa-da-gerginlik-israil-polisi-ile-filistinliler-aras-ndaki-cat-smalarda-onlarca>]

Euronews. (2022). *'İsrail'de aşırı sağ partiler, Netanyahu'nun çağrısıyla 'ortak liste' kararı aldı'*: [Erişim Tarihi: 12.07.2024, <https://tr.euronews.com/2022/08/26/israilde-asiri-sag-partiler-netanyahunun-cagrisiyla-ortak-liste-karari-aldi>]

Euronews. (2022). *İsrail'in mülteci kampı baskınında Al-jazeera muhabiri Şirin Ebu Akile hayatını kaybetti'* : [Erişim Tarihi:11.06.2024, <https://tr.euronews.com/2022/05/11/israil-in-multeci-kamp-bask-n-nda-bir-gazeteci-olduruldu-bir-diger-de-yaraland>]

Euronews. (2023). *“İsrail’de yargı reformuna karşı 27. gösteri: 150 bin protestocu sokağa çıktı”* : [Erişim Tarihi: 07.05.2024, <https://tr.euronews.com/2023/07/09/israilde-yargi-reformuna-karsi-27inci-gosteri-150-bin->]

Euronews. (2024). *"İsrail’de seçim sonuçları: Netanyahu liderliğindeki sağ blok parlamentoda çoğunluğu elde etti“;*: [Erişim Tarihi: 19.06.2024, <https://tr.euronews.com/2022/11/03/israilde-secim-sonuclari-netanyahu->]

Euronews. (2024). *"Netanyahu'dan Haniye sonrası ilk açıklama: 'İsrail, herhangi bir saldırının bedelini ağır ödecek'*: [Erişim Tarihi: 22.08.2024, <https://tr.euronews.com/2024/08/01/netanyahudan-haniye-sonrasi-ilk-aciklama-israil-herhangi-bir-saldirinin-bedelini-agir-odet>]

European Council. (2023). *“Statement of the Members of the European Council on the situation in the Middle East”;*: [Erişim Tarihi: 21.08.2024, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/15/statement-agreed-by-the-27-members-of-the-european-council-on-the-situation-in-the-middle-east/>]

Filistin Enformasyon Merkezi. (2021). *'Surların Muhafızı Operasyonu, Bir Çözüm Getiremeden Bitmiştir'*, : [Erişim Tarihi: 20.07.2024, <https://turkish.palinfo.com/print/2021/9/13/Surlar-n-Muhaf-z-Operasyonu-bir-z-m-getiremeden-bitmi-tir>]

Fırat, E. (2018). *“Dünya Trump'ın skandal Kudüs kararını kabul etmedi“*, . Anadolu Ajansı: [Erişim Tarihi: 12.07.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunya-trumpin-skandal-kudus-kararini-kabul-etmedi/1331060>]

Fırat, E. (2021). *“Filistin’de İsrail İşgaline Karşı Başlayan Birinci İntifadanın Üzerinden 34 Yıl Geçti”*, . Anadolu Ajansı: [Erişim Tarihi: 16.07.2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistinde-israil-iskaline-karsi-baslayan-birinci-intifadanin-uzerinden-34-yil-gecti/2442849>]

- Gellner, E.** (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Giddens, A.** (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Goldstein, A.** (2017). Half-heartedly: Menachem Begin and the Establishment of the Likud Party. *Middle Eastern Studies, Vol.53*, s. 915-933.
- Goldstein, A.** (2018). The Creation of The Likud and Struggle for the Identity of the Alternative Party. *Israel Studies Review, Vol.33*, s. 61-78.
- Gurbanov, E.** (2018). “Tarihten Günümüze Siyon Aşk ve Siyonizm Türleri“. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi, No.2*, s. 146-166.
- H. Jabareen, S. B.** (2019). “The Jewish Nation- State Law“. *Palestine Studies*, s. 43-57.
- Haaretz.** (2008). “*UTJ Joins Yesha Council, Seeks Expansion of Haredi Settlement*“ : [Erişim Tarihi: 22.03.2024, <https://www.haaretz.com/2008-03-31/ty-article/utj-joins-yesha-council-seeks-expansion-of-haredi-settlement/0000017f-e30c-d7b2-a77f-e30fd49c0000>]
- Hadash.** (2024). [Erişim Tarihi: 20.03.2024, <https://hadash.org.il/english/>]
- Hagemann, S.** (2024). “Die Abraham Accords: Beitrag zum Frieden in der Region?“. *Z Außen Sicherheitspolit, No.13*, s. 379-398.
- Harari, M.** (1962). *'Government and Politics of the Middle East'*. USA: Englewood Cliffs.
- Hasanoğlu, E.** (2015). “Şas Partisi'nde Neler Oluyor?“. *ORMER Perspektifleri Serisi, No:2*, s. 1-8.
- Heywood, A.** (2013). “*Siyasal İdeolojiler: Bir Giriş*“ çev. *Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan*. Ankara: Adres Yayınları.
- Hobsbawn, E. J.** (1995). *Milletler ve Milliyetçilik*, çev. *Osman Akinhay*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hoffman, G.** (2018). *Olmert Says Netanyahu Has No Plan For Gaza Strip Beyond Military Strikes*, . The Jerusalem Post: [Erişim Tarihi: 22.07.2024, <https://www.jpost.com/israel-news/olmert-says-netanyahu-has-no-plan-for-gaza-strip-beyond-military-strikes-563135>]
- Hoffman, R.** (2019). “Israel’s Foreign Policy under Benjamin Netanyahu, Philadelphia. *Foreign Policy Resarch Institute*.
- Huber, D.** (2018). “Forty Years of Camp David, Forty Years Without Peace“. *Istituto Affari Internaizonali*, s. 1-15.

Huntington, S. P. (1957). Conservatism as a Ideology. *The American Political Science Review*, s. 454-473.

Hülagû, O. (1998). “Osmanlı'nın Son Döneminde Filistin'in İktisadî ve İçtimaî Durumuna Genel Bakış“. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt:9, Sayı:9*, s. 503-537.

Hürriyet. (2011). "Goldstone raporu çekmeyecek": [Erişim Tarihi:02.07.2024, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/goldstone-raporu-cekmeyecek-17477801>]

Inbar, E. (1997). “Netanyahu Takes Over“. *Israel Affairs, Vol.4, No.1*, s. 33-52.

Inbar, E. (2013). “Forty Years to the Yom Kippur War“. *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, s. 1-4.

Independent Türkçe. (2020, Ağustos 14). 'Arap ülkeleri ile İsrail arasında bugüne kadar hangi anlaşmalar yapıldı?' : [Erişim Tarihi: 21.06.2024, <https://www.indyturk.com/node/227071/d%C3%BCnya/arak-%C3%BClkeleri-ile-israil-arak%C4%B1nda-bug%C3%BCne-kadar-hangi-anla%C5%9Fmalar-yap%C4%B1ld%C4%B1>]

Independent Türkçe. (2022). 'İsrail'in 2022'de katlettiği Filistinlilerin sayısı geçen yıla göre yüzde 46 arttı' [Erişim Tarihi: 16.06.2024: <https://www.indyturk.com/node/528246/d%C3%BCnya/i%CC%87srailin-2022de-katletti%C4%9Fi-filistinlilerin-say%C4%B1s%C4%B1-ge%C3%A7en-y%C4%B1lag%C3%B6re-y%C3%BCzde-46-artt%C4%B1>]

Independent Türkçe. (2022). 'Itamar Ben Gvir' : [Erişim Tarihi: 05.05.2024, <https://www.indyturk.com/tags/itamar-ben-gvir>]

Independent Türkçe. (2024). "İsrail Komünist Partisi: Yaşananların sorumlusu, Netanyahu hükümetinin canice işgal politikası" : [Erişim Tarihi: 23.08.2024, <https://www.indyturk.com/node/665751/d%C3%BCnya/i%CC%87srail->]

Israel Democracy Institute. (2024). “Likud Party History”:[Erişim Tarihi: 24.05.2024, <https://en.idi.org.il/%E2%80%8E>]

Israel Foreign Ministry. (2022). 'Minister of Foreign Affairs Yair Lapid International Press Briefing-24th April 2022' : [Erişim Tarihi: 17.06.2024, https://www.gov.il/BlobFolder/news/fm-lapid-briefs-members-of-the-foreign-press-24-apr-2022/en/English_FM_SPOKES_FM-Lapid-International-Press-Conference-24042022.pdf]

Israel Policy Forum. (2024). “*Israel Beyteinu*“ : [Erişim Tarihi: 15.04.2024, <https://israelpolicyforum.org/yisrael->]

Jewish Virtual Library. (2014). “*Operation Protective Edge: Background & Overview*“ : [Erişim Tarihi: 29.07.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/background-and-overview-of-operation-protective-edge#>]

Jewish Virtual Library. (2022). ‘*Naftali Bennett (1972-)*’ : [Erişim Tarihi: 13.08.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/naftali-bennett>]

Jewish Virtual Library. (2022). *Israel's Wars & Operations: Operation Defensive Shield*, : [Erişim Tarihi: 11.06.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/operation-defensive-shield>]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Yitzhak Shamir (1915-2012)*“ : [Erişim Tarihi: 12.05.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/yitzhak-shamir>]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Ariel (Arik) Sharon*“: [Erişim Tarihi: 12.05.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/ariel-sharon>]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Israeli Political Parties*“ : [Erişim Tarihi: 08.03.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/yisrael-beiteinu-political-party>]

Jewish Virtual Library. (2024). *İşçi Partisi*, : [Erişim Tarihi: 23.03.2024, https://www.jewishvirtuallibrary.org/party-platform-of-the-labor-party#google_vignette]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Shas Party*“, : [Erişim Tarihi: 11.04.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/shas-political-party>]

Jewish Virtual Library. (2024). “*United Torah Judaism*“ : [Erişim Tarihi: 18.04.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/united-torah-judaism-political-party>]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Yesh Atid Party: History & Overview*“ : [Erişim Tarihi:20.04.2024, [https://israelpolicyforum.org/yisrael-beiteinu-v2/.](https://israelpolicyforum.org/yisrael-beiteinu-v2/)]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Meretz*“ : [Erişim Tarihi: 21.04.2024, [https://www.jewishvirtuallibrary.org/meretz-political-party.](https://www.jewishvirtuallibrary.org/meretz-political-party)]

Jewish Virtual Library. (2024). “*Menachem Begin*“ : [Erişim Tarihi: 20.02.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/menachem-begin>]

Jewish Virtual Library. (2024). “*The Golan Heights Law*“ : [Erişim Tarihi: 24.05.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-golan-heights-law>]

- Jewish Virtual Library.** (2024). “*Yitzhak Shamir (1915-2012)*“ : [Erişim Tarihi: 18.05.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/yitzhak-shamir>]
- Jewish Virtual Library.** (2024). “*Israel’s War and Opearions: First Intifada*” : [Erişim Tarihi: 12.04.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/first-intifada>]
- Jewish Virtual Library.** (2024). “*Revisionist Zionism*“ : [Erişim Tarihi: 12.03.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/revisionist-zionism>]
- Jewish Virtual Library.** (2024). 'Iron Dome' : [Erişim Tarihi: 28.07.2024, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-iron-dome>]
- Jonathan Rynhold, D. W.** (2008). “Ideological Change and Israel's Disengagement from Gaza“. *Political Science Quaterly, Vol.123, No.1*, s. 11-37.
- Kandemirli, D. T.** (2019). “İsrail'in Duvar İnşasının Uluslararası Hukuku İhlal Ettiği Yönündeki Kararlar“. 593-607.
- Kasalak, K.** (2016). “İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası“. *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3 Sayı:25*, s. 65-78.
- Kemiksiz, N.** (2016). “Filistin Sorunu“. *Akademik Orta Doğu Dergisi*, s. 133-179.
- Kerestecioğlu, İ. Ö.** (2019). Milliyetçilik. B. Örs içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (s. 314). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, A.** (2023). *Kriter. "İsrail ile Suudi Arabistan Arasındaki Devam Eden Normalleşme Süreci"*: [Erişim Tarihi: 13.06.2024, <https://kriterdergi.com/dis-politika/israil-ile-suudi-arabistan-arasindaki-devam-eden-normallesme-sureci>]
- Koç, M.** (2024). “İsrail Siyasetinin “Sağ İkonu”: Binyamin Netanyahu”. Fokus: [Erişim Tarihi: 26.07.2024, <https://www.fokusplus.com/orta-dogu/israil-siyasetinin-sag-ikonu-binyamin-netanyahu>.]
- Koçak, G.** (2023). “Netanyahu' nun Tartışmalı Siyasi Hayatı ve Faaliyetleri“. *ORSAM, Orta Doğu Analiz Dergisi, Cilt:14, Sayı:132*, s. 54-57.
- Kovalsky, O. G.** (2016). “Menachem Begin’s World Travels in the 1950’s A Road to Political Legitimacy”. *Israel Studies Rewiew, Vol.31, No.2*, s. 22-40.
- Lapid, Y.** (2021). '*Israels First 100 Days of a Different Foreign Policy*', . Haaretz: [Erişim Tarihi: 24.07.2024, <https://www.haaretz.com/opinion/2021-09-20/ty-article->

opinion/.premium/israels-first-100-days-of-a-different-foreign-policy/0000017f-f22f-d8a1-a5ff-f2af2aa90000]

Leslie, J. (2017). Netanyahu's Populism: An Overlooked Explanation for Israeli Foreign Policy", s. 75-82.

Likud. (2013). "History of Movement" : [Erişim Tarihi: 02.04.2024, <https://www.likud.org.il/en/>] adresinden alındı

Likud. (2024). "Eski Liderler (Menahem Begin)" : [Erişim Tarihi: 12.06.2024, <https://www.likud.org.il/en/about-the-likud/former-leaders>]

Likud National Liberal Party. (2013). *History of The Movement*, : [Erişim Tarihi: 06.04.2024, <https://www.likud.org.il/en/about-the-likud/history-of-the-movement.>]

Likud Partisi. (2012). "İzak Şamir": [Erişim Tarihi:08.06.2024, <https://www.likud.org.il/en/about-the-likud/former-leaders/yitzhak-shamir>]

Likud Partisi. (2012). "Eski Liderler, Ariel Sharon" : [Erişim Tarihi: 01.04.2024, <https://www.likud.org.il/en/about-the-likud/former-leaders/ariel-sharon>]

Lis, J. (2014). 'Ariel Sharon Former Isareli Prime Minister, Dies at 85'. Haaretz: [Erişim Tarihi:14.04.2024, <https://www.haaretz.com/2014-01-11/ty-article/ariel-sharon-former-pm-dies-at-85/0000017f-ed56-d3be-ad7f-ff7fea450000?mid324=open>]

Litvak, M. (1998). "The Islamization of the Palestinian-Israeli Conflict: The Case of Hamas". *Middle Eastern Studies*, 34(1), s. 148-163.

Mecdi, İ. (2023). "1973 Arap-İsrail Savaşı: Savaşta Yalnızca Silahlar Karar Vermez", . Independent Türkçe: [Erişim Tarihi: 22.05.2024, <https://www.indyturk.com/node/665801/d%C3%BCnya/1973-arap-i%CC%87srail-sava%C5%9F%C4%B1-sava%C5%9Fa-yaln%C4%B1zca-silahlar-karar-vermez>]

Melnikova, M. (2020). "Right Turn in the Israeli Political Life (1965-1977)". *Nauchnyi Dialog* , s. 353-367.

Middle East Monitor. (2023). "Haniyeh outlines context and objectives of Hamas Operation Al-Aqsa Flood" : [Erişim Tarihi: 22.08.2024, <https://www.middleeastmonitor.com/20231009-haniyeh-outlines-context-and-objectives-of-hamas-operation-al-aqsa-flood/>]

Muhareb, M. (2011). Netanyahu's Policy Toward The Palestinian Case. *Israel and the Palestinian Bid at the United Nations*, 2011(1), s. 1-3.

Naor, A. (2005). "Hawk, Beaks, Doves Feathers: Likud Prime Ministers Between Ideology and Reality". *Indiana Press, Israel Studies, Vol.10, No.3*, s. 154-191.

Netanyahu, B. (2019). "*A Plan For Peace*".

Orhan, O. (2009). "İsrail'de Yeni Hükümet ve Dış Politika". *Orta Doğu Analiz Orsam, 1(5)*, s. 55-62.

Pallis, E. (1992). "The Likud Party: A Primer". *Journal of Palestine Studies, 21*, s. 41.

Pappé, I. (2015). "What Is Left of the Israeli Left? (1948-1977)". *The Brown Journal of World Affairs, Vol:22, No:1*, s. 351-367.

Parkinson, B. R. (2007). "Israel's Lebanon War: Ariel Sharon and Operation Peace for Galilee". *Journal of Third World Studies, Vol.24, No.2*, s. 63-84.

Peretz, D. (1977). "The Earthquake: Israel's Ninth Knesset Elections". *Middle East Journal, 31(3)*, s. 251-266.

Peretz, D. (1983). *The Government and Politics of Israel*. Colorado: Westview Press.

Polat, M. K. (2023). "Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Diplomasi Serüveni: Oslo Barış Süreci". *Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:26*, s. 226-240.

Polat, Y. C. (2018). "İsrail Siyasetinde İşçi Partisi Hegemonyasının Sonu ve Likud ile Radikal Dinci Partilerin Yükselişi". *Alternatif Politika, 10(3)*, s. 374-405.

Rais, F. R. (2005). "THE DOWNFALL OF THE LABOUR PARTY IN ISRAEL". *Strategic Studies, 25(1)*, s. 129-150.

Relief. (1998). "*The Wye River Memorandum*" : [Erişim Tarihi: 04.05.2024, https://reliefweb.int/report/israel/wye-river-memorandum?gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwlIG2BhC4ARIsADBgpVRLSt82RsPRTTzHVuz2nWBUZxZOVHcNGphtfamKTktS0-Z3q1Mzi9AaAm4UEALw_wcB]

Reuters. (2018). "*Likud party calls for de-facto annexation of Israeli settlements*" : [Erişim Tarihi: 06.05.2024, <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-likud/likud-party-calls-for-de-facto-annexation-of-israeli-settlements-idUSKBN1EP0M2/>]

Mnookin, R. (2014). "Is Unilateralism Always Bad? Negotiation Lessons From Israels Unilateral Gaza Withdrawal". *Negotiation Journal, Vol.30, No.2*, s. 131-152.

- Robins, A.** (2023). “*Hamas’la savaş, İsrail Başbakanı Netanyahu’nun kariyerini nasıl şekillendirebilir?*”, . BBC News Türkçe: [Erişim Tarihi: 25.06.2024, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cp3116r0m3po>]
- Roffe-Oir, S.** (2018). “*Bishara tells youtuhs: Israel an Apartheid state*”, . Ynet News: [Erişim Tarihi: 12.07.2024, <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3569845,00.html>]
- Rolef, S. H.** (2024). “*Herut Hareketi*“. Encyclopedia: [Erişim Tarihi:02.03.2024, <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/herut-movement>]
- Youseff, B. & Tamari, S.** (2018). “Enshrining Discrimination: Israel’s Nation-State Law”. *Journal of Palestine Studies*, 48(1), s. 73-87.
- Saatci, Z.** (2015). *İsrail’de Başbakan Netanyahu liderliğindeki Likud partisinin öngörülenin üzerinde oy toplaması*,. Euronews: [Erişim Tarihi: 16.08.2024, <https://tr.euronews.com/2015/03/18/birlesik-arap-listesi-bu-secimin-surprizi-biziz>.]
- Sade, G.** (2018). “*Oslo Anlaşması’ndan 25 Yıl Sonra Ne Değişti?*“, . Euronews: [Erişim Tarihi: 19.07.2024, <https://tr.euronews.com/2018/09/13/oslo-anlasmasindan-25-yil-sonra-filistin-de-ne-degisti>]
- Said, E. W.** (1997). “The Real Meaning of the Hebron Agreement“ . *Journal of Palestine Studies*, Vol.26, No.3.
- Sajedi, A.** (2008). “Why Palestine Israel Is Not Realizing?”. *India Quarterly*, Vol.64, No.3, s. 75-105.
- Sasun, E.** (2022). *Yair Lapid: Tv sunuculuğundan başbakanlığa giden yol*, . Şalom: [Erişim Tarihi: 13.07.2024, <https://www.salom.com.tr/haber/122574/yair-lapid-tv-sunuculugundan-basbakanliga-giden-yol>]
- Schindler, C.** (1995). “The Land Beyond Promise Israel, Likud and the Zionist Dream“. s. 102.
- Scott-Baumann, M.** (2024). “*Kısa İsrail-Filistin Tarihi*“, çev. Aslı Önal. Ankara: Say Yayınları.
- Serbest, M. B.** (2005). “Tarihsel Kökenleriyle İsrail’de Siyasi Partiler“. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:60, Sayı:2, s. 219-254.

Seydi, S. (2010). "İsrail Seçimlerinin Orta Doğu Barış Sürecine Etkisi". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No:21, s. 309-334.

Shamir, Y. (1982). "Israel's Role in a Changing Middle East". *Foreign Affairs*, s. 789-801.

Sharon, J. (2023). "Levin unveils bills to weaken top court, enable laws to be immune to judicial review". [Erişim Tarihi:20.06.2024,<https://web.archive.org/web/20230111210905/https://www.timesofisrael.com/levin->]

Shas Party. (2024). "Mi Anahu" : [Erişim Tarihi: 02.03.2024, <http://shas.org.il/Web/He/About/AboutUs/Default.aspx>]

Shilon, A. (2018). "1977: The Mahapakh: Its Causes and Implications for Contemporary Israeli Politics". *The Jewish Quarterly Review*, 108(4), s. 545-550.

Shils, E. (2002). Merkez ve Çevre, Çev.Yusuf Ziya Çelikkaya. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, s. 86-96.

Shlaim, A. (1996). "The Likud in Power: The Histography of Revisionist Zionism". *Israel Studies*, 1(2), s. 278-293.

Shlaim, A. (2001). "The Iron Wall Israel and the Arab World". London: Penguin Books.

Sımmaz, K. (2021). "İsrail Siyasetinde Arap Partilerin Değişen Rolü". *İNSAMER*.

Sokol, S. (2024). "Labor and Meretz merge into united 'liberal-democratic Zionist party: The Democrats", . The Times of Israel: [Erişim Tarihi: 13.08.2024, <https://www.timesofisrael.com/labor-and-meretz-merge-into-united->]

Sonuç, Y. (2018). "Dinî Siyonizm'in Filistin ve Uganda Planı Hakkındaki Değişen Görüşleri." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 2 (Yaz 2018): 167-185.

Sputnik News Türkiye. (2015). 'Taş atan Filistinli'ye 20 yıl hapis İsrail' yeterli gelmedi': [Erişim Tarihi: 25.07.2024, <https://sputniknews.com.tr/20150903/1017522941.html>]

Spitzer, Y. (2023). "Can the Israeli economy survive the judicial overhaul?", [Erişim Tarihi: 06.07.2024, <https://forward.com/opinion/555987/israeli-economy-judicial-overhaul-crisis-netanyahu/>]

Staff, T. (2023). "We are at war', Netanyahu says, after Hamas launches devastating surprise attack", . The Times of Israel: [Erişim Tarihi: 24.08.2024, <https://www.timesofisrael.com/we-are-at-war-netanyahu-says-after-hamas->]

Stub, Z. (2021). “*What economic legacy does Netanyahu leave behind?*”, [Erişim Tarihi: 08.07.2024, <https://www.jpost.com/israel-news/what-economic-legacy-does-netanyahu-leave-behind-670895>]

Suda, E. (2018). Muhafazakârlık. B. Örs içinde, *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (s. 115-158). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şalom. (2009). “*Netanyahu: Bağımsız Filistin Devleti'ne hazırız*“,; [Erişim Tarihi: 19.05.2024, <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/71150/netanyahu-bagimsiz-filistin-devletine-haziriz>]

The Economic Times. (2022). ‘*Israel to swear in government, ending Netanyahu's long rule*’ : [Erişim Tarihi: 03.04.2024, <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/israel-to-swear-in-government-ending-netanyahus-long-rule/articleshow/83479092.cms>]

The Guardian. (2020). “*Palestinian president warns US and Israel as Trump plan looms*” : [Erişim Tarihi: 22.07.2024, <https://www.theguardian.com/us-news/2020/jan/24/donald-trump-set-to-unveil-middle-east-peace-plan-within-days>]

The Jerusalem Post. (2018). ‘*Olmert Says Netanyahu Has No Plan For Gaza Strip Beyond Military Strikes*’ : [Erişim Tarihi: 14.07.2024, <https://www.jpost.com/israel-news/olmert-says-netanyahu-has-no-plan-for-gaza-strip-beyond-military-strikes-563135>]

The Knesset. (1958). *Basic Law*: [Erişim Tarihi: 14.07.2024, <https://main.knesset.gov.il/en/Pages/default.aspx>] adresinden alındı

The Knesset. (2022). ‘*Naftali Bennet-Goverment Activity*’, : [Erişim Tarihi: 14.07.2024, <https://main.knesset.gov.il/en/MK/APPS/mk/mk-government-activity/864>]

The Knesset. (2022). ‘*Election of the President of the State*’ : [Erişim Tarihi: 14.07.2024, <https://main.knesset.gov.il/en/Pages/default.aspx>]

The Knesset. (2022). ‘*Three Branches of Government*’ : [Erişim Tarihi: 13.07.2024, <https://m.knesset.gov.il/EN/About/Pages/BranchesOfGovernment.aspx>] adresinden alındı

The Knesset. (2022). ‘*Elections*’ : [Erişim Tarihi: 22.05.2024, <https://main.knesset.gov.il/mk/elections/Pages/default.aspx>]

The Knesset. (2022). ‘*Three Branches of Government*’ : [Erişim Tarihi: 12.05.2024, <https://m.knesset.gov.il/EN/About/Pages/BranchesOfGovernment.aspx>]

The Knesset. (2022). *'Election of the President of the State'* : [Erişim Tarihi: 12.06.2024, <https://main.knesset.gov.il/EN/mk/Pages/Elections.aspx>]

The Knesset. (2024). *"Ze'ev Jabotinsky-The Revisionist Sionism"*: [Erişim Tarihi: 02.04.2024, https://www.knesset.gov.il/vip/jabotinsky/eng/Revisionist_frame_eng.html]

The State of Israel. (2022). *The Knesset*, : [Erişim Tarihi: 21.06.2024, <https://main.knesset.gov.il/en/Pages/default.aspx>]

The Times of Israel. (2013). *"Ovadia Yosef, outspoken spiritual leader of Israel's Sephardi Jews, dies at 93"* : [Erişim Tarihi: 21.04.2024, <https://www.timesofisrael.com/ovadia-yosef-outspoken-spiritual-leader-of-israels-sephardi-jews-dies-at-93/>]

The Times of Israel. (2014). *"Ex-Shas MK Yishai Called 'Traitor' As He Unveils New Party"*, : [Erişim Tarihi: 24.04.2024, <https://www.timesofisrael.com/ex-shas-mk-yishai-called-traitor-as-he-unveils-new-party/>]

The Times of Israel. (2017). *"Blistering Gaza war report scorches Netanyahu, Ya'alon and Gantz over tunnel failures"* : [Erişim Tarihi: 26.07.2024, <https://www.timesofisrael.com/blistering-gaza-war-report-scorches-netanyahu-yaalon-and-gantz-over-tunnel-failures/>]

The Times of Israel. (2023). *"We are at war Netanyahu says, after Hamas launches devastating surprise attack"*: [Erişim Tarihi: 19.06.2024, <https://www.timesofisrael.com/we-are-at-war-netanyahu-says-after-hamas-launches-devastating-surprise-attack>]

The Times of Israel. (2023). *"Netanyahu blasts 'baseless' claim judicial overhaul would end Israeli democracy"*, : [Erişim Tarihi: 21.05.2024, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-blasts-baseless-claim-judicial-overhaul-would-end-democracy/>]

Topuz, Z. Ç. (2022). *"Tek taraflı çekilmenin ardından Gazze"*. *International Journal of Social Inquiry*, 15(1), s. 209-222.

Trading Economics. (2021). *'İsrail-Askerî Harcamaları 1951-2021 Veri'*, : [Erişim Tarihi: 22.06.2024, <https://tr.tradingeconomics.com/israel/military-expenditure>]

TRT. (2022). *'Filistin: Aksa baskını, Filistin halkına savaş ilan etmekle eş değer'*, : [Erişim Tarihi: 22.06.2024, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/filistin-aksa-baskini-filistin-halkina-savas-ilan-etmekle-es-deger-672936.html>]

Tunçay, M. (2000). *Türkiye' de Sol Akımlar (1908-1925)*. İstanbul: BDS Yayınları.

TÜBA. (2023). *“İsrail-Filistin Savaş Raporu“* der. *Mürsel Doğru ve Hayati Ünlü*. Ankara: TÜBA Yayınları.

Ufuk Ulutaş, S. M. (2012). *“İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu“*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı.

United Nations. (2016). *“Israel’s Settlements Have No Legal Validity”*, Constitute Flagrant Violation of, : [Erişim Tarihi: 26.07.2024, <https://press.un.org/en/2016/sc12657.doc.htm>]

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). (2023). *Reported Impact Since 7 October 2023*, : [Erişim Tarihi: 21.07.2024, <https://www.ochaopt.org>]

United State of America, Department of State, History Office. (1991). *“Madrid Conference 1991“*, : [Erişim Tarihi: 22.07.2024, <https://history.state.gov/milestones/1989-1992/madrid-conference>]

Üstündağ, G. M. (2019). İngiltere' nin Filistin Politikası. P. Ö. Cankara içinde, *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Filistin Sorununa Yaklaşımı* (s. 237-275). İstanbul : Efe Akademi.

VOA. (2021). *'11 Gün Süren İsrail-Filistin Çatışmaları Sona Erdi.'*, : [Erişim Tarihi: 22.06.2024, <https://www.voaturkce.com/a/israil-ve-filistin-arasinda-11-gun-suren-catismalar-sona-erdi/5899136.html>]

War Resister’s International. (2022). *‘Statement of the refusers Evyatar, Einat, Nave and Shahar’*, : [Erişim Tarihi: 14.07.2024, <https://wri-irg.org/en/story/2022/statement-refusers-evyatar-einat-nave-and-shahar-0>]

Warhman, J. (1947). *The ESCO Palestine, Palestine a study of Jewish, Arab and British Policies. New Haven:Yale University Press.*

Weitz, Y. (2014). *“From Peace in the South to War in the North: Menachem Begin as Prime Minister, 1977-1983”*. *Israel Studies, Vol.19, No.1*, s. 145-165.

Yadak, A. (2014). *“İsrail Güvenlik Politikası v Güvenlik Duvarının Filistin Halkına Etkileri“*. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt:3, Sayı:9*, 163-175.

Yiğit, A. A. (2019). *'Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1928-1948)*. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Cilt:123, Sayı:243*, s. 391-414.

Yıldırım, Y. (2021). *“İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları”*. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Sayı:41*, s. 3842-3885.

